

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Rapport

R70:1983

Glesbygdsforskning

**En översikt av forskning
och forskningsbehov**

**Lars Olof Persson
Astrid Nyström**

K/mw

INSTITUTET FÖR BYGGDOKUMENTATION	
Accnr	Plac <i>Ser</i>

Byggforskningsrådet

R70:1983

GLESBYGDSFORSKNING

En översikt av forskning och forskningsbehov

Lars Olof Persson
Astrid Nyström

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag
820445-8 från Statens råd för byggnadsforskning
till Expertgruppen för forskning om regional
utveckling (ERU), Uppsala.

I Byggforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

R70:1983

ISBN 91-540-3952-5

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

LiberTryck Stockholm 1983

INNEHÅLL

	FÖRORD	5
	SAMMANFATTNING	7
1.	INLEDANDE PROBLEMÖVERSIKT	11
2.	FORSKNINGSPLANERINGENS SYFTE	16
3.	OLIKA SÄTT ATT AVGRÄNSA GLESBYGD	17
3.1	Begreppet glesbygd	17
3.2	Begreppet glesbygdskommuner	22
3.3	Kommentarer	23
4.	AKTUELLA PROBLEMBILDER	26
4.1	Statistiska bilder	26
4.2	Kommunala problembilder	43
4.2.1	En glesbygdskommun i mellansverige: Glesby	45
4.2.2	En glesbygdskommun i norra Sverige: Överby	50
4.2.3	En glesbygdskommun i södra mellan- sverige: Söderby	53
4.2.4	Vad kan kommunen göra? - Exempel på insatser för glesbygdsutveckling	55
5.	FRAMTIDSPERSPEKTIV	58
5.1	Exempel på olika bedömningar	58
5.2	Utvecklingsvägar	60
6.	ERU-GRUPPERNAS BEDÖMNINGAR AV FORSKNINGSBEHOV	65
7.	FORSKNINGSLÄGET	70
7.1	De areella näringarnas kontraktion och samspel med andra näringar	71
7.2	Forskning i glesbygdsmiljö	73
7.3	Välfärdsforskning	77
7.4	Forskning om nybebyggelse i glesbygd	79
7.5	Hushållning och mobilisering av landsbygdsresurser	83
8.	OMRÅDEN FÖR FORTSATT FORSKNING	90
8.1	Två slags problembilder	90
8.2	Beroendeproblematiken, tidsaspekten och möjligheterna till påverkan	92
8.3	Hur uppnå ny kunskap?	94
		98
	BILAGA 1 Exempel på forskningsområden	98
	BILAGA 2 Tabeller	101
	BILAGA 3 Referat av yttranden	106
	LITTERATUR	108

F Ö R O R D

Forskning om glesbygden brukar traditionellt ingå bland ERUs arbetsuppgifter. Det senaste större projektet redovisas i SAMPEL FÖR BALANSERAD UTVECKLING I GLESBYGD (SOU 1980:47). För närvarande pågår inget större forskningsprojekt om glesbygden i ERUs regi men både ERU-kommittén och några regionala samverkansgrupper har uttryckt områdets angelägenhet.

Vi kan redan idag förutse en rad framtida problem i landets glesbygder. En sådan enkel sak som en befolkningsskalkyl visar på kommande nödvändiga förändringar i samhällseliga investeringar. En framförhållning med forskning minskar risken för panikartade och resurskrävande insatser i slutet av 1980-talet.

ERU har gjort en översikt av forskningsläget och forskningsbehoven på området. Projektet har genomförts med stöd från statens råd för byggnadsforskning (BFR). Syftet är att prioritera mellan olika angelägna forskningsuppgifter samt att underlätta en framtida samordning mellan forskningsprojekt.

Översikten har gjorts av *Lars-Olof Persson* och *Astrid Nyström* med stöd av en referensgrupp bestående av *Staffan Bond* (glesbygdsdelegationen), *Ulf Brangefeldt* (Lantbrukarnas Riksförbund), *Erik Bylund* (ERU-Nord), *Stefan Hammarqvist* (Högskolan i Östersund), *Christer Nyqvist* (Svenska kommunförbundet) och *Ingela Söderbaum* (BFR).

ERUs regionala grupper samt BFRs kommungrupp i Jämtland har yttrat sig över en preliminär version av föreliggande rapport, se bilaga. Rapporten har också diskuterats av ERU-kommittén. Även framgent bör ERU bibehålla en kompetens på glesbygdsfrågor. Det är således angeläget att ERU liksom tidigare initierar och samordnar glesbygdsforskning. Både bygder som inte längre har livskraft och bygder som kan utvecklas behöver uppmärksammas i forskningen som således kan prioriteras enligt de förslag som anges i rapporten.

Stockholm i maj 1983

Sture Öberg

SAMMANFATTNING

Det har enligt många bedömare skett ett trendbrott i glesbygdernas utveckling, inte bara i Sverige utan också i andra västländer. Takten i befolkningsminskningen dämpades mot slutet av 1970-talet. Glesbygdsproblemen förändrar därmed delvis karaktär. Man kan fråga sig om bl a omvärdering av glesbygdsresurser, ny kommunikationsteknik och ändrade attityder leder till väsentligt gynnsammare betingelser för produktion och sysselsättning i perifera områden eller om det i stället är ett problemskapande bosättningsmönster som nu växer fram. Det behövs uppenbarligen ny kunskap om glesbygdens utvecklingsbetingelser.

Rapportens syfte är därför att framhålla aktuella problembilder beträffande olika slags glesbygder i Sverige att ge en översikt av pågående och planerad forskning samt att framhålla nya forskningsbehov. De vanligen förekommande definitionerna av begreppet glesbygd granskas. Inför nya undersökningar föreslås att glesbygdsbegreppet nyanseras. Det finns därvid anledning att ta fasta på dels resurstillgången, dels det relativa läget i ett regionalt kontinuum på skalan land-stad, samt dels att olika intressegrupperingar kan rymmas inom den glesbefolkade regionen.

En genomgång av *statistik* visar att befolknings- och sysselsättningsutvecklingen inte är likartad i alla glesbygder i landet. I storstadsnära lägen har 1970-talet inneburit en gynnsam utveckling. Totalt sett minskade självförsörjningen med arbetstillfällena i glesbygd under 70-talet. Under senare delen av decenniet ökade emellertid antalet arbetstillfällena - främst inom tjänstesektorn. Trots detta är arbetslösheten fortfarande hög i glesbygdskommuner. Samtidigt har byggandet på glesbygd ökat väsentligt i de flesta län under senare delen av 70-talet.

Intervjuer med planerare och politiker i ett antal glesbygdskommuner visar på vad som uppfattas som de dominerande problemen och hindren för en ökad välfärd. Ofta framhålls nödvändigheten av ökad lokal vidareförädling av råvaror i glesbygd. Inkomstproblemen är särskilt besvärliga utanför de större orternas pendlingsomland. Nedskärningar i statliga och kommunala budgetar uppfattas som hotande för många glesbygdskommuner. I många fall är beroendet av offentliga insatser och transfereeringar betydande. Bland hindren för en utveckling nämns ofta den omfattande externa kontrollen över lokala resurser, såsom mark.

I rapporten redovisas exempel på de tämligen vitt skilda *framtidsbedömningar* som finns när det gäller glesbygd. Beroende på vilka drag i den internationella och nationella utvecklingen som betonas, kan man komma fram till alternativ som innebär en ny chans för glesbygdens näringar och sociala liv, men likaså alternativ som innebär ett nytt hot. Dessa skilda framtidsperspektiv pekar på behov av ny kunskap för att bedöma dels vilket

alternativ som är det mest sannolika, dels de möjliga konsekvenserna i olika slags bygder. Frågan är bl a vilken anpassningsförmåga som olika glesbygder besitter.

En genomgång av de diskussioner om *kunskapsbehov* som förts inom ERUs olika grupper visar på ett brett spektrum av frågeställningar. Forskningsbehovet sträcker sig från grundläggande frågor om glesbygdens resursutnyttjande och beroendeställning gentemot samhället i övrigt, till dagsaktuella frågor med direkt relevans för den kommunala planeringen av bostäder och service och till sökande av ny praktisk kunskap genom direkt medverkan i byprojekt.

I rapporten redovisas en någorlunda representativ provkarta på nyligen *avslutad, pågående och planerad forskning*. Följande huvudområden behandlas: de areella näringarnas kontraktion och samspel med andra näringar, den industriella utvecklingen i glesbygdsmiljö, glesbygdens välfärdsfrågor, nybebyggelse på landbygden samt hushållning och mobilisering av resurser. En rad projekt refereras. De angreppssätt som använts och de resultat som kommit fram granskas. Behovet av ny kunskap på respektive område diskuteras. På det förstnämnda området bör det vara angeläget att undersöka organisatoriska och ekonomiska möjligheter till alternativ produktion t ex inom lantbruket. Nya företags- och samverkansformer bör analyseras. På det andra området behövs mera kunskap om samspelet mellan företagen och deras miljö. Den nya datakommunikationsteknikens betydelse för glesbygdens företag bör analyseras. Den informella ekonomins betydelse för glesbygdens välfärd bör också belysas. För att vinna ytterligare kunskap om faktorer som medger en framgångsrik mobilisering av lokala resurser krävs undersökningar om incitamentsstrukturen i glesbygd och betingelserna för att introducera relevant utbildning i glesbygdensyrken.

Avsikten med forskningsplaneringen har varit att markera behovet av nytt kunskapsunderlag för att, med hänsyn till de förutsättningar som 1980-talets allmänna samhällsutveckling ger, förbättra levnadsvillkoren i glest befolkade regioner. Det gäller sysselsättning, inkomst och service samt en god miljö. Det gäller också berörda individers möjligheter att påverka dessa förhållanden. Sådana gynnsamma levnadsvillkor skall upprätthållas eller skapas samtidigt som effektiviteten i utnyttjandet av naturgivna och byggda resurser förbättras, dvs så att samhällsekonomin beaktas. Denna målsättning pekar slutligen på behov av forskning från *två* infallsvinklar: det behövs nämligen kunskap om problem som uppträder dels utifrån individernas synvinkel, dels i ett övergripande perspektiv. Med den första ansatsen blir frågor av följande typ särskilt viktiga: Vilka är de grundläggande lokala, bl a in-
frastukturella förutsättningar som måste vara uppfyll-
da för att hushåll av olika kategorier skall uppfatta
det som värt att satsa på ett varaktigt glesbygdsoen-
de? I det andra, mera övergripande perspektivet, blir
det frågor om den samlade effektiviteten i utnyttjandet

av ojämnt fördelade materiella och mänskliga resurser de särskilt framträdande. En viktig fråga gäller t ex de överföringar som sker mellan regioner med olika betingelser.

Båda dessa infallsvinklar visar att glesbygdsproblem är förknippade såväl med glesbygden som med dess geografiska och ekonomiska omgivning. En utvecklingsplanering av glesbygder kan därför inte ske isolerat utan hänsyn till det starka ömsesidiga beroende som råder mellan glesbygdsområdet och - i första hand - dess tätorter.

Som exempel på angelägna forskningsområden nämnes därför följande huvudrubriker:

- glesbygdens beroendeförhållanden
- företagsutveckling i samverkan
- modeller för påverkan
- förutsättningar för välfärd.

Avsikten är att rapporten skall ge underlag för olika forskargrupperns arbete med att precisera och prioritera nya forskningsinsatser.

1. INLEDANDE PROBLEMÖVERSIKT

Det har enligt många bedömare skett ett *trendbrott* i glesbygdersnas utveckling, inte bara i Sverige utan också i andra västländer. Detta markeras framför allt av den dämpade takten i befolkningsminskningen mot slutet av 1970-talet. Fenomenet kan sägas ingå i det avbrott i den allmänna regionala befolkningsutvecklingen som brukar betecknas som "the turnaround trend". För dem som ser avfolkningen som det främsta glesbygdsproblemet förefaller detta med andra ord vara på väg att upplösas. Man måste emellertid hålla i minnet, att den stabilisering av befolkningsnumerären i många glesbygdsområden och som kan avläsas i den officiella statistiken, tycks åtföljas av en växande undersysselsättning och leder uppenbarligen till omfattande dagliga persontransporter och krav på bl a offentligt stödda återinvesteringar.

I viss mån har dock förutsättningarna faktiskt ändrats till följd av omvärderingar av resurser och tillgång på ny teknik. Man kan här såsom exempel peka på energitillgångar och ny kommunikationsteknik. Det finns nu en genuin osäkerhet om den framtida utvecklingen, främst betingad av den allmänna ekonomiska stagnationen. Kan verkligen bosättningen i glesbygd betecknas som konsoliderad? Det finns också i samhället olika uppfattningar om vad som faktiskt sker, dvs *olika verklighetsbilder*. Detta sammanhänger inte minst med heterogeniteten i begreppet glesbygd. Denna heterogenitet uppstår dels p g a varierande betingelser (beträffande relativt läge, naturresurser, anläggningar, tradition, demografi, m m) och är dels nivåbetingad: glesbygd används ju som benämning på några hus, en socken, en kommun eller t o m alla arealer utanför tätorter. Varje problemanalys bör utgå från en klar definition.

Man kan i litteraturen numera finna åtskilliga bedömningar av typen: "Deconcentration now appears to be the emerging distinguishing characteristic of the modern industrial world" (Hansen, 1977). Samtidigt är föreställningarna om urbaniseringsprocessens oundviklighet och fortskridande djupt rotade. Forsström et al (1982) citerar i detta sammanhang t ex Thomsen (1977): "The human race is gravitating to its cities at a formidable pace", och menar i sin kommentar att: "Uppfattningen om fortsatt urbanisering eller ej är världsbildskomponenter i samhällsvetenskapliga forskarparadigm och i planerarnas aktörsparadigm. De kan i den egenskapen få viktiga styreffekter på forskning, planering och beslutsfattande oavsett om de stämmer med verkligheten eller inte".

Glesbygdsproblemen förändrar delvis karaktär. I en period av svag sysselsättningsutveckling i landet som helhet framhåller vissa bedömare att det är relativt sett lättare och billigare att åstadkomma nya jobb i glesbygden än i andra regiontyper. Man kan få ett visst stöd för denna bedömning i erfarenheterna av det stat-

liga glesbygdsstödet (se avsnitt 4). Innebär detta att betingelserna är gynnsamma för en ny kolonisering av vissa glesbygder? Många ställer frågan: blir samhällets totala sårbarhet mindre om en större andel av befolkningen bor i småorter och glesbygd? Vidare: för våra möjligheter att rationellt producera inhemsk energi är kanske spridd bosättning en förutsättning. Nya areella näringar såsom fiskodling börjar bli samhällsekonomiskt intressanta (FRN rapport 1982:9). Samtidigt framhåller andra bedömare en motbild: den utplanande ekonomin skärper anspråken på en funktionell arbetsdelning inom organisationer och företag. Allt mer rutinar-tad produktion blir kvar i periferin och påskyndar en ny utarmning, inte bara av glesbygden utan också av små och medelstora orter. Krispolitiken av 1980-tals-typ tvingar kanske fram en ensidig och koncentrerad satsning på hög teknologi, företrädesvis i storstäderna. Pendlingsbaserade bosättningar blir instabila p g a ökande bilkostnader och kommunala besparingsåtgärder. Turistnäringen hotas enligt de senaste regionala prognoserna (VBB 1982) av liknande motgångar. Överproduktionsproblem i jordbruket sätter ny press på anpassning vid kvarvarande glesbygdsjordbruk. Kontraktionen påskyndas i stora delar av landet med en ny form av avgångsvederlag till äldre brukare med mjölkproduktion.

Kanske innebär den bromsade avfolkningen i själva verket att det är "ett i hög grad problemskapande bosättningsmönster vi blivit sittande med", som Brox befarar i en uppsats från 1980. Hans bedömningar avser norska förhållanden men beskriver måhända även en svensk verklighet. "Resultatet är således framväxten av integrerade konsoliderade regioner, men till ett relativt högt pris i form av offentliga bidrag till både investeringar och drift. Priset betalas också i hög grad av den befolkning det gäller, särskilt i form av den påfrestning på hälsa och familjeliv som pendling innebär. Fastlåsta könsroller, låg förvärvsfrekvens och stora transfereringar står som nyckelord för andra typer av kostnader."

I det senaste *regionalpolitiska beslutet* (prop 1981/82:113, AU 1981/82:23, rskr 1981/83:388) betonas att målet för regionalpolitiken är att skapa förutsättningar för arbete, service och god miljö åt alla människor oavsett var de bor i landet. Detta mål innefattar också ett ansvar för goda levnadsbetingelser i glesbygder-na. Aktiva insatser skall skapa förutsättningar för ett bättre utnyttjande av de resurser som finns där. Nyföretagande skall initieras och stödjas.

Det finns ändå en spridning i samhället i fråga om *värderingar* av den utveckling man nu ser och som man önskar framöver. Till en del kan denna spridning härledas ur särintressen. Det är exempelvis främst lantbrukarnas organisationer som framhåller behovet av vad de kallar "levande landsbygd". I detta begrepp innefattas förutsättningar för arbete och ett socialt och kulturellt liv på landsbygden och i mindre tätorter. Det är

inte svårt att också finna exempel på andra synsätt. Statens industriverk bidrar med ett exempel (citerat i prop 1981/82:113). SIND anser det vara en felsyn att landsbygden kommer att få en framträdande plats i den framtida samhällsutvecklingen och hävdar att utvidgade statliga stödinsatser inte kan motiveras. Motiven för statligt stöd bör enligt SIND vara socialpolitiska, snarare än näringspolitiska.

Man måste komma ihåg att glesbygdsbefolkningen, oavsett hur den definieras, utgör en minoritet. Det går nästan alltid - och görs också ibland - att hävda att problemen absolut sett är större i andra ortstyper. Vidare uppkommer olika värderingar om man framhåller ett sektoriellt eller ett regionalt synsätt (se vidare Friedmann & Weaver 1979). Man kan finna det mera önskvärt att uppnå en nationellt sett effektiv organisation av produktionen än att avstå från detta i syfte att stödja en i viss mening anakronistisk regional bebyggelsestruktur. Man kan också hävda motsatsen, dvs att man bör anpassa verksamheten efter den föredragna bebyggelsestrukturen. I praktiken bygger glesbygdspolitiken givetvis på en blandning av dessa synsätt. Uppenbart är att bedömningen av glesbygdsens framtid också påverkas av aktuella idéströmningar i samhället, vilka enkelt kan karaktäriseras med begrepp som fördjupad demokrati, generativ planering, decentralisering, småskalighet, alternativ produktion, självtillit och minskad sårbarhet.

Utvecklingen i en glesbygd kan också delvis förklaras i ovannämnda dimensioner: till följd av glesbygds sektoriella och regionala beroende. Sektorberoendet exemplifieras tydligast med de regionala konsekvenserna av *jord- och skogsbrukets rationalisering*, under hela efterkrigstiden. Rationaliseringarna har delvis stötts med samhällsmedel och är ännu inte någon avslutad process. Villkoren för glesbygdsens hushåll och arbetsställen påverkas således både av det som sker i näringsgrenarna och i den fysiska omgivningen, framför allt i den tätort som glesbygden replierar på. Glesbygden som ekonomi betraktad karaktäriseras därvid snarare av öppenhet än slutenhet. En analys av utvecklingen kan därför inte begränsas till förhållanden i själva det glest befolkade området. Det finns en kontinuitet på skalan glesbygd - tätort som bör uppmärksammas.

En *planering* av insatser i näringsssvaga områden kan styras av en omfördelningsambition eller en strävan efter en lokal resursmobilisering. Synsätten har beskrivits bl a av Richardson (1978). Det ena synsättet innebär att regional utveckling kan ske genom en omfördelning mellan regioner av en nationellt given tillväxt. Det andra synsättet betonar möjligheten att öka den nationella tillväxten genom en snabbare regional tillväxt uppnådd via utnyttjande av i regionen befintliga resurser. I det första fallet är problemet närmast att finna kriterier för en rättvis och korrigerande

fördelning av gemensamma tillgångar. Det blir därvid viktigt bl a att avslöja differenser i regional välfärd och att utvärdera effekter av tilltänkta insatser. I det andra fallet är problemet främst att visa hur man kan frigöra och effektivt utnyttja platsbundna fysiska och mänskliga resurser. Här blir frågor om lokal företagsamhet, industriell miljö och resurskontroll särskilt aktuella. Renodlade strategier är väl vare sig att vänta eller att rekommendera.

Många menar, att *forskningen* om glesbygden under 1960- och 1970-talen i stor utsträckning inriktades på anpassningsproblemen. Till grund för många projekt låg det ovan nämnda omfördelningssynsättet, som hör hemma på en neoklassisk ekonomisk tradition. Forskarna ställde frågor som: hur kan en avfolknings- eller kontraktionsprocess fortgå utan att störningarna för lokalsamhället blir oacceptabla? Vilket servicenät krävs för att en grundläggande standard skall uppnås? Forskarna var kanske snarare att formulera frågan: hur kan man ta regionala hänsyn vid sektorspolitiska beslut? Än: Hur ska lokala och regionala förutsättningar utnyttjas på bästa sätt? Den seriösa forskningen har sällan förmått presentera radikala alternativ till den utveckling som skett. Forskningen har kanske alltför ofta arbetat efter antaganden om en tämligen överraskningsfri framtid. Betecknande är väl att tämligen få forskare observerade tidiga indikationer på t ex "the turnaround trend".

I den mera "populära" debatten om forskningsbehovet har vissa debattörer ibland lite schablonmässigt karakteriserat mycket av det som hittills gjorts vid olika institutioner som forskning *om* glesbygden och - ofta felaktigt - menat att den varit mera beskrivande än kritiskt analyserande och alternativskapande. Beteckningen "defensiv" forskning har också använts. Detta har ställts mot ett behov av forskning *för* glesbygden, som då skall utgå från bärdepremissen att glesbygdsresurser bör utnyttjas i högre grad än nu och därmed öka möjligheterna till bibehållen eller ökad befolkning där. Därvid har också avvänts beteckningen "offensiv forskning". Delvis bygger denna debatt kanske på olika syn på vetenskapen, delvis kanske på missnöje med vissa forskningsresultat och/eller hur dessa tillämpats, delvis också på en (över-)tro på vilken ny kunskap som är möjlig att frambringa inom samhällsvetenskapen. Många gånger underblåses denna debatt också av missuppfattningar om innebörden av de problemdefinitioner som all forskning måste utgå ifrån.

Samtidigt pekar bl a denna diskussion på behovet av att närma teori och praktik, inte minst vid studier av glesbygdens utveckling. En svensk forskare har - på en internationell konferens - uttryckt detta på följande sätt: "...many citizens have begun to feel that they have been pushed away from matters that concern them. Scientists tend to be viewed side by side with other promoters of stiff bureaucracies. It is becoming obvious that planning *for* people is not enough. Ways

have to be found to plan *with* people. Scientists are invited to step down from their know-best platforms to a level where theory and experience can take each other closer hand in hand" (Hägerstrand, T. i The University and Rural Resource Development 1981).

Vad som ovan sagts skall emellertid inte tolkas så att tilltron minskat till forskningens möjligheter att bidra till lösningar av glesbygdsp Problemen. I yttranden med anledning av Glesbygdsdelegationens betänkande rörande den framtida glesbygdspolitiken (Ds I 1981:24) kan man finna en provkarta på argument: Styrelsen för teknisk utveckling (STU) menar att forskningen är en betydelsefull del i en långsiktig strategi. Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) menar att det behövs en bred grundläggande kompetens om kunskaper för de areella näringarnas produktivitetsutveckling. Länsstyrelser i skogslänen menar att det behövs mer offensiv och praktiskt inriktad forskning. Det krävs forskning för att utveckla småskalig teknik. Från glesbygdskommuner framhålls behovet av ny kunskap om småföretagens villkor. Axplocket av synpunkter har hämtats ur prop 1981/82:113. Där framhålls också behovet av en *utbildning* som anpassas till glesbygdens speciella förhållanden. Dessutom har flertalet av ERUs regionala samverkansgrupper framhållit och preciserat behovet av ny kunskap om glesbygdernas utveckling. Det kommer att redovisas i kapitel 6.

2. FORSKNINGSPLANERINGENS SYFTE

Avsikten med föreliggande forskningsplanering är att markera behovet av nytt kunskapsunderlag för att åstadkomma

goda levnadsbetingelser för glesbygdsbefolkningen, i form av arbete, service och god miljö, samtidigt med ett rationellt utnyttjande av de glest befolkade områdenas naturgivna och byggda resurser. Kunskaper behövs likaså om de i sammanhanget rimliga samhällsekonomiska kostnaderna.

Mot bakgrund av glesbygdernas aktuella problembilder och framtidsperspektiv i kvantitativa och mera kvalitativa termer, det aktuella forskningsläget, det behov av forskning som framkommit bl a inom ERU-organisationen, skall skisseras ett antal angelägna forskningsområden. Avsikten är att därigenom möjliggöra en större samordning mellan olika forskningsinsatser och ge underlag för prioritering mellan olika projekt.

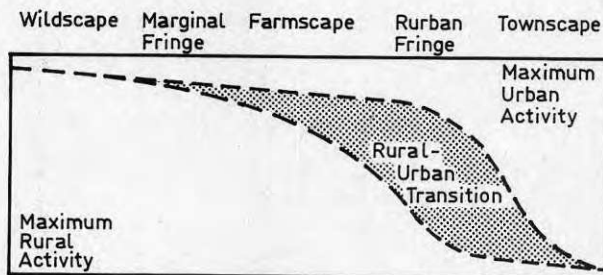
Såsom framgått av den inledande problemöversikten är det inte möjligt eller ens önskvärt att framkalla en entydig problembild. Vår ambition är tvärtom att ge exempel på problem som framträder med olika skärpa beroende på vilket perspektiv som får dominera. Särskilt viktigt är det inledningsvis att granska innebörden i begreppet glesbygd. Vidare bör framhållas att vi inte utgår från någon annan normativ bestämning av innebörden av glesbygdens "utveckling" än vad som angivits ovan. Utveckling kan inte åstadkommas utan kostnader och dessa måste ges uppmärksamhet. Det är därmed uppenbart att "utveckling" kan och måste ha varierande innebörd mellan olika regiontyper och tidsperioder. Vi sätter således här inte alltid likhetstecken mellan utveckling och expansion.

En rationell glesbygdsutveckling kan i vissa lägen innebära en minskad exploatering av vissa lokala resurser, i andra lägen ett intensifierat nyttjande. En rationell bebyggelsestruktur kan i vissa fall innebära ökad befolkningskoncentration, ibland minskad. En förutsättning bakom föreliggande forskningsplanering är slutligen att en glesbygds utveckling bör analyseras och planeras utifrån dess egna speciella förutsättningar, i samband med dess fysiska och ekonomiska omvärld och med hänsyn till historiska och framtidsbetingade förhållanden.

3. OLIKA SÄTT ATT AVGRÄNSA GLESBYGD

3.1 Begreppet glesbygd

Begreppen glesbygd/tätort, rural/urban eller land/stad är egentligen benämningar på markanvändningen. Man bör emellertid se dessa begrepp mindre som motsatspar än som delar av ett gemensamt system. Varje gräns blir artificiell mellan den ena änden av detta kontinuum - som karaktäriseras av intensiv social och ekonomisk aktivitet - och den andra - där ekologiska processer och naturresurser dominerar. Det sker inom detta kontinuum en betydande och över tiden ökande överlappning, ett ökande utbyte och åtföljande ömsesidiga beroenden mellan aktiviteter i glesbygd och tätort. (Se figur 1.)

Figur 1. Levels of rural-urban dominance

Källa: Reviving Rural Europe 1980.

I engelskspråkig litteratur används ofta begreppet *rurala* områden. En definition som utgår från detta att någon klar gräns inte kan dras mellan rurala och urbana samhällen lyder (Reviving Rural Europe 1980): "Rurala områden är regioner där primärproduktionen baseras på naturresurser som utnyttjas med ekologiska processer och varierande insatser av mänskligt arbete och försiggår med en varierande grad av beroende av ortssystem och samhällsstruktur - ofta utmärkes de av liten befolkningstäthet och liten geografisk och yrkesmässig rörlighet". Denna definition tar uppenbarligen mera fasta på produktionsinriktning och produktionsätt än geografiskt läge.

I princip skulle man kunna utskilja *tre* olika zoner utanför tätorterna, beskrivna av Symes (1981):

Zon 1 Den suburbaniserade landsbygden, dvs ett område med intensiv interaktion mellan land och stad. Skarpa kontraster kan förekomma ifråga om servicetillgångar beroende på att vissa delar av denna zon expanderat till följd av omfattande arbetspendling. Bebyggelseexpansionen följer i regel de större kommunikationslederna, vilket innebär att mellanliggande områden kan uppleva avfolkning och bristfällig infrastruktur.

- Zon II Landsbygden som ligger längre ifrån centrum och där sysselsättningsbasen fortfarande till stor del består av krympande jord- och skogsbruk. Inom detta område sker i vissa samhällen en befolkningsminskning. Tillgången på alternativa arbetstillfällen kan vara begränsad åtminstone för områden som ligger utanför trafiklederna mellan större tätorter. Sådana samhällen "vid sidan om" kan vara dåligt utrustade med kollektiva trafikmedel och är därigenom till viss del avstängda från interaktionen land - stad.
- Zon III Avlägsna glesbygdsområden är de typiska krisområdena som ofta har ofördelaktigt läge, svårtillgänglig terräng, mycket utspridd befolkning, avfolkning och låga inkomster. Dessa områden har haft minst nytta av urbaniseringsprocessen, såvida de inte kunnat utgöra attraktiva rekreativsområden för turister. Dessa avlägsna områden är jämförelsevis dåligt integrerade i tätortssystemet.

Begreppet *glesbygd* saknar således en entydig definition. Den mest utbredda definitionen används i plan-sammanhang och i viss offentlig statistik. Där definieras glesbygd eller snarare glesbebyggelse som områden utanför tätort, dvs snarare som en "restpost". Tätorter är hussamlingar med mer än 200 invånare och mindre än 200 m mellan husen. 1,4 miljoner människor bor i glesbygd enligt denna definition.

Denna definition är otjänlig när det gäller att diskutera vad vi traditionellt menar med glesbygdsproblem. När man under 1970-talet införde olika former av glesbygdsstöd ställdes följande krav på områden som skulle kunna komma ifråga:

- . området skall ha allmänt svaga förutsättningar för ett näringsliv
- . befolkningsunderlaget skall vara vikande
- . svårigheter skall föreligga för att upprätthålla en tillfredsställande service
- . det skall vara angeläget från regionalpolitisk synvinkel att bygden hålls befolkad
- . tillräckliga sysselsättningsmöjligheter inom rimligt avstånd skall saknas.

Länsstyrelserna uppdrogs på grundval av detta att utpeka "större sammanhängande områden med glesbebyggelse och långa avstånd till sysselsättning och service" (SFS 1979:638). Som framgår är det inte några helt entydiga kriterier som ligger bakom denna avgränsning. De sålunda dragna gränserna för glesbygdsstodområdet visas i figur 2 a.

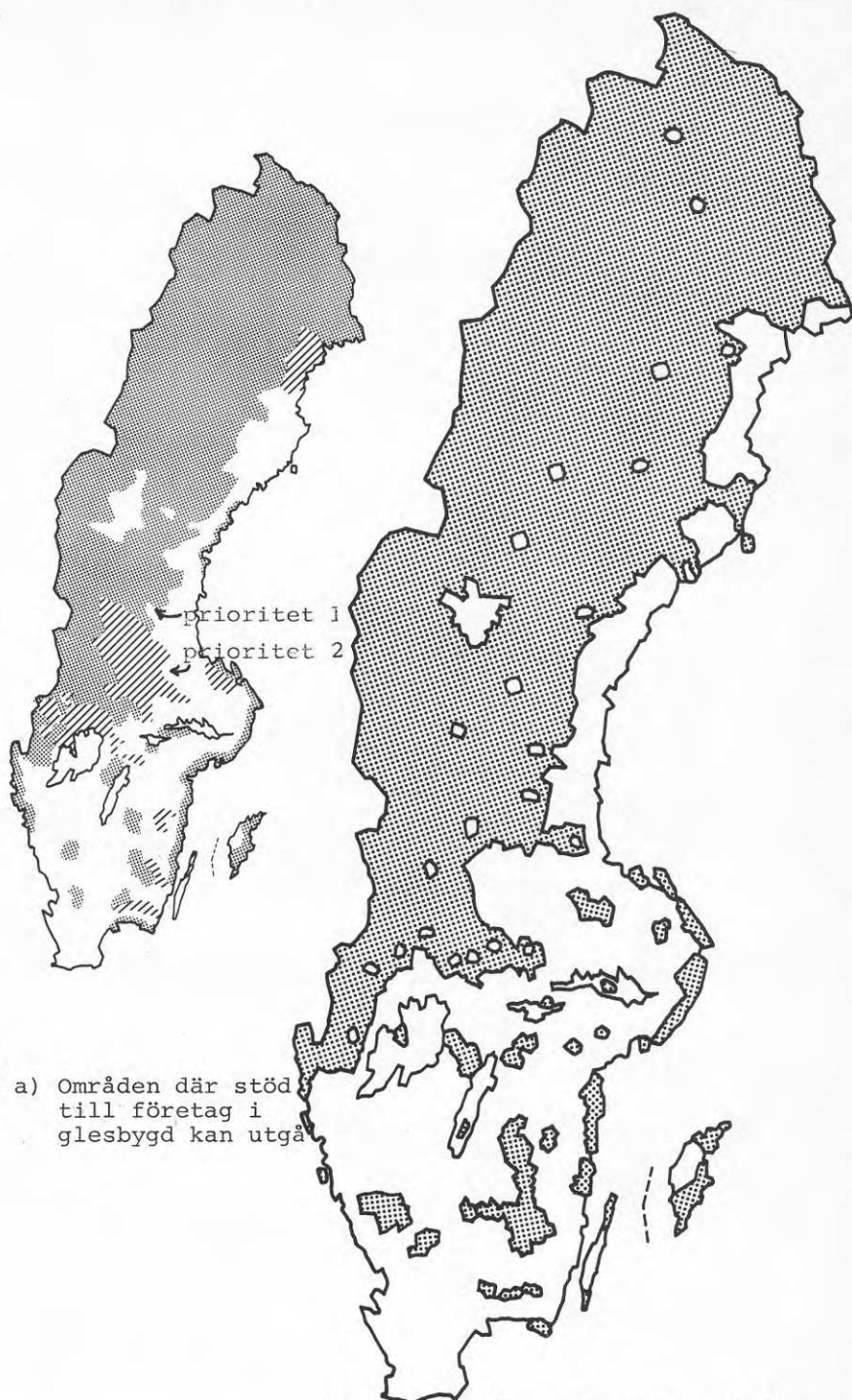
I propositionen 1981/82:113 fortsätter man på denna linje och menar att glesbygd är "sådana områden som ligger utanför dagligt oendlingsavstånd till kommunernas centralorter och andra orter med någorlunda differentierad arbetsmarknad och utnyggd service:. Glesbygd operationaliserad enligt den definitionen är:

områden *utanför* församlingar och tätorter som ligger inom en radie av ca 50 km kring primära centra, likaså områden som ligger mer än ca 30 km utanför tätorter med mer än 10 000 invånare. Tätorter med mindre än 3 000 invånare räknas till glesbygd om de inte ligger nära (ca 20 km) enstaka likstora eller ett flertal något mindre tätorter.

Såsom framgår av figur 2 b omfattar denna definition större delen av norra Sverige och västra Svealand ned till norra Bohuslän, utom områden och vissa "öar" av befolkningsagglomerationer, bl a kommuncentra. Området omfattar också tämligen stora ytor i mellersta och södra Sverige; såsom Norduppland, skärgårdarna, delar av de stora öarna, det s k Sydostbandet m m. Glesbygd-områden av detta slag finns i alla län utom Malmöhus och Kristianstads. Med denna avgränsning omfattar glesbygdsbefolkningen ca 575 000 personer, därav drygt 2/3 i skogslänen.

Såsom framgår av figur 3 blir bilden av den länsvisa befolkningsutvecklingen i glesbygd under 1970-talet delvis annorlunda om denna avgränsning (B) används i stället för den mera traditionella (A, dvs glesbygd - utanför tätort).

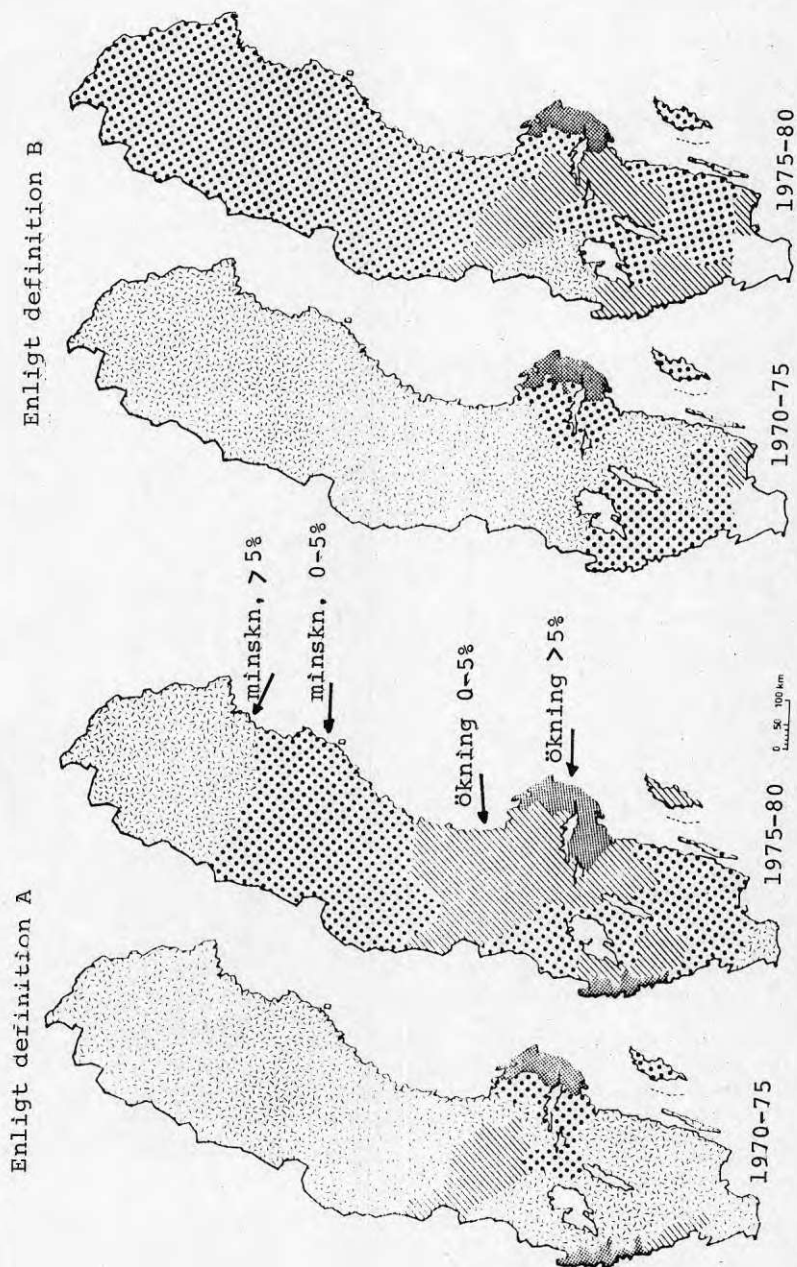
Begreppet *landsbygd* används ibland mer eller mindre synonymt med glesbygd. V. Hofsten (1950) menar att "den officiella statistiken räknar till landsbygden inte bara 'platta landet' utan också alla samhällen utan stadsrättigheter, dvs köpingar, municipalsamhällen och andra s k tätorter. När man talar om 'Landsbygdens avfolkning' syftar man inte på alla dessa samhällsbildningar, som på det hela taget står städerna nära och som delvis uppvisar en betydande folkökning (dvs under 1930-talet). Vad man menar, är enbart det som statistikerna kallar *egentlig* landsbygd, dvs den befolkning som icke lever i samhällen med yttre stadslik eller sammanträngd karaktär". V. Hofsten använder sedan ordet landsbygd för att beteckna den egentliga landsbygden. Bebyggelseplaneringens glesbygdsbegrepp (dvs områden utanför tätort) förefaller därmed att sammanfalla väl med detta landsbygdsbegrepp.

Figur 2 a) Områden där stöd till företag i glesbygd kan utgå

2 b) Glesbygdsavgränsning enl industridepartementets operationalisering.

Figur 3 Förändringar i glesbygdsbefolkning länsvis för perioderna 1970-1975 och 1975-1980. Olika definitioner.
 Källa: Borgegård (1982) (A) prop 1981/82:113(B)

3.2 Begreppet glesbygdskommuner

Ofta används begreppet *glesbygdskommuner* för att referera till befolkningsmässigt små, men ytstora kommuner med stort inslag av jord- och skogsbruk. Vanligtvis har någon bestämd definition inte använts. Nyligen har emellertid gjorts en grupperingsanalys (Holm, et al 1982) där landets kommuner analyserats med avseende på gemensamma karaktäristika. De variabler som undersöks är folkmängd, befolkningsutveckling, fram till 1975, bebyggelsestruktur (kommunens areal, befolkningens fördelning på glesbygd och centralort), näringsstruktur samt per capitapinkomst. Det visar sig att man kan urskilja fem huvudtyper av kommuner, som vardera omfattar ett antal kommuner med sinsemellan liknande drag. De benämns:

- . genomsnittskommuner
- . industrikommuner
- . glesbygdskommuner
- . servicekommuner
- . storstadskommuner.

Glesbygdskommunerna är sammanlagt 65 stycken och av två slag, dels kommuner med stor areal, stor glesbygdsbefolkning och liten centralort (främst i Norrlands inland), dels jordbruks- och glesbygdskommuner med liten areal och relativt stor centralort. På kartan (figur 4 a) gör denna grupp ett mer dominerande intryck än vad som motsvaras av dess folkmängd och näringsliv. Deras andel av rikets totalbefolkning är drygt 3 procent (drygt 250 000 invånare). Dessa kommuner har genomsnittligt endast drygt 11 000 invånare, varav hälften bor på glesbygden. Icke mindre än 55 procent av de yrkesverksamma arbetar i s k skyddade näringar. I jord- och skogsbruket arbetar 22 procent.

Den andra kategorin glesbygdskommuner (figur 4 b) är spridda över Sverige. I genomsnitt har de drygt 10 000 invånare, varav ca hälften i glesbygd. Hela 30 procent av sysselsättningen var inom jordbruket. Totalt bor nära 450 000 personer eller drygt 5 procent av landets befolkning i dessa kommuner.

Man kan notera att clusteranalysen ger en del kanske överraskande resultat. Mellansvenska län som Uppsala, Västmanland, Örebro och Kopparberg (utom Älvdalen) län innehåller inga glesbygdskommuner, trots att man måhända uppfattar många delar av dessa län som glesbygdsdominerade; t ex Norduppland och Bergslagen. Samtidigt kan man ställa sig tveksam inför beteckningen glesbygdskommun på t ex Svalöv och Söderköping som ju har kommuner och arbetsmarknader med helt andra karaktäristika inom räckhåll. Inte mindre än ca 40 procent av de förvärvsarbetande där arbetar i annan kommun (Kommunaktuellt 1983:4).

En *jämförelse* med figur 2 (regioner med glesbygdsproblem enligt länsstyrelserna) visar delvis god överensstämmelse med de två clustren. Det gäller särskilt

Norrlands glesbygder. Vid clusteranalysen utfaller som nämnts *inte* vissa kommuner i Bergslagen som glesbygdskommuner, inte heller delar av Kronobergs län, Gotland, inte malmfältskommunerna och inte skärgårdarna. Däremot utfaller vissa kustkommuner i Västerbotten och Östergötland samt jordbrukskommuner i Västergötland och Skåne, vilka inte har glesbygdsproblem enligt de "statliga" kriterierna.

Den refererade clusteranalysen kan därför inte sägas entydigt avgöra vilka Sveriges glesbygdskommuner är.

Svenska kommunförbundet (1983) har gjort en *annan* gruppering av kommunerna. Det är främst de olika näringsgeografiska förutsättningarna som ligger till grund för indelningen. Fem kommuntyper urskiljes:

- 1) Glesbygdskommuner (stor yta, minskande befolkning, låg tätortsgrad)
- 2) Pendlingskommuner (låg självförsörjningsgrad)
- 3) Stora kommuner (minst 45 000 invånare)
- 4) Industriberoende kommuner (minst 50 procent av sysselsättningen i industri)
- 5) Differentierade kommuner (övriga kommuner, ofta med stor andel offentlig service och/eller areella näringar).

Kriterier på *glesbygdskommuner* är: tätortsgrad 70 procent eller mindre 1975, befolkningsförändring 1971-80 0 procent eller mindre, landsareal 1 500 km² eller större. Kommunerna har utsorterats i ovanstående ordning, dvs alla som uppfyller kriterierna för glesbygdskommuner ingår i denna kommungrupp, oavsett om de uppfyller andra villkor t ex för pendling, industrisysselsättning etc. 34 glesbygdskommuner urskiljes, se figur 4 c, företrädesvis i inre Norrland och västra Svealand, samt ett par smålandskommuner och Gotland. De inkluderar i stort sett de av Holm et al utpekade ytstora glesbygdskommunerna, men dessutom ett drygt 10-tal andra.

3.3 Kommentar

De i Sverige vanligtvis använda avgränsningarna av glesbygd är "negativa" till sin karaktär: Det gäller områden *utanför* tätorter. Det gäller områden som utmärks av vissa gemensamma *svårigheter*. Olikheterna gentemot tätbygderna betonas, snarare än med dessa gemensamma villkor och egenskaper. Glesbygdsbefolkningen uppfattas samtidigt som en homogen samhällsgrupp, med gemensamma intressen, vilka t ex står i kontrast till utsocknes markägares intressen. Traditionellt uppfattas också glesbygdernas ekonomi som baserad främst på areella näringar.

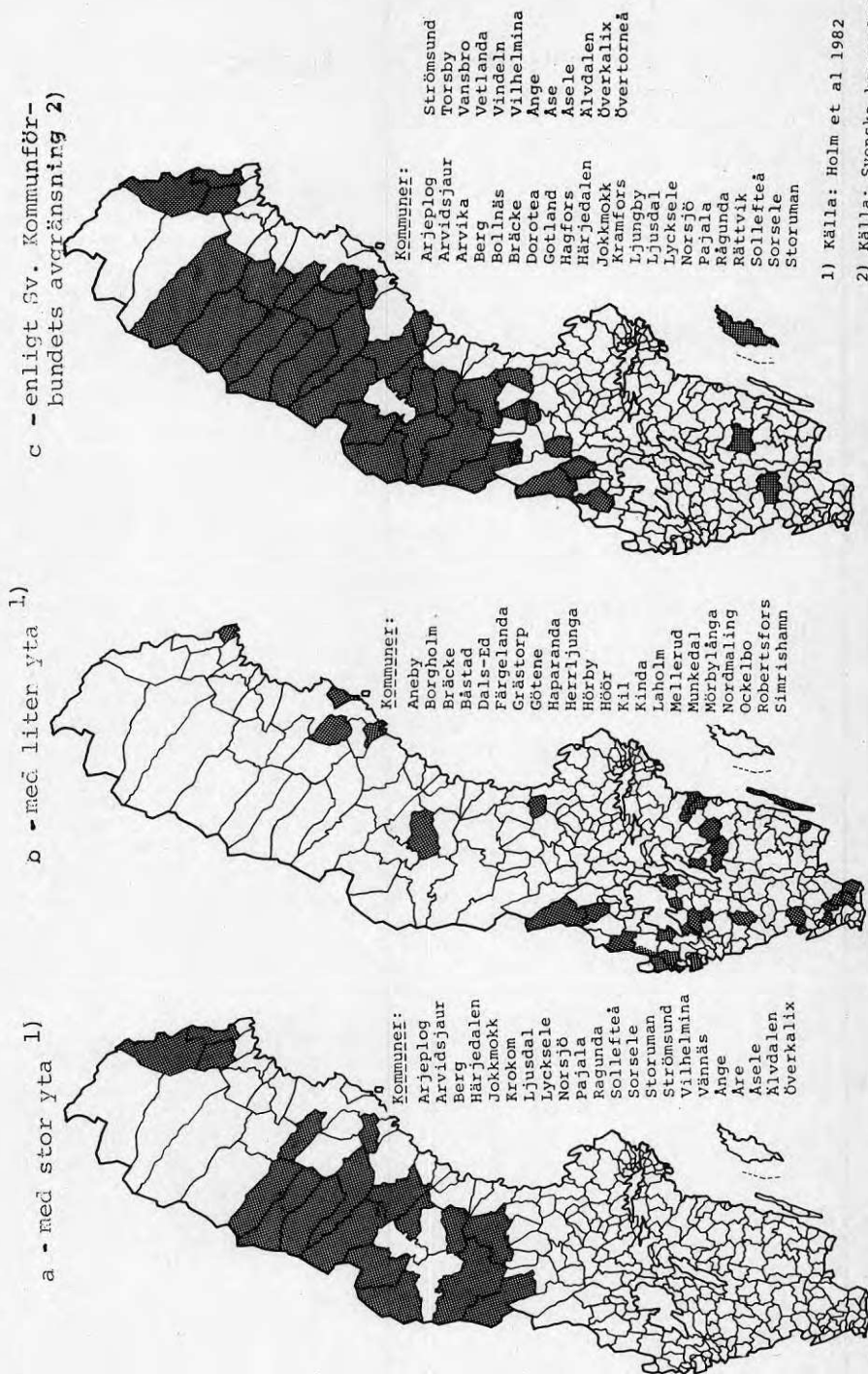
Därmed följer vissa oklarheter. Exempelvis klassificeras Stockholms skärgård i de flesta sammanhang som glesbygd i likhet med områden i inre Norrland, trots dess läge i relativ närhet till en ekonomiskt och befolkningsmässigt rik region som har ett avgörande inflytande på dess framtid. De areella näringarna betyder i själva verket mycket litet för denna glesbygd - ett par-tre procent av sysselsättningen sker där i jord-skog, ännu mindre i fiske. Just i denna regiontyp finns dessutom intressentgrupper med ofta helt olika preferenser: fastboende, fritidsboende och "rörliga" turister. Vidare tenderar man ofta att se glesbygder som geografiskt sammanhängande regioner, trots att de ex byar längs större trafikleder har en mycket större möjlighet att integreras i tätortssystemet än andra byar.

Det finns därför anledning att inför nya undersökningar *nyansera* glesbygdsbegreppet och därvid mera ta fasta på

- . resurspotential ("naturresursrika regioner" i stället för glesbygder?)
- . relativt läge i ett regionalt kontinuum, lokala särdrag (en vridning från forskning om aggregatet "glesbygden" till studier av "systemet land-stad")
- . olika intressegrupperingar inom den glesbefolkade regionen.

Slutligen bör framhållas att det i forskningssammanhang i regel är nödvändigt att arbeta med projektspecifika, problemrelaterade definitioner. Planeringens krav på enkla kriterier på "glesbygdskommuner" och "glesbygdsområden" kan inte alltid bli styrande.

Figur 4 Glesbygdskommuner enligt olika kriterier

4. AKTUELLA PROBLEMBILDER

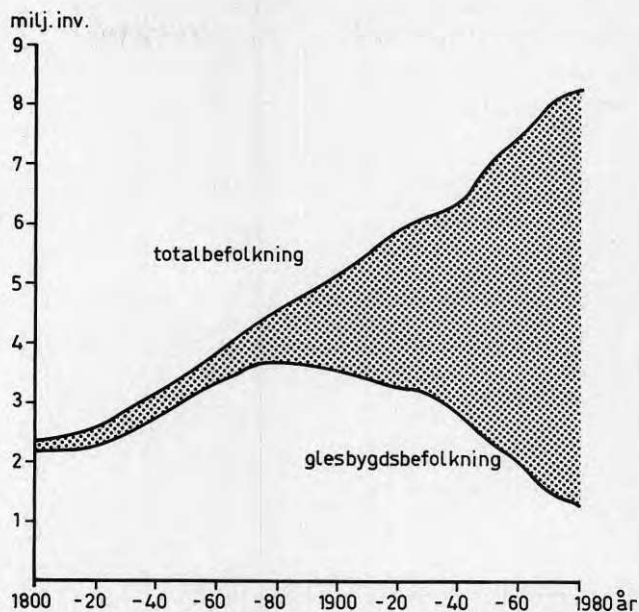
4.1 Statistiska bilder

Mot bakgrund av de skiftande innebörder som ofta läggs i begreppet glesbygd är det inte någon enkel och självklar uppgift att ge en entydig bild ens av den aktuella befolkningsutvecklingen i glesbygder. Låt oss emellertid inledningsvis ge några grova indikationer på den regionala *befolkningsutvecklingen*, för att senare ge en redovisning av den aktuella utvecklingen i olika glesbygdregioner i landet. Observera att den senare framställningen baseras på *olika* definitioner av glesbygd. Detta beror delvis på datatillgången, delvis på en ambition att belysa att problembilden varierar beroende på hur avgränsningen sker.

Efter 60-talets urbanisering med stark befolkningstillväxt i storstadsregionerna, har det skett en uppbromsning. Under hela 70-talet skedde en befolkningsmässig tillbakagång i själva storstadskommunerna, medan förortskommunerna i storstadsområdena expanderade. Dessa förortskommuners ökning var starkast under decenniets första år och sedan 1975 har ökningen varit måttlig. Något senare än förortskommunerna började de till storstäderna angränsande länen att växa. Vid mitten av 70-talet vände sedan den nedåtgående trenden för de perifera länen. Särskilt kraftig var tillväxten omkring 1975 (Forsström et al. 1982). Detta regionala mönster har en motsvarighet i tätortssystemets utveckling. Under perioden 1970-1975 skedde en kraftig uppbromsning av befolkningstillväxten i pendlingsregioner med över 500 000 invånare. I pendlingsregioner med mindre än 20 000 invånare, som fått vidkännas kraftiga minskningar under 60-talet, reducerades minskningstakten till en måttlig nivå, för att omkring 1975 vändas till en liten tillväxt. (NordREFO. 1979:1, sid 15.)

Under perioden 1970-1975 var det tätorter mellan 500 och 2 000 invånare belägna i närheten av större städer som hade de största tillväxttakterna av alla. Glesbygdsbefolkningen (utanför orter med mer än 200 invånare) fortsatte dock att minska och utgjorde 1975 drygt 17 procent av hela befolkningen. (Se figur 5.) Under 70-talets sista fem år fortsatta visserligen minskningen men bromsades upp kraftigt. Minskningen var drygt 9 000 under denna period mot ca 83 000 under första hälften av decenniet (Källa: SCB). I några storstadslän t ex Stockholms, ökade glesbygdsbefolkningen markant under 70-talet. Den länsvisa utvecklingen under 70-talets första och andra hälft visades i figur 2.

Figur 5 Glesbygdsbefolkningens (A) utveckling under perioden 1800-1980 jämfört med totalbefolkningen.

Källa: Borgegård, L., 1982.

Befolkningsutvecklingen inom glesbygden (B, enligt industridepartementets exemplifiering på glesbygdsavgränsning, se sid 19) under perioderna 1965-1970, 1970-1975 och 1975-1980 utmärks av en allt lägre minskningstakt, som framgår av tabell 1. Mellan respektive femårsperiod är det i stort sett fråga om en halvering av befolkningsnedgången. Inom glesbygdsområdena utanför de skogslänen tycks invånarantalet 1980 inte ha förändrats nämnvärt jämfört med läget år 1975.

I riket totalt minskade glesbygdens befolkning med ca 130 000 personer under 15-årsperioden, fördelade på följande sätt: 1965-70 ca 82 000, 1970-75 ca 35 000 och 1975-80 ca 12 000. Skogslänen stod för 80 procent av den totala minskningen under den första 5-årsperioden, 83 procent under den andra, och 96 procent under den senaste perioden. särskilt bör observeras följande län med stark befolkningsminskning i sina glesbygder under den senaste 5-årsperioden: Värmlands län med en årlig minskning på drygt 700 personer, Norrbotten med en årlig minskning på drygt 500 personer och Väster-norrland, Jämtland och Västerbotten med vardera omkring 300 personers minskning per år. Den länsvis utvecklingen perioden 1970-80 framgår av figur 6.

Tabell 1 Befolkningsutvecklingen i olika läns glesbygder enligt industridepartementets exemplifiering på glesbygdsavgränsning under perioderna 1965-1970, 1970-1975 och 1975-1980. Glesbygdsdefinition, se sid ⑧.

Län	Ant.inv. i gles- bygd 1980	Förändr. ant. inv. %		
		1965-70	1970-75	1975-80
AB	9515	- 2,4	+14,9	+11,3
C	3546	-11,2	- 2,6	- 0,3
D	4293	-11,0	- 3,1	+ 1,2
E	13613	-13,8	- 5,8	+ 0,5
F	16421	- 5,5	- 5,3	- 2,5
G	18621	- 5,4	- 3,6	- 3,1
H	16457	- 8,2	- 6,3	- 3,9
I	16616	- 6,5	- 4,3	- 3,4
K	7725	- 7,9	+ 1,0	+ 3,9
L	-	-	-	-
M	-	-	-	-
N	7386	- 3,4	- 3,5	+ 1,1
O	31665	- 5,9	- 0,2	+ 2,9
P	23644	- 7,2	- 0,3	+ 0,9
R	10279	- 1,7	- 1,6	- 3,4
S	65401	-10,0	- 8,0	- 5,3
T	12574	-14,4	- 7,9	- 3,6
U	11352	- 9,1	- 1,0	+ 0,3
W	35716	-16,6	- 5,7	+ 0,1
X	28306	-13,5	- 8,0	- 2,4
Y	42497	-12,4	- 7,6	- 4,0
Z	65351	-10,5	- 5,4	- 2,3
AC	67366	-13,4	- 6,9	- 1,8
BD	63652	-19,4	- 8,9	- 3,9
Riket totalt	571996	-11,7	- 5,6	- 2,0
Därav s:a skogslän	368289	-13,7	- 7,2	- 3,0
Därav s:a övriga län	203707	- 7,4	- 2,5	- 0,2

Källor: FoB samt SoS (SCB) för resp. år.

Resultatet av en granskning av *åldersstrukturens* förändringar i länens glesbygdsdelar visar på betydande regionala skillnader! I fig. 7-8 visas data för perioden 1970-80. I relativt storstadsinfluerade län och län med större skärgårdar (ex.vis Stockholms, Östergötlands, Göteborgs- och Bohus, och Blekinge) redovisas en betydande ökning av antalet barn 0-15 år (se fig.7). I flera skogslän är utvecklingen den helt motsatta: en betydande minskning av antalet barn skedde i Norrbottens, Västerbottens, Kopparbergs m fl län. Det gäller också i jordbruksdominerade glesbygder, som återfinnes på Gotland och i Skaraborgs län. Antalet pensionärer (> 65 år) ökade i praktiskt taget samtliga läns glesbygdsdelar, trots den stora totala minskning av befolkningsnumerären

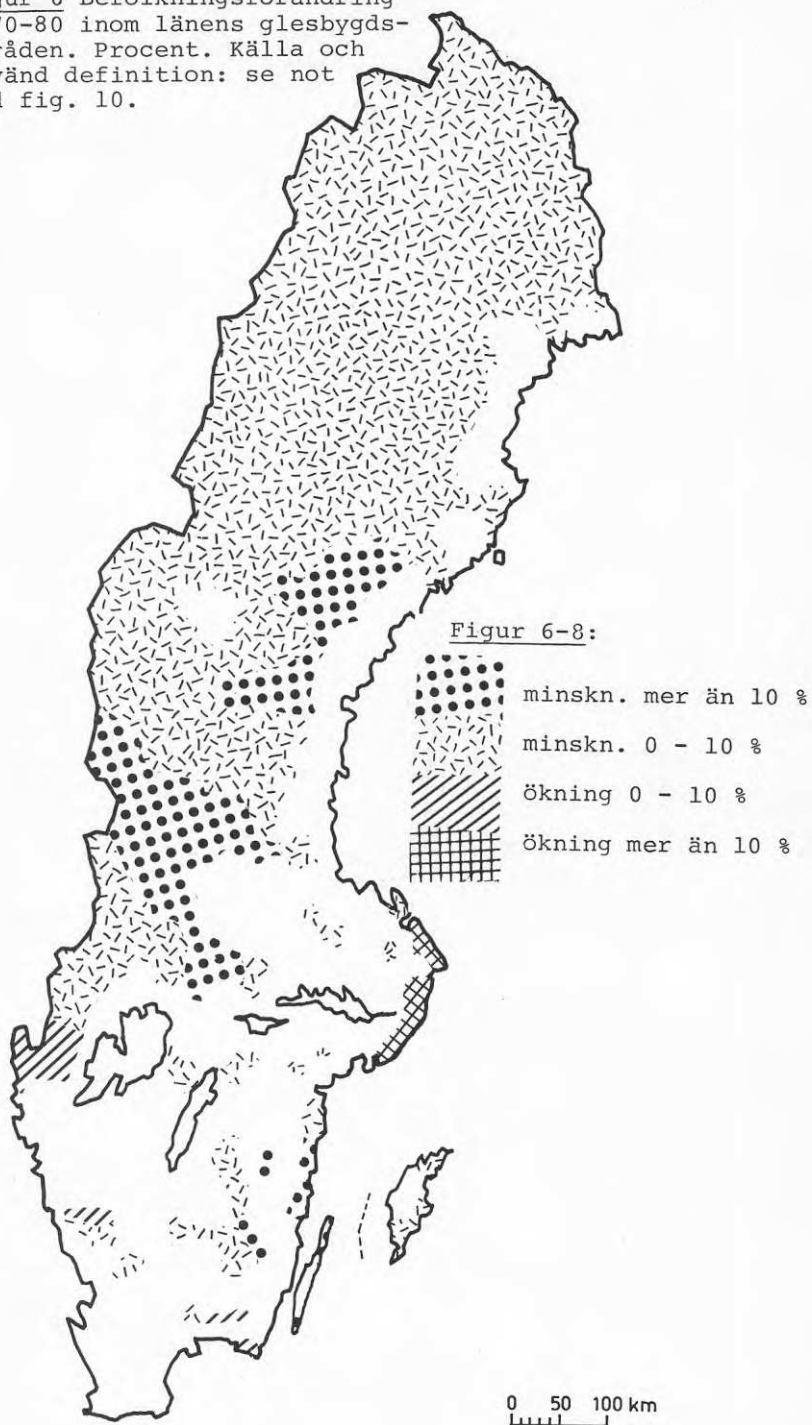
som redovisats tidigare (se fig. 8). I Norrbottens glesbygder ökade antalet pensionärer med hela 38 procent, i västsveriges glesbygder (inom O- och P-län) med ca 30 procent. Endast i några län i östsverige (C, D och E) minskade antalet pensionärer i glesbygd.

Den kraftiga ökningen av antalet pensionärer i många glesbygder måste betraktas som ett av de *allvarligaste hoten* mot en stabilisering av folkmängden i glesbygd under 80-talet.

Av figur 9 framgår också utvecklingen av antalet *förvärvsarbetande*. I flertalet fall torde det gälla lokalt arbete, eftersom dagspendling till förvärvsarbete i någon tätort definitionsmässigt är svår att genomföra i dessa områden. I många läns glesbygder har antalet förvärvsarbetande ökat - i storstadslänens (AB och O) glesbygder t o m ganska kraftigt. Vi måste emellertid erinra om att det är fråga om tämligen små absoluta tal. I landet som helhet ökade antalet förvärvsarbetande med 10 procent (20-w tim/vecka) (Källa: SCB) under 70-talet. I flera av länen var ökningen större i dess glesbygdsområden än riksgenomsnittet. Glesbygden som *helhet* hade emellertid en långsammare ökning av antalet förvärvsarbetande (5,3 procent) under 70-talet.

Merparten av sysselsättningsökningen består i ökat kvinnligt förvärvsarbete. I glesbygderna i de flesta län var ökningen av storleksordningen 30-50 procent. En hel del av dessa kvinnliga arbetstillfällen är sannolikt förknippade med den kraftiga ökningen av antalet vårdbehövande pensionärer (se figur 8).

Figur 6 Befolkningsförändring
1970-80 inom länens glesbygds-
områden. Procent. Källa och
använd definition: se not
vid fig. 10.

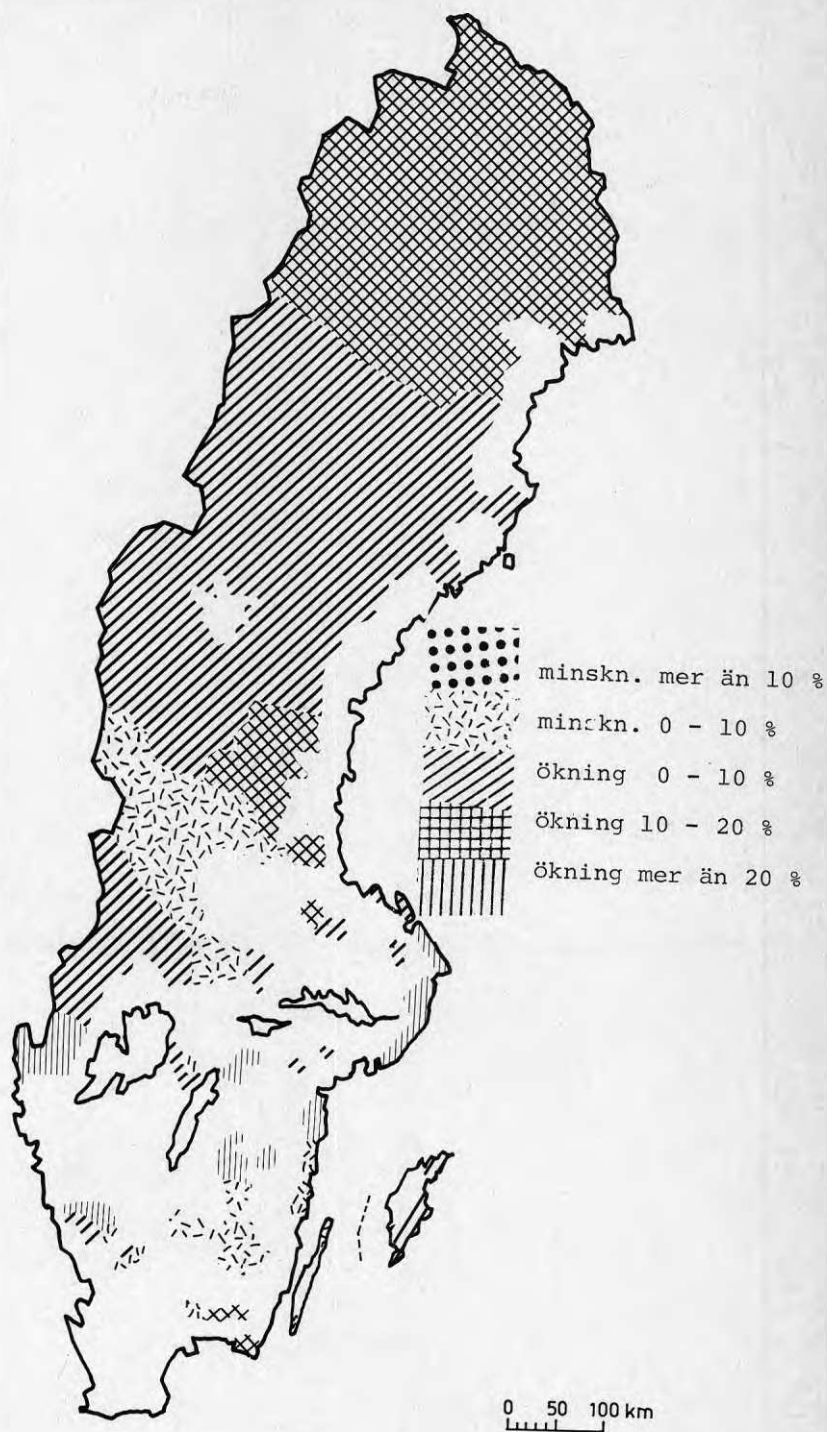
Figur 7 Förändring av befolkning
0-15 år 1970-80. Procent.

Figur 8 Förändring av befolkning 65-w år. Procent. 1970-80

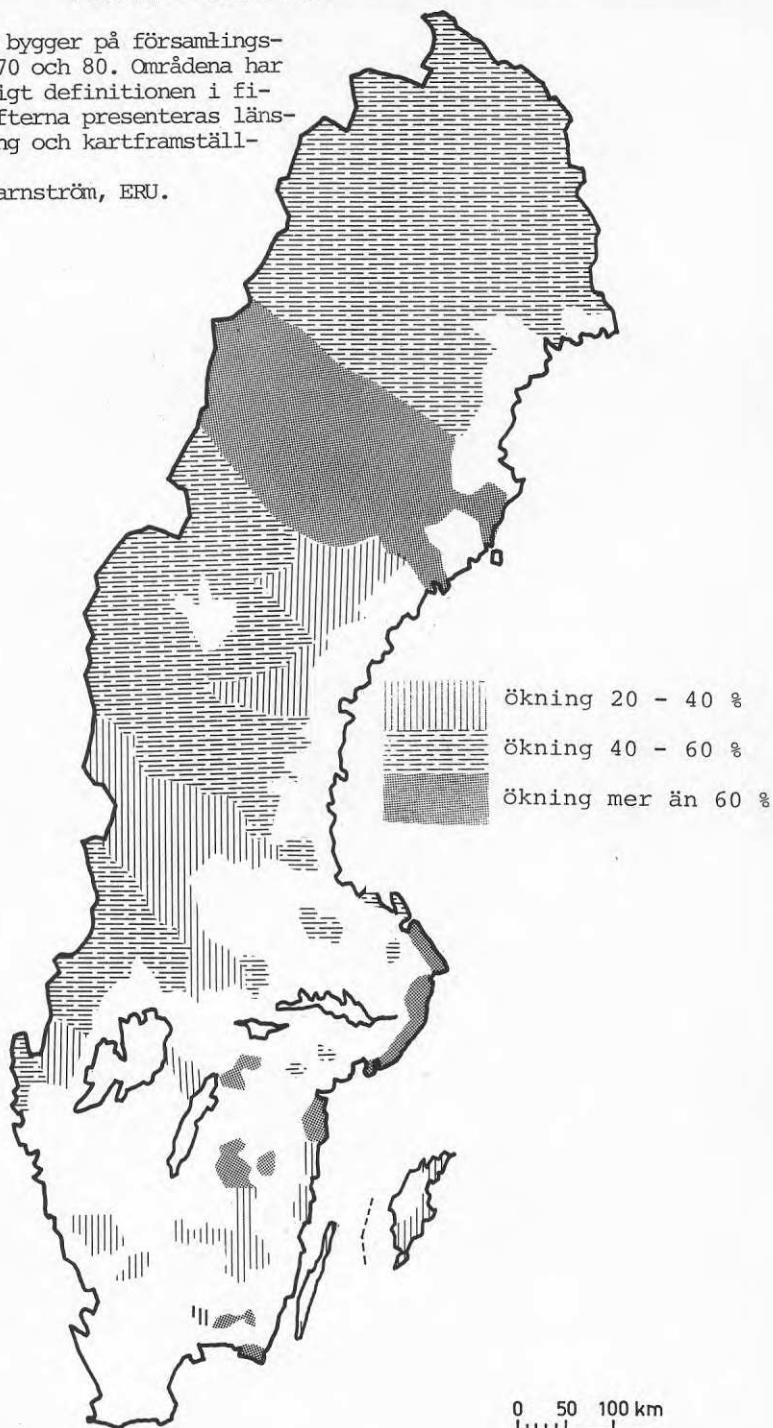
Figur 9 Förändring av antal för-
värvsarbetande 1970-80. Procent.

Figur 10 Förändring av antal förvärvsarbetande kvinnor.
Procent. 1970-80.

Not: Figurerna bygger på församlings-
data från FoB 70 och 80. Områdena har
avgränsats enligt definitionen i fi-
gur 2 b. Uppgifterna presenteras läns-
vis. Bearbetning och kartframställ-
ning:

Marie-Louise Warnström, ERU.

Glesbygd (A, statistisk glesbygd) har under 70-talet fått vidkännas en kraftig minskning i *självförsörjningshänseende* vad gäller sysselsättning. Antalet arbetstillfällen (20-w tim/vecka) har minskat med 44 000 eller drygt 10 procent. Under sista hälften av decenniet ökade dock antalet arbetstillfällen med drygt 15 300 eller drygt fyra procent. Det är främst inom jord- och skogsbrukssektorn som minskningen skett - knappt 64 000 arbetstillfällen - medan tjänstesektorn ökat, vilket bör noteras, med mer än 12 000 arbetstillfällen. (Källa: SCB.) (Se vidare bilaga 2. Jämför också med pendlingsberoendets utveckling, figur 14.)

Svenska kommunförbundets kansli har gjort en aktuell (hösten 1982) sammanställning över arbetslösheten i landets kommuner. (Angående indelning, se sid 13.) Förutom arbetslösa ingår även personer i AMS-verksamhet och förtidspensionärer (16-24 år).

Tabell 2 Kommuner i procent, fördelade efter arbetslöshet i procent

Kommuntyp	Andel arbetslösa av befolkningen 16-64 år			
	0-7,4%	7,5-12,4%	12,5-%	Totalt
Glesbygd	0	18,9	81,0	100,0
Pendling	55,6	39,7	4,8	100,0
Stora	5,9	82,4	11,8	100,0
Industri	5,4	69,9	24,8	100,0
Differentierade	6,1	77,5	16,3	100,0
Samtliga	16,3	59,0	24,6	100,0

Källa: Se texten.

Tabellen visar tydligt att glesbygdskommunerna är betydligt hårdare drabbade av arbetslöshet än övriga kommuntyper. I fyra av fem glesbygdskommuner är minst 12,5 procent av befolkningen arbetslös.

Den aktuella glesbygdsutvecklingen (A)¹⁾ kan vidare illustreras av utvecklingen av *bostadsbyggandet* och förändringen i lokaliseringen av ny bebyggelse. Jämförelse har gjorts för perioderna 1971-75 och 1976-80 (Källa: Folk- och bostadsräkningen 1980, tab L 1) vad gäller andelen nybyggda lägenheter på glesbygd samt andelen nybyggda småhus på glesbygd för samtliga län i riket.

Trots att nybyggnationen totalt sett sjunkit i hela riket har den antalsmässigt ökat kraftigt på glesbygden i samtliga län utom två - Stockholms- och Hallands län. I elva län har 50 procent fler lägenheter byggts på glesbygden andra hälften av 70-talet jämfört med första. I Malmhus- och Gävleborgs län har ökningen varit hela 130 resp. 183 procent.

1) Statistisk glesbygd. Detta är den enda definition som kan användas för att få lätt tillgänglig statistik. Även viss bebyggelse inom plan ryms i denna definition.

Även andelsmässigt märks mot slutet av 70-talet en kraftig ökning av glesbygdsbyggandet (se figur 12 o. 13). Den andelsmässiga ökningen beror dock också på att byggandet av lägenheter - särskilt i flerfamiljshus - i tätorterna skurits ner kraftigt. Siffrorna pekar på en likartad utveckling för hela landet. Östergötlands län skiljer sig dock från övriga län. Här märks en andelsmässig minskning.

Under första delen av 70-talet byggdes högst 10 procent av alla lägenheter på glesbygd i samtliga län utom i Gotlands-, Hallands- och Västerbottens län där andelen var mellan 12 och 17 procent. Under perioden 1976-80 hade nyproduktionsandelen på glesbygd förskjutits så att endast fyra län byggde *mindre* än 10 procent (Stockholms, Östergötlands, Malmöhus- och Västmanlands län med omkring 3-5 procent i vardera länet).

I 15 län byggdes minst 10 procent av småhusen på glesbygd 1971-75. 1976-80 byggdes i endast tre län *mindre* än 10 procent. I hela tio län byggdes minst 20 procent av småhusen på glesbygd under samma period. Jämtlands län uppvisar den största ökningen i procentenheter. Största andelen småhus på glesbygd byggdes under hela 70-talet i Gotlands län - 35 procent första hälften och 50 procent andra hälften av decenniet. (Se också bilaga 2.)

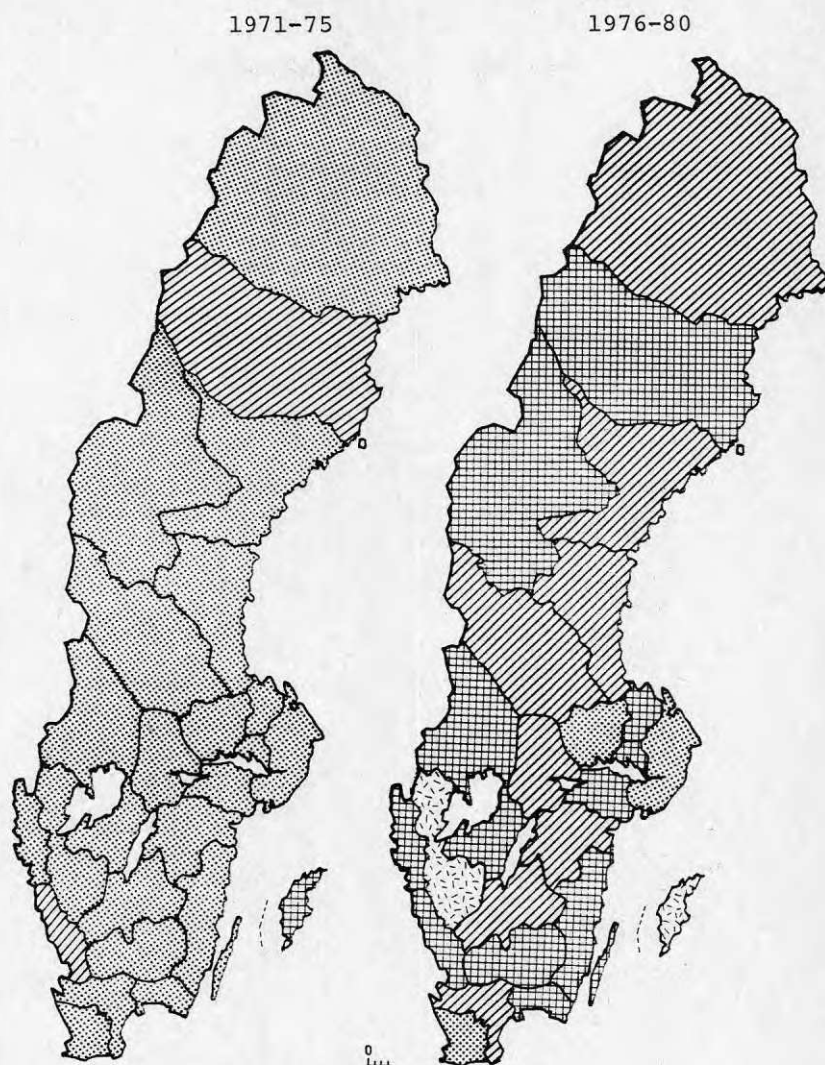
Uppgifterna om bebyggelseutvecklingen kan jämföras med befolkningsutvecklingen, som redovisades tidigare. Kons-tateras kan att många län har *trots* kraftigt ökad nybebyggelse på glesbygd fått vidkännas en befolkningsminskning netto där.

Utmärkande för den pågående utvecklingen i många glesbygder är ett ökande *pendlingsberoende*, framför allt till större lokala arbetsmarknader från tämligen närbelägna bygder. För att ge en bakgrund till den fortsatta diskussionen har gjorts analyser av denna utveckling i några län av delvis olika karaktär.

I diagram 14 beskrivs förändringen mellan 1975 och 1980 av glesbygds- resp. tätortsberoende för den förvärvsarbetande glesbygdsbefolkningen i procent av den totala förvärvsarbetande befolkningen i varje kommun i Kronobergs, Värmlands- respektive Västerbottens län. Endast pendlingen *inom* kommunen redovisas. Glesbygd A = utanför tätort med mer än 200 invånare.

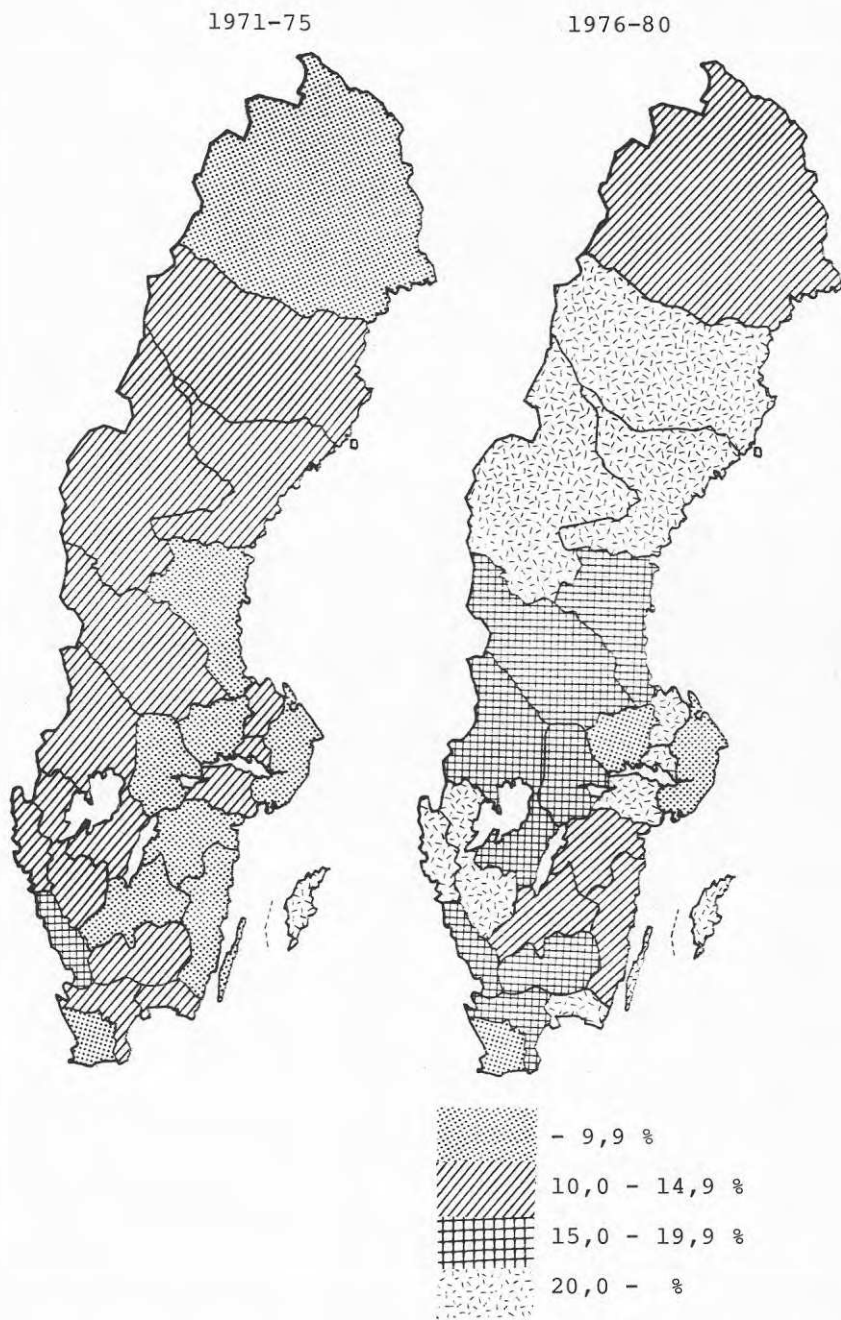
Diagrammet visar också om kommunen befolkningsmässigt kan betraktas som glesbygdskommun (pilen ligger till höger) eller tätortskommun (pilen ligger till vänster). Pilar riktade åt vänster innebär att pendligen från glesbygd till tätort ökat, dvs beroendet av tätorterna i kommunen har ökat för glesbygdsbornas försörjning. (Se figur 13.) Så har skett i de flesta av de studerade kommunerna. Endast i några få kommuner har glesbygdens betydelse ökat i sysselsättningshänseende för befolkningen som bor där (pilen pekar åt höger).

Figur 11 Nybyggda lägenheter på glesbygd (A) i förhållande till totala antalet nybyggda lägenheter 1971-80. Länsvis.

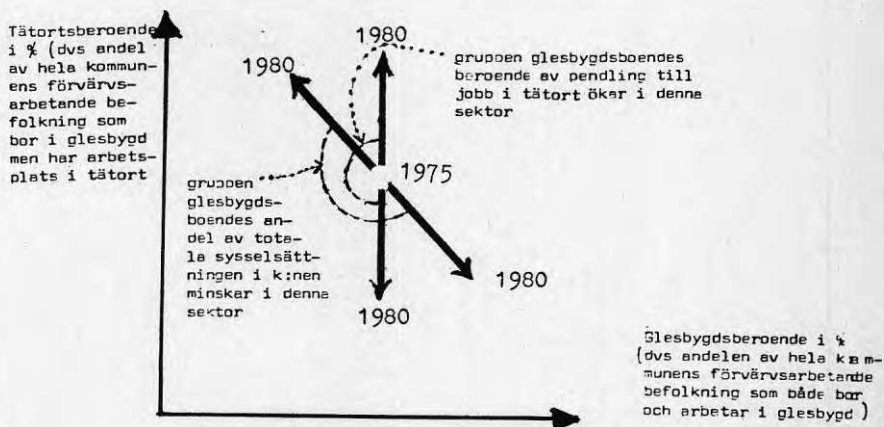
Teckenförklaring, se fig.12

Figur 12 Nybyggda småhus på glesbygd (A) i förhållande till totala antalet nybyggda småhus 1971-80. Länsvis.

I knappt hälften av kommunerna har förvärvsfrekvensen för glesbygdsbefolkningen ökat under perioden. (Kordinatsumman är större 1980 än 1975.) Diagrammen visar också på betydande skillnader mellan olika län. I Kronobergs län sker endast smärre förändringar i glesbygds pendlingsberoende och sysselsättningsandel. Kommunerna är i detta avseende relativt likartade sinsemellan. Värmlands län inrymmer kommuner med stark glesbygdsprägel och kraftigt ökad pendlingsberoende befolkning, men också kommuner med mycket liten andel av de sysselsatta boende i glesbygd. Det senare gäller kommuner i södra delen av länet. Västerbottens län omfattar ett stort antal kommuner där befolkningen i glesbygd år 1975 fortfarande var starkt beroende av lokala jobb, medan det skett en mycket kraftigt ökning av pendlingsberoendet under senare delen av 70-talet. Samtidigt har i de flesta fallen glesbygdsbornas andel av hela sysselsättningen i kommunen minskat.

Figur 13 Principskiss: utvecklingen av glesbygdernas pendlingsberoende

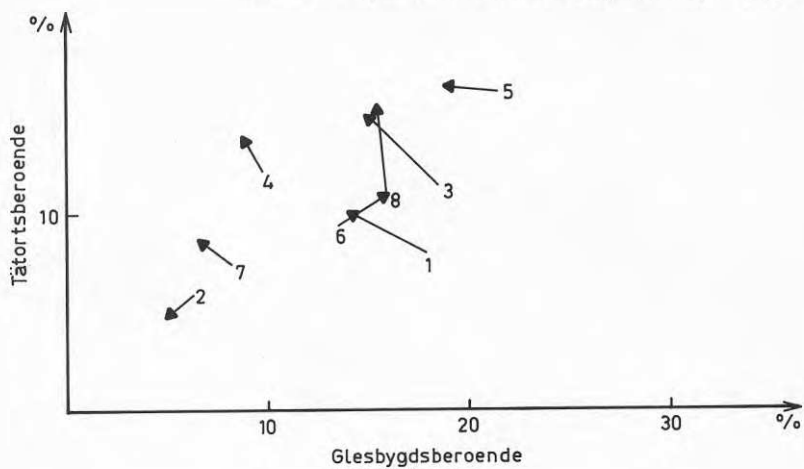
Låt oss i korthet ge exempel och mått på insatser som görs för att lösa problem i glesbygd.

I en undersökning - Enkätundersökning om näringslivs- och sysselsättningsfrågor (1983) - utförd av Svenska kommunförbundet redovisas de olika kommuntypernas (samma indelning som i undersökningen om arbetslöshet, se tabell 2, sid 23) insatser på näringslivsområdet. Här jämförs glesbygdskommunerna med övriga kommuner (figur 15).

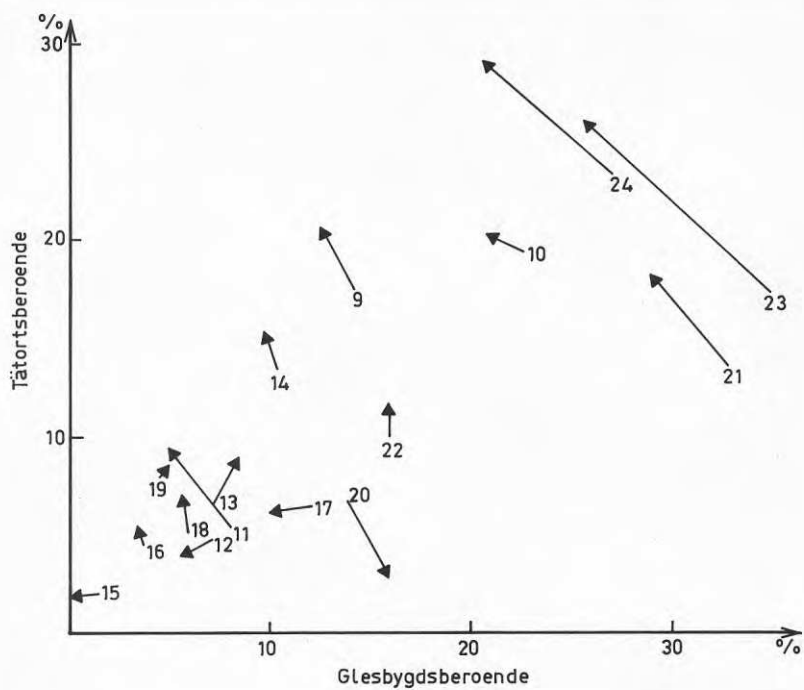
Diagrammet tyder på att glesbygdskommunerna ligger väl framme jämfört med övriga kommuner vad gäller insatser för näringslivet.

Figur 14 Glesbygdernas pendlingsberoende.
Pilen visar förändringen från 1975 - 80,

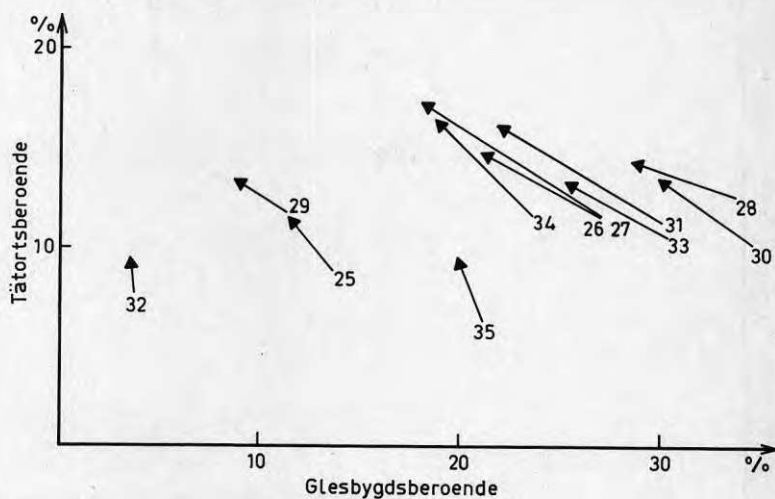
Kronobergs län. Kommuner, se sid 41.

Värmlands län. Kommuner, se sid 41.

Västerbottens län. Kommuner, se nedan.

Kommuner:

1. Alvesta
2. Lessebo
3. Ljungby
4. Markaryd
5. Tingsryd
6. Uppvidinge
7. Växjö
8. Älmhult

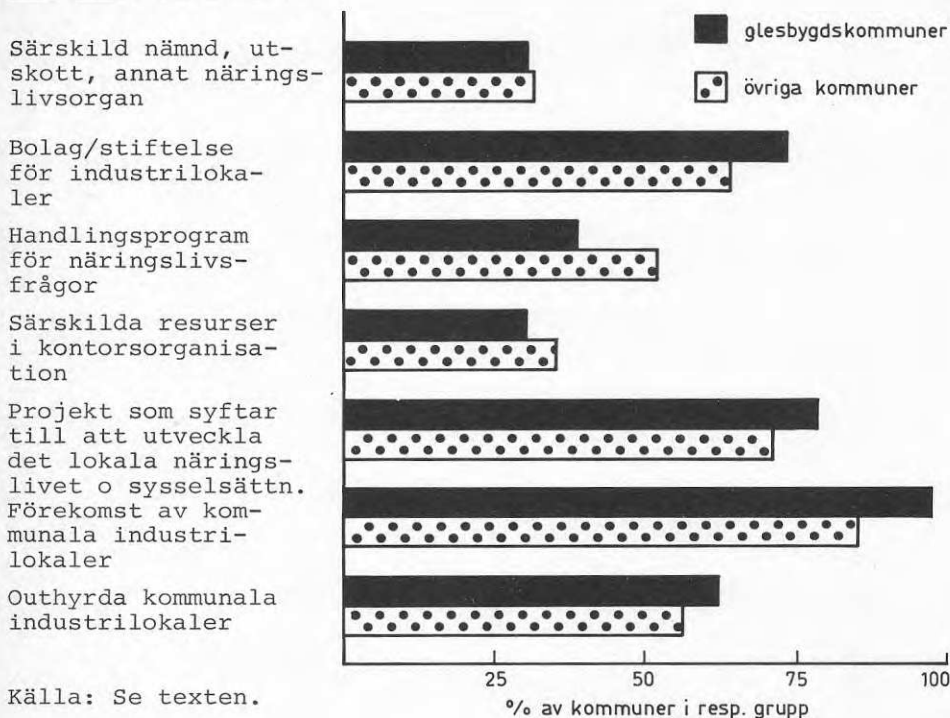
9. Arvika
10. Eda
11. Filipstad
12. Forshaga
13. Grums
14. Hagfors
15. Hammarö
16. Karlstad
17. Kil
18. Kristinehamn
19. Munkfors
20. Storfors
21. Sunne
22. Säffle
23. Torsby
24. Ärjäng

25. Lycksele
26. Nordmaling
27. Norsjö
28. Robertsfors
29. Skellefteå
30. Sorsele
31. Storuman
32. Umeå
33. Vilhelmina
34. Vindeln
35. Vännäs

P g a kommunindelning redovisas ej Åsele och Dorotea kommuner

Figur 15 Insatser på näringslivsområdet i glesbygdskommuner

Förekomst av insats

Slutligen skall i denna statistikredovisning göras en översikt av några av de statliga insatsernas fördelning på olika glesbygdskommuner. I figur 16 har gjorts en sammanställning av det utbetalda *glesbygdstödet* fördelning på län, dels i totalt belopp (mkr), dels fördelat per invånare inom glesbygdskommunerna (enligt definition B). De totalt sett största beloppen utbetalas till de nordligaste länen, men även i relativt stor utsträckning till AB-läns skärgårdsområden. Stödbeloppet fördelat per glesbygdskommun varierar starkt: - från 0 kronor i Hallands län som trots allt har mer än 7 500 invånare i glesbygd enligt denna definition, till ca 350 kronor per "skärgårdsbo" i Stockholms län. En betydande variation förekommer också mellan skogslänen: Värmlands läns glesbygdskommuner erhåller endast 55 kronor i glesbygdskommunersstöd per år i genomsnitt, mot långt mer än 250 kronor till Västerbottens och Norrbottens glesbygdskommuner. Sammanställningen kan ses som en *indikation* på de variationer i beroende av statligt stöd som förekommer mellan olika glesbygder.

Vilka effekter har så glesbygdstödets vad gäller sysselsättningen? Några lokala studier har gjorts och finns redovisade (LBS, 1981, Utvärdering av glesbygdstödets Lst i F-län, 1982 m fl). Flera av dessa studier genomfördes när glesbygdstödets nyligen införts och långsiktiga effekter är överhuvudtaget inte möjliga att klarlägga ännu. De undersökningar som gjorts tyder emellertid på att det sysselsättningsskapande stödet till företag medverkar till att skapa eller bibehålla arbetstillfällen till låga statliga kostnader. Investeringar som åstadkommes med statsbidrag av storleksordningen 50 000 kr ger ett årsarbete. Sysselsättningseffekter varierar mellan olika stödändamål. Om dessa lokala analyser skulle gälla i landets glesbygder så skulle årligen av storleksordningen 700 årsverken skapas eller konsolideras. Oavsett säkerheten i dessa beräkningar är det en tämligen allmänt hållen uppfattning att glesbygdstödets är verkningsfullt såväl direkt som indirekt. Samtidigt är det givetvis inte självklart att stödformen kan fortsätta att vara verkningsfull ännu en lång tid efter introduktionen. Det finns bedömare som menar att glesbygdstödets tillgodosett ett uppdämt behov av investeringar, vilket så småningom är på väg att mättas.

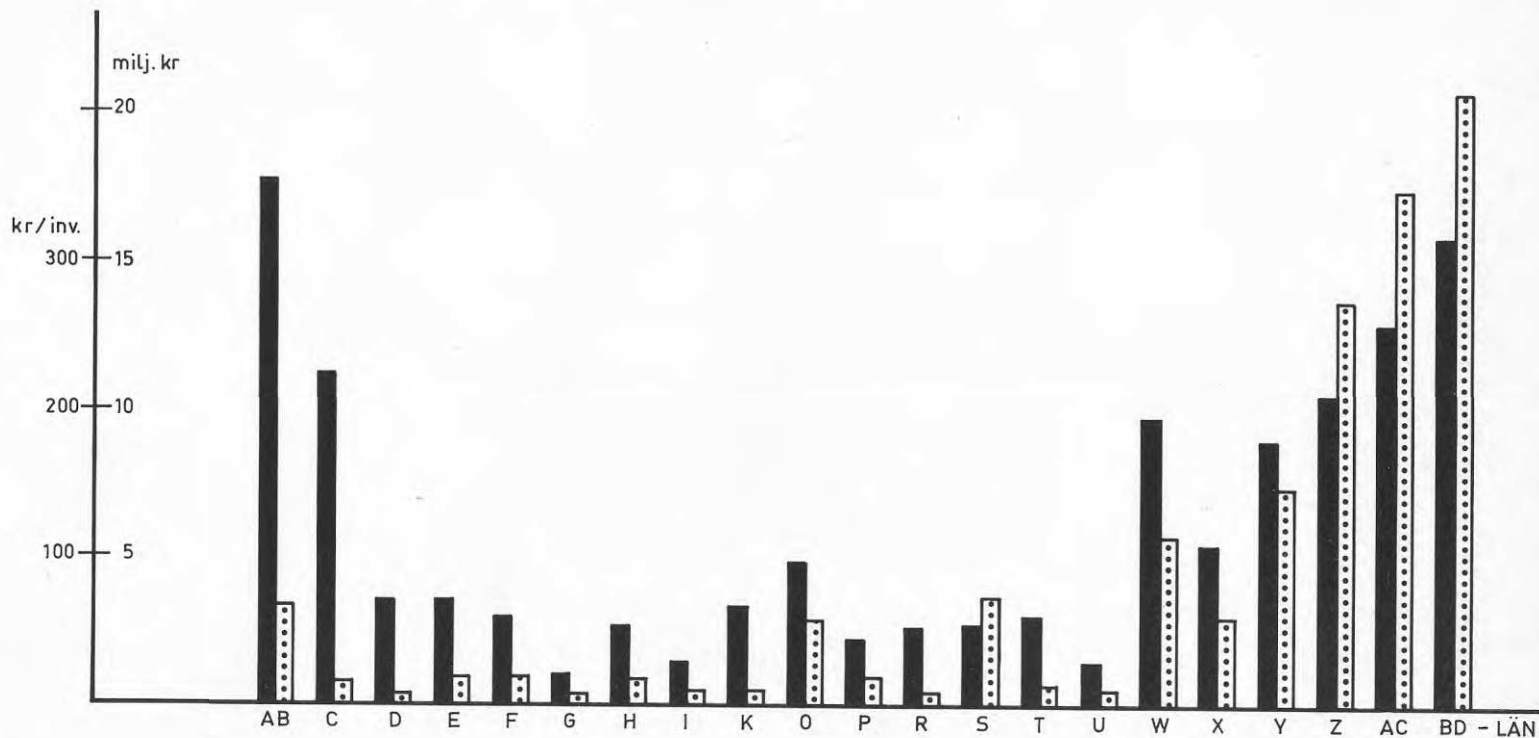
4.2 Kommunala problembilder

De kommunala problembilderna har framkommit i dialog med företrädare för några kommuner. De utgår således subjektiva bedömningar av särskilt glesbygdens problem och möjligheter, av vilka målsättningar som är rimliga, av vilka statliga och kommunala åtgärder som har utnyttjats och vilka erfarenheter därav som man vill framhålla. I flertalet fall är det kommunalråd, kanslichefer och planeringssekreterare eller motsvarande som deltagit i dialogerna. Problembilderna kan därför i första hand sägas spegla delar av den etablerade, "omhuldade" problembilden. I texten används begreppet *man*, detta representerar i första hand sagesmannen, i vissa fall "en majoritet av kommuninnevånarna" eller "kommunen". I vissa fall är det förhållanden i en och samma kommun som berörs, i andra fall har flera kommuner "sammanslagits" för att ge en fylligare bild. I flera fall har detaljer avsiktligt förändrats för att inte enskilda kommuner eller sagesmän skall identifieras. Utpekande av speciella problem i enskilda kommuner har inte eftersträvats.

Dialogerna har vuxit fram kring öppna frågeschemata, som när det gäller ytmässigt *små syd- och mellansvenska kommuner* främst har omfattat frågor som

- . Finns det uttalade/uttalade målsättningar vad gäller ny glesbebyggelse?
- . Vilka intressekonflikter kan identifieras?
- . Vilka problem för kommun och hushåll kan ny glesbebyggelse innebära i olika lägen?

Figur 16 Utbetalda glesbygdsmedel 1979-81 fördelade på län och invånare i glesbygd (def. enl. fig. 2 b).
 Genomsnitt per år, kr/inv.
 Prickad stapel: totalt milj. kr/år.

- . Vilka samordningsproblem mellan olika kommuner resp. statliga organ aktualiseras vid ny glesbybyggelse?
- . Vilken utvecklingstendens kan man skönja beträffande boende och arbete på kommunens glesbygd? Vilka faktorer menar man vara avgörande?

I kommuner som karaktäriseras *stor yta och liten befolkning* har i stället följande huvudfrågor tagits upp:

- . Vilka är de dominerande problemen förknippade med den strukturella omvandlingen av kommunens näringsliv?
- . Vad innebär därvid skillnader mellan kommunens centrala och perifera delar?
- . Vilken företagsstruktur är möjlig och önskvärd i kommunen? Hur kan den främjas? Av vem?
- . Vilka framtidsbranscher är möjliga att etablera i kommunen?
- . Vilka anser man vara kommunens komparativa fördelar och hur skulle dessa kunna utnyttjas bättre?
- . Var utmärker kommunens beroende gentemot omvärlden?
- . Uppfattas statliga besparingsplaner som hotande? Hur?
- . Hur verkningsfulla är nu tillämpade insatser för att stärka den lokala arbetsmarknaden?
- . Vilken tilltro har man till lokala utvecklingsprojekt i glesbygd?
- . Vari består de dominerande hindren för en starkare ekonomisk utveckling i glesbygden?
- . På vilket sätt sker ansträngningar för att integrera "land" och "stad"?

4.2.1 En glesbygdkommun i mellansverige: Glesby

Glesby är en skogsdominerad tämligen ytstor kommun med litet och minskande invånarantal. Den ligger tämligen isolerat i västra mellansverige.

Arbetslösheten

Dagens och 80-talets problem, framför allt inom den lokala arbetsmarknaden, kan spåras i den utveckling som pågått sedan 50-talet. De sammanhänger framför allt med *jord- och skogsbrukets rationaliseringar*. Det har varit en smygande utveckling. I dagsläget är upp till 800 personer öppet arbetslösa. Situationen är svårare i kommunens glesbygdsområden. Näringslivet i kommun-

dentrum är tämligen differentierat. Flera vårdinrättningar har under 70-talet givit en hel del kvinnor arbete. Några industrietableringar har förekommit.

För en av *glesbygdsförsamlingarna*, Skogsby, beskrivs problemen på följande sätt:

För ett par år sedan gjordes en undersökning som visade att mer än 30 procent av hela den arbetsföra befolkningen i församlingen var arbetslös eller undersysselsatt. Man har då inkluderat utpendlare. En hel del pendlar nu till orter utanför församlingen och kommunen, upp till 5-6 mil. Detta innebär att det skulle behövas drygt 300 nya arbetstillfällen i församlingen för att tillmötesgå efterfrågan. Det är således ett underskott som förefaller svårt att kunna täcka med nu kända medel. Dessutom har problemen nu förvärrats och man ser knappast någon ljusning framöver. Åtskilliga ungdomar går arbetslösa i församlingen. En stor del av de arbetslösa eller undersysselsatta är *kvinnor*. För de medelålders och äldre kvinnorna är det i praktiken omöjligt att hitta lämpliga arbeten. De har oftast ingen yrkeserfarenhet. En etablering av en fabrik i församlingen för knappt 10 år sedan gav stor optimism. Nu har emellertid arbetsstyrkan halverats där. Ett problem och en osäkerhetsfaktor är att fabriken ägs av en firma på Norrlandskusten. Den lokala kontrollen över fabriken är därmed svag.

Näringslivet - - problem och möjligheter

För närvarande arbetar en femtedel av de sysselsatta i jord- och skogsbruk, en fjärdedel i industrin och resten inom service. Andelen jord- och skogsbrukssysselsatta tror man inte kommer att ändras särskilt mycket. Man hoppas också att andelen industrisysselsatta skall vara oförändrad under den närmaste tioårsperioden. I skogsbruket ser man en hel del arbetsmöjligheter i samband med *skogsvården* (röjning, plantering).

En möjlighet som man gärna vill utnyttja är att *vidareförädla* råvaror som produceras lokalt. Det gäller inte bara trävaror utan också skogsbär. Man har t ex diskuterat möjligheten att bygga fryshus. Bären skickas nu vidare till södra Sverige. Man upplever brist på kunskap om hur marknadsbilden ser ut på bärsidan.

Vinterturismen bör kunna utvecklas, kanske också sommarturismen. Kommunen planerar nu ett större projekt med skidanläggningar i norra delen av kommunen. Hindren ligger nu framför allt på finansieringssidan. Den tidigare nämnda skogsvården kan huvudsakligen bedrivas sommartid och där behövs kompletterande arbeten vintertid. Några bärkraftiga idéer om vilka lämpliga vinterarbeten som skulle kunna åstadkommas har man inte.

Bland de *komparativa* fördelar man har i kommunen nämns flygfältet. Man nämner också miljöfördelar. Man nämner en väl utbyggd serviceapparat: utbildning, sjuk-

vård, kommersiell service etc, framför allt i centralorten.

Kommunen har byggt två industrihus, som inte är helt uthyrda i dagsläget. Man ser dock det som en förutsättning för ny industri att etableras i kommunen. Man har också satsat på en näringslivskonsult på deltid. Det råder inom kommunen delade meningar om behovet av och nyttan av en sådan konsult.

De *nyetableringar* som skett i kommunen av industrier har inte varit särskilt inriktade på de lokala resurserna där: det gäller textilindustri, elektronik m m. Elektronikföretaget går bra och man ser positivt på dess framtid. Man är dock tveksam till hur man skall kunna få denna typ av "framtidsindustri" att expandera i glesbygdskommuner. Risken finns att den största expansionen ändå sker i storstadsområden. Man är dock inte rädd att det skall vara svårt att locka välutbildad arbetskraft till kommunen. Man menar att hittills har ingen som flyttat till kommunen vantrivts där.

Ett särskilt problem som framhålles är när halv- eller *helstatliga företag* lägger ner i glesbygdskommuner. I detta fall gäller det en bryggeriedläggning. Något samhälleligt ansvar för en glesbygdskommun tycks inte kännas från statligt håll, säger man.

Ett annat problem är att de befintliga företagen inte expanderar. Man ser nu knappast möjligheter att locka helt nya företag till kommunen. Man hoppas istället att de befintliga industrierna skall kunna expandera, men är väl medveten om att marknadssidan inte är särskilt lättarbetad.

Man ser delvis den egna kommunens problem som en del av hela I-världens problem. Man har svårigheter att konkurrera internationellt. Man är också oroad av statliga besparingsåtgärder.

Det på sikt kanske *största problemet* i kommunen är att skolungdomen tvingas flytta ut ur kommunen efter avslutad skolgång. Det betyder en ännu snedare åldersfördelning och en tyngre belastning på den kommunala budgeten. Några konkreta åtgärdsförslag för att möjliggöra för skolungdomen att stanna i kommunen har man inte.

Pendlingen

En betydande pendling både in till och ut från kommunen har skett. Den senaste folkräkningen tyder dock på en minskning av utpendlingen. För närvarande är det ca 750 personer som pendlar ut ur kommunen. Många av dem långpendlar till residensstaden (ca 1,5 timmes bilresa). Den minskade pendlingen beror troligtvis på att det är byggarbetare som blivit arbetslösa. Dessa går nu arbetslösa hemma i Glesby. Acceptabla pendlingsavstånd räknar man vara upp emot 50 km enkel resa. Detta gör att man kan pendla in till centralorten från ett ganska stort

omland. Hittills faller en hel del glesbygdsdelar av kommunen utanför detta pendlingsomland. *Utanför pendlingsomlandet* måste skogsbruket och turismen bli dominerande näringar framöver, menar man.

Byggandet i glesbygd

Det sker ett ganska omfattande byggande i ren glesbygd kring centralorten. Kommunen har hittills varit ganska liberal i sådana fall och tillåtit bebyggelse. Man efterlyser emellertid "tumregler" för att avgöra var det kommunalekonomiskt är fördelaktigt och ofördelaktigt att tillåta byggande. Nu påstår man finns det siffror som tyder på att bara skolskjutsar skulle kunna kosta upp mot 40 000 kr/år i vissa lägen!

Regionalpolitiska åtgärder

Man tror inte att det råder någon brist på idéer och uppslag om vad som skulle kunna göras för att öka selsättningen i kommunen. Vad som till slut brister är på *genomförandesidan*. Man kritiserar projekt som syftar till att genom ökad kreativitet skapa nya jobb. Det kan bara ge enstaka arbetstillfällen, menar man. Det samma gäller glesbygdsstödet som kanske skulle kunna utvecklas mera, men ändå tycks ge ganska få jobb. Problemet på den lokala arbetsmarknaden är mycket, mycket större.

När det gäller turismen så har man i kommunen något delade meningar om dess potentiella möjligheter. Det är svårt att skapa arbetstillfällen, som inte bara är säsongmässiga. Det krävs också stora investeringar. Man tycker att staten skulle gå in lite mera här.

Beträffande *stödformerna* tycker man att villkoren för lokaliseringstöd är tillräckligt gynnsamma. Man önskar inga förbättringar i just etableringsstödet utformning. Vad man däremot efterlyser är stöd på uppföljningssidan. Det gäller marknadsföring och stöd åt företag när det väl kommit igång och ganska får svårigheter efter några år. Kompetens att göra utredningar m m som rör olika branschers marknadsförutsättningar tycker man inte skall byggas upp på kommunen. Det bör utvecklingsfonden kunna sköta om.

Näringsliv i Skogsby - en glesbygdsförsamling i kommunen

Skogsbruket har varit den dominerande näringen. Det finns ingen tradition av egenföretagande i församlingen. De flesta egna företagen finns inom jord- och skogsbruk. Det finns också en hel del som bedriver taxi- och åkerirörelse. Åkerierna fick dock svårigheter i samband med ett större skogsägarförenings konkurs. En del har fått glesbygdsstöd. Man har satsat på olika verksamheter:

el-firma, mindre stugby, nya former av turism. Så mycket arbeten ger det nödvändigtvis inte. Många av dessa projekt skulle ha kunnat komma till stånd även utan statligt stöd, menar man.

Ett väsentligt hinder för ett utvecklat skogsbruk och arbete i skogen är det stora *utboägandet*. Många större skogar ägs av utbor eller av pensionärer som bor kvar. Givetvis utnyttjas marken då mycket litet. Några direkta möjligheter att komma åt dessa problem har man svårt att se.

Några försök med *byprojekt*-verksamhet har också gjorts i bygden. I Skogsby är man dock tveksam till möjligheten att åstadkomma någonting på detta sätt. Det här rör sig om konsulter som kommer utifrån och gärna framhåller hur dålig företagsamheten är i bygden! Framför allt, säger man, har det lett till en massa udda idéer som inte har kunnat förverkligas.

Den *offentliga sektorns* roll är stor i församlingen. Omkring 35 kvinnor är hel- eller deltidssysselsatta i hemvård. Det sammanhänger bl a med den stora andelen åldringar i församlingen. Taxirörelsen lever en hel del på att skjutsa sjuka och skolbarn.

En någorlunda stabil *basservice* finns i Skogsby. Ett gästgiveri ges indirekt stöd genom att det får leverera mat till ålderdomshemmet och skolan.

Åtgärder för en acceptabel framtid i församlingen: man menar att det är nödvändigt med en stabil sysselsättningsbas. En ny industri med 100 jobb skulle rädda hela församlingen! Allt annat är egentligen otillräckligt, säger man. För Skogsbys del skulle en motsvarande etablering av nya jobb i kommuncentrum kunna accepteras, eftersom pendlingsavståndet dit är rimligt.

Socialt liv i Skogsby

Flyttningsbenägenheten från Skogsby har definitivt minskat över tiden. Man menar att det ju inte finns arbetstillfällen på annat håll heller. Därför går många ungdomar arbetslösa. Ibland kan de få tillfälliga arbeten, typ beredskapsarbete. Många går dock på KAS, kontant arbetsmarknadsunderstöd och kanske ett tiotal ungdomar går på socialbidrag.

Trots arbetslöshet så vill man inte hävda att det råder direkt fattigdom i Skogsby. De som kan ha det svårt är ungdomar och barnfamiljer, särskilt kanske de senare. Ungdomarna har alltid möjligheter att bo hemma och få hjälp hemifrån. De flesta i församlingen bor också billigt genom att inte ha några lån på husen. Det finns dock de som byggde nya hus och tog upp stora lån i samband med att trävarufabriken etablerades. Dessa har nu stora svårigheter.

Det är inte brist på utbildning hos ungdomarna. Snarare

säger man, att de har mycket *hög utbildning*. De har gått på gymnasium. I vissa fall har de också sökt arbeten utanför kommunen, men inte lyckats.

Naturahushållning anses vara ganska utbredd. Framförallt kan man ha låga kostnader för boendet. Även älgjakten ger de flesta familjer ett gott tillskott. Bärplockningen i skogarna har ökat väsentligt på senare år. Detta sammanhänger framför allt med skattebefrielsen. Vissa år har dock varit dåliga bärår. Det mesta köps upp av uppköpare utifrån. Ingenting förädlas inom församlingen eller kommunen. Man är också tveksam till om lokal förädling skulle ge några säkra nya jobb.

Det är en ganska stark *sammanhållning* inom Skogsby. Man har en livaktig idrottsförening, som bl a har satsat på att bygga en slalombacke. I mångt och mycket är det samma personer som är med i alla sammanhang. Det gäller också byprojektet. Man når kanske inte de som man skulle vilja nå t ex de arbetslösa.

Skogsby i förhållande till kommuncentrum: Man ser det relativt korta avståndet (drygt 1/2 timme med bil) till kommuncentrum som en viss trygghet. I viss mån kanske man är lite avundsjuk på att det satsas mera på kommuncentrum än ute i periferin.

I samband med vissa nyinflyttade från storstäderna, s k gröna vågare, har man upplevt en del *sociala problem*. I de s k giftfria odlingarna odlas ofta cannabis, sägs det. Nu är man rädd att detta skall spridas till ungdomarna i socknen och anordnar därför kampanjer i skolorna.

4.2.2 En glesbygdskommun i norra Sverige: Överby

Överby är en skogsdominerad, tämligen ytstor kommun med litet invånarantal. Den ligger på gränsen mellan kustland och inland i övre Norrland.

Arbetslöshet och befolkningsminskning

De senaste 30 åren har befolkningen i kommunen minskat från ca 10 000 till 6 000 innevånare. Den största avfolkningen skedde under 60-talet, med en uppbromsning under 70-talet. Uppbromsningen hänger bl a samman med etableringen av några större industrier. För närvarande är sysselsättningssituationen och åldersstrukturen besvärande i kommunen.

Närmare 20 procent av den arbetsföra befolkningen står utanför arbetsmarknaden. Ett flertal beredskapsarbeten pågår.

Näringslivet - nuläge, problem och möjligheter

Kommunen har ingen lång industriell tradition. De traditionella näringarna har varit *jord- och skogsbruk*, med mycket liten vidareförädling inom kommunen. Numera återstår bara ett tiotal jordbruk med 25-30 kor vardera. Det sker en viss expansion av specialodlingar, svara vinbär m m, ibland med stöd av glesbygdsmedel.

En prognos för *skogsbruket* visar på en nedgång från 180 till 135 sysselsatta under 80-talet. Den förädling som sker är vid mindre sågar och ett par husfabriker, som har viss export. Vidare tillverkas halvfabrikat i snickeribranschen. Ett problem som man framhåller är därvid att Samhällsföretag etablerat sådan verksamhet i grannkommunen vilket innebär en besvärande konkurrens.

Kommunen är förhållandevis beroende av den *statliga sektorn*. Statliga verksamheter är dock under "rationaliseringshot". Det gäller bl a järnvägen, där ett 30-tal personer eventuellt kommer att avskedas. Servicen bedöms som väl utvecklad, dock saknar kommunen gymnasieskola.

Det finns relativt radikala förslag till en omstrukturering av näringslivet i riktning mot större *samverkan och kollektiva lösningar*. Man pekar på möjligheterna till löntagarägda företag. Man pekar också på möjligheterna att låta distribuerande företag, typ KF, överta marknadsföring i vissa branscher med många små företag. Man pekar t ex på möjligheterna på trähusmarknaden. Ett problem är att industriföretagen inte samordnar sin verksamhet i den utsträckning som torde vara önskvärt.

Den *största arbetsgivaren* är kommunen själv. Vissa nedskärningar blir sannolikt nödvändiga. Man har nu t ex en överkapacitet i skolan, framför allt när det gäller matbetspisningen. Man har dock inte velat gå hårdare fram än genom naturlig avgång. För framtiden kan lärarsidan vara hotad. Eventuellt finns en risk att 15-20 lärare kommer att "rationaliseras bort". På den kommunala budgeten är det troligt att nästa nedskärning måste gälla förvaltningssidan. När det gäller äldreomsorgen så ökar antalet vårdtagare. Man kommer att inrikta sig på att dämpa expansionen av omsorgspersonalen.

Nya verksamheter

Långt gångna planer på en exploatering av *torvmarker* finns. Vissa svårigheter har förelegat på den tekniska sidan, men dessa verkar nu att gå mot sin lösning. Ett problem - menar man - är att oljemarknadens intressenter bevakar sina andelar. De släpper inte in torven på det sätt som vore önskvärt! Ett annat problem är att kommunerna agerar var och en för sig. Någon samverkan försiggår inte.

På energisidan finns det möjligheter att bygga *minikraft-*

verk i många små tillflöden till de större älvarna. Man menar att det är viktigt att med statliga initiativ här. Vad som definitivt skulle vända utvecklingen skulle vara en utbyggnad av en större älv. Detta skulle ge många sysselsättning under en 20-årsperiod. Det finns dock ett stort motstånd mot detta även lokalt. Emellertid framhåller man det som viktigt att också vid en eventuell utbyggnad ta tillvara de möjligheter som detta ger, bl a till en billig energi.

När det gäller *inlandsturismen* framhåller man de svårigheter som finns. Turismen har hittills framför allt inriktats på fjällen och kustbygden. Överbys läge med ca 1 timme från flygplats borde dock vara gynnsamt för framtiden. Vissa marknadsundersökningar på kontinenten tyder på detta. Man menar att *staten* alltid måste vara en viktig arbetsgivare i dessa regioner. Privat industriell verksamhet går knappast bra här. Det kanske vore önskvärt att privat industriell verksamhet framför allt får äga rum i andra delar av landet medan dessa glesbygdsregioner måste bygga på statlig verksamhet. Varför inte ge kommuner och landsting mera resurser? Dessa har inga svårigheter att åstadkomma arbetstillfällena. Man bör också tillse att statliga verk inte drar in sin personal. Kanske blir det så att dessa kommuner övergår till en slags självhushållande verksamhet och inte hänger med i vad som händer i landet i övrigt. Man ser uppenbara svårigheter att i kommunen etablera och utveckla så kallade framtidsbranscher.

För kommunen uppfattas trygghets- och arbetslöshetsersättningsystemet vara av avgörande betydelse. Detta gör att man inte känner något akut hot för framtiden. Riskerna finns dock att även den tryggheten hotas framöver.

Vad som *radikalt* skulle förändra situationen är en förändring av skattesystemet, regional differentiering. Man borde också se över den solidariska lönepolitiken med allt vad det innebär. Det måste finnas en morot för företagen i denna landsdel. Man menar att den sänkta arbetsgivareavgiften i vissa kommuner endast blev ett slag i luften.

De perifera byarna

När det gäller bosättning i mera perifera byar, så baseras de ofta på *arbetspendling* till centralorten. Ingen kollektiv arbetspendling förekommer därifrån, det vore omöjligt ur kommunalekonomisk synvinkel. Pendlingar upp till 5 mil är inte ovanliga och man bedömer detta som stabilt, även om bensinpriserna kommer att fortsätta att öka.

Det sker emellertid en viss *återflyttning* till små byar. Ofta är det arbetslösa personer från andra regioner, bl a från Malmfälten som återvänder till hemkommunen. Man ser detta som en svårighet på sikt. Det innebär också ökade kommunala kostnader för service etc. Någon direkt

inomkommunal politik med mål för befolkningsnivåer i byarna har man emellertid inte.

Man menar att det är viktigt att skapa en *aktivitet* i byarna. Det är dock svårt på grund av åldersstrukturen. Observera också att livsstilen varierar högst avsevärt mellan olika delar av kommunen. I periferin är man delvis beroende av naturahushållning. Där råder också en betydande skepsis för myndigheter.

4.2.3 En glesbygdskommun i södra Mellansverige

Kommunen

Söderby kommun ligger i inlandet i en trakt som domineras av jordbruksbygd.

Befolkning

Befolkningen har under de senaste 30 åren varit ungefär konstant, knappt 30 000 invånare. Under 50- till 70-talen minskade glesbygdsbefolkningen - den nära nog halverades och är nu 8 000 invånare - medan tätorterna ökade i samma takt. Vid mitten av 70-talet märktes en stagnation i befolkningsminskningen på glesbygden. Yngre familjer med barn har börjat flytta till glesbygden, medan ungdomar och äldre har flyttat därifrån.

Sysselsättning och näringsliv - problem och möjligheter

Sysselsättningen för glesbygdsbefolkningen domineras av jordbruket där ca 2/5 av de förvärvsarbetande är sysselsatta samt en industrisektor med betydande inslag av träbearbetande industri. Ungefär 1/4 sysselsätts där. I hela kommunen sysselsätts drygt 40 procent i tillverkningsindustrin. Valmöjligheterna på arbetsmarknaden är alltså inte stora, vilket drabbar främst *kvinnorna*. Det är också unga kvinnor som utgör största gruppen bland utflyttarna. Länsstyrelsen har betonat att en stimulering av denna region är angeläget.

Det ensidiga näringslivet medför också problem med konjunkturkänslighet. Nyligen lades en större industri i Söderby ner. Jordbruket omstruktureras mot större brukningsenheter samt ökad mekanisering, vilket minskar antalet arbetstillfällen.

Det är vanligt, och har blivit allt vanligare under 70-talet med *kombinationssysselsättning* för glesbygdsbefolkningen. Männen arbetar dels i det egna lantbruket, dels i någon av traktens industrier. Kvinnorna kombinerar lantbrukssysslor med ett arbete inom den offentliga sektorn - ofta inom äldreomsorgen som hemsamarit.

Åtgärder

Knappt 40 stödobjekt har fått *glesbygdsstöd* avsett för sysselsättningsbefrämjande åtgärder vid företag. Stödet bedöms ha haft en viss effekt - 20 årsarbeten har tillkommit - i första hand inom servicesektorn.

Kommunen har också erhållit stöd till kommersiell service, vilket lett till tryggandet av varuförsörjningen för glesbygdsconsumenterna. En kampanj har också genomförts för att öka köptroheten i glesbygdsbutikerna.

Glesbygdsborna har själva tagit *initiativ* till förnyelse av näringslivet. Alternativa verksamheter inom den sociala sektorn har startat.

I Söderby görs också försök med satsning på glesbygds-turismen. Ett projekt planeras i vilket bl a ingår övernattning på glesbygden.

Kommunen har också gått in och stöttat glesbygdsområdena med satsning på ett väl utbyggt *ortssystem* med många orter och byar, vilka också ger service åt den omgivande bygden. Exempel finns också på att kommunen på andra sätt tagit sitt ansvar och satsat extra resurser för att kunna behålla viss offentlig service som ligger utanför tätorterna.

Kommunerna har tillsammans med länsstyrelsen satsat på att försöka fånga upp lokala idéer för att utveckla glesbygden.

Pendling

Både in- och utpendlingen i kommunen är betydande. En ökning av utpendlingen har skett visar den senaste folkräkningen. Knappt 1 000 personer pendlar ut från kommunen - främst till de större grannkommunerna. Glesbygdsbefolkningen i Söderby pendlar i mycket stor utsträckning - 1/3 av de förvärvsarbetande - till tätorterna i kommunen. Utpendlingen har ökat med 25 procent under 70-talet. Inpendlingen har varit konstant. Det är främst inflyttarna till glesbygden som arbetar på annat håll.

Byggandet i glesbygd

Byggnationen på glesbygd har ökat kraftigt. Från att tidigare ha utgjort ca 4-5 procent av kommunens totala byggnation ökade den under 70-talets andra hälft till drygt 10 procent. Under 80-talet märks dock en tillbakagång av nybyggnationen. Endast en liten del utgör bebyggelse på jordbruksfastighet.

Försök görs att styra byggnationen till planlagt område. Bl a tillämpas ett differentierat prissystem på tomter. Kommunen ser dock så generöst som möjligt på lokalise-

ring av nybebyggelse i glesbygd. Kommunen försöker hålla en bebyggelsefri zon på 3-4 km upp till en mil runt centralorten för att undvika satellitbildningar. Man vill också motverka tillkomsten av fritidshus på mark som är lämplig för det rörliga friluftslivet. I denna zon finns också ett sjösystem. Här är man särskilt restriktiv med fritidsbebyggelse, då man är rädd för permanentning. Kommunen försöker i stället styra fritidsbebyggelse till vissa lägen - till planlagt område. De styrmedel man har är högt pris och begränsningar i storlek på husen

4.2.4 Vad kan kommunen göra? - Exempel på insatser för glesbygdsutveckling

Glesbygden som resurs och utvecklingspotential - hur kan den tas tillvara med lokala initiativ? Kommunernas insatser och möjligheter för att främja det lokala näringslivet är omdebatterade. Några menar att ett större kommunalt engagemang är nödvändigt medan andra hävdar att det inte tillhör kommunens roll att blanda sig i närings- och sysselsättningspolitiken. Tidigare tillbakavisade statsmakterna ofta kommunala närings- och sysselsättningspolitiska initiativ. Numera är man mera positiv till sådana. *Glesbygdsdelegationen* uttalar i sin rapport "Politik för glesbygden" att "glesbygdspolitikerna måste till betydande del bygga på regionala och lokala initiativ och insatser". I en rapport med titeln "Först tar vi vara på det vi har - exempel på lokala utvecklingsprojekt", utgiven av glesbygdsdelegationen säges: "Ett mål på sikt för delegationens satsning på de lokala utvecklingsprojekten är en landsomfattande aktivering av våra glesbygdsbyar... Forskarna har här en betydelsefull uppgift i att hjälpa till med att forma utvecklingsstrategier för glesbygden".

Svenska kommunförbundet har sett som en uppgift att ta fram material, som möjliggör en debatt. Förbundet har bl a utarbetat en rapport om de kommunala insatserna på området. Rapporten bygger på en enkät till kommunerna och delresultat har redovisats i figur 15.

De *statliga* insatserna för näringsliv och sysselsättning är väl kända och utvärderingar av effekterna har i några fall gjorts. Vi har därför funnit det angeläget att här ge exempel på vad *kommuner* faktiskt gjort.

Sysselsättningsskapande åtgärder har allt fler kommuner satsat på. I första hand är det arbetsmarknadspolitiska insatser i samråd med statliga organ såsom beredskapsarbeten, ungdomsplatser etc. Satsningar har också gjorts på attraktiva industriområden, hjälp med lokalfrågor, exempelvis kommunala industrihus samt marknadsföring, hjälp med produktutveckling etc.

De senaste åren har runt om i landet startats lokala *utvecklingsprojekt*, som syftar till att aktivt driva näringslivsutvecklingen på både kort och lång sikt.

Många av projekten uppges haft betydande lokala effekter. Större projekt bedrivs ofta i samarbete med regionala- och statliga organisationer och kan också ha initierats av dessa.

Vissa projekt är vittomfattande och försöker visa på vilka möjligheter och naturliga förutsättningar som finns. Initiativkraften hos människorna i bygden är ofta den premiss projektet vilar på. Det är omvitnat att det här handlar om en process som tar tid och några snabba lösningar finns sällan (se också avsnitt 7.5). Vissa projekt har initierats efter nedläggning av bygdens företag. Andra konkret inriktade projekt för t ex en viss del av en kommun förekommer också. Exempel finns där man sökt se till hela bygdens situation - byprojekt - och riktat in sig på dels sysselsättnings-, service- och fritidssituationen, dels sökt utforma stöd, metoder och administration, som passar i glesbygd. Att engagera samtliga grupper i området, att skapa framtidstro bland befolkningen, ingår också här.

Det finns också exempel på kommuner som satsat på att skapa sysselsättningstillfällen genom att i första hand ta tillvara *naturliga resurser*; jord- och skogsbruk, bärödling, småskalig energi t ex torvbrytning, samtidigt förbättrad skogsvård etc, men också satsningar på hemslöjd, turism, djuruppfödning samt småindustri. För jordbrukssektorn kan det röra sig om inventering av mark och fastigheter för att bl a genom attitydpåverkan, lokal rådgivning och lokala initiativ söka minska utboägandet. Kommuner har också satsat på kurser i gymnasieskolan för att intressera ungdomar för de areella näringarna. Detta har tillämpats med framgång i flera fall på skogsvårdssidan.

Ytterligare ett sätt för kommunen att underlätta glesbygdsutvecklingen är utbyggd *ortsstruktur* och en god planberedskap, även i mindre och/eller perifert belägna orter. Service i stationär form i mindre orter och på glesbygd är åtminstone till viss del resultat av kommunala satsningar. Det synes viktigt att man kan verka över sektorsgränserna för att skapa en bärkraftig service. Både kommunal, landstingskommunal och kommersiell service kan t ex ibland samsas under samma tak.

Ytterligare social *service* är t ex satsning på små skolor samt understödande av privata initiativ inom barnomsorgen. En typ av miniservicehus med viss integrerad sjukvård är exempel på satsning inom äldreomsorgen. Hemsändningsbidrag fyller en mycket viktig funktion för glesbygdsbornas dagligvaruförsörjning och lämnas till ca 100 kommuner, och inte mindre än ca 125 000 hushåll berörs. Alternativ till hemsändningen är inköphjälp och färdtjänst. Subventionerade buss- eller taxiresor till närmaste livsmedelsbutik tillämpas också. Det finns andra exempel på kommuner som genom lokala upphandlingsavtal stödjer traktens butiker och små företag.

En väl fungerande *kollektivtrafik* är en viktig och till viss del kommunal angelägenhet när det gäller att hålla glesbygden "levande". Nästan alla kommuner har numera kompletteringstrafik på glesbygden. Samordnade tidtabeller och anpassat linjenät är exempel på hur olika grupper av befolkningen - skolbarn, förvärvsarbetande, övriga - kan utnyttja samma turer. Exempel finns också på att kommunen ställt en buss till byalagets förfogande att användas för arbetsresor.

5. FRAMTIDSPERSPEKTIV

5.1 Exempel på olika bedömningar

En författare (Nilsson, L., 1982 i rapporten "Utveckling i glesbygd" från symposium i Östersund i mars 1982) påstår att 80-talet med dess krispolitik kommer att innebära att "en massiv flodvåg... släpps lös på glesbygden". Motkrafterna är svaga, menar han. Samma författare framhåller t ex att: "det senaste decenniet har det totala glesbygds- och regionapolitiska stödet (i en norrländsk inlandskommun) givit sammanlagt sju jobb per år. Under samma period har de motverkande krafterna resulterat i att det årligen försvunnit 170 arbetstillfällen".

Det är ungefär samma pessimistiska syn som också kan utläsas av bedömningar av utvecklingen i andra västländer, såsom USA. I en artikel med titeln "Glesbygdens utveckling i en kärv omgivning" skriver t ex Dillman (1982) "The combined effects of inflation and recession and the efforts... to reduce government spending to combat those problems, signal a new era in rural development... The current milieu seems to have created a considerable pessimism concerning the future of rural areas. The degree to which such a pessimistic outlook is justified is debatable, although there is certainly some reason for concern for the short-term human suffering that is already evident as programs are cut and services are reduced". Dillmans huvudbudskap är emellertid att nedskärningar och recession bör tvinga fram en koncentration och geografisk prioritering av insatser som i sig är nödvändig för att effekter skall uppstå överhuvudtaget: "yet, the spartan environment... may produce salutary benefits to rural development in some unintended ways. This can occur if the non-strategic, scatter-gun approach to public spending is replaced by a new emphasis on economizing and if the development of rural America can be contained in fewer and smaller areas".

Men det finns också helt andra bedömningar: "Mycket tyder på att samhällsutvecklingen nu går in i ett nytt skede där landsbygden och även den utpräglade glesbygden får en mer framträdande plats..." skriver glesbyggsdelegationen i sitt senaste betänkande. I en situation med vikande sysselsättning i stora delar av landet framhåller man att "arbetstillfällen i glesbygden kan skapas med en för samhället relativt liten insats." Delegationen hävdar också att värdet av glesbygdens resurser "med all sannolikhet" kommer att öka i framtiden. Delegationen tror också att "ett samhälle med en mindre skala, en mångsidig miljö, en förstärkt gemenskap och en inriktning mot andra värden än konsumtionssamhällets kan... förväntas bli ett allt mer attraktivt alternativ för människorna. Det är delegationens uppfattning att glesbygden får en ökad betydelse i ett sådant samhälle". (DS I 1981:24.)

En rapport från Europarådet (Reviving Rural Europe, Strasbourg 1980) redovisar en delvis liknande, delvis avvikande syn på girsbygdens framtidsperspektiv. Först framhålls:

"Rural areas of Europe are a valuable and extensive resource providing a range of opportunities that have not been fully explored and are being increasingly neglected."

Det konstateras att:

"New technology and patterns of communications and transport, changing social aspirations and human expectations, and the momentum of a continually expanding urban economy have brought prosperity to only few selected rural areas. This is particularly so in areas adjacent to urban centres or within areas of high landscape value; but this momentum is leaving remote or less accessible areas increasingly unable to adapt to change and thereby less able to find a viable new role."

Man framhåller å ena sidan:

"The unknown effects of changing energy supplies and of microchip communications processes which may radically change traditional settlement patterns and encourage the dispersal of businesses and people. The likely effects of these trends should not be underestimated and may in the long-term seriously alter rural-urban relationship."

Å andra sidan menar man att:

"The plight of Europe is likely to worsen as the economic recession continues, as energy conservation policies and rising costs of fuel begin to limit rural mobility and travel, and as increased agricultural technologies perpetuate depopulation and unemployment. These effects will be most acute in remote, less accessible, less prosperous and underpopulated rural regions, and will be likely to result in further disparity between individual rural communities."

Slutligen kan framhållas ett brittiskt framtidsperspektiv (Hodge & Whitby 1981), som liksom Europarådsrapporten pekar på nödvändigheten att precisera vilken glesbygd bedömningen avser:

"The prospect for not-too-remote locations with attractive environments appear to be quite good (... immigration of retired people, recreationalists, foot-loose service activities...). Areas without these advantages would seem set to face continuing decline in the absence of intervention... However, the fates of individual areas will be substantially influenced by local factors. - Each area needs to concentrate its efforts on its particular strengths."

5.2 Utvecklingsvägar

Nedan skisseras grovt ett antal *alternativa framtidsbilder* vad avser förhållanden som är av betydelse för glesbygdens befolkning och näringslivsutveckling. Sammanställningen kan ses som ett diskussionsunderlag. En hänvisning kan åter göras till glesbygdsdelagationens betänkande, där man tar upp förhållanden i omvärlden som nästan genomgående tolkas som positiva för glesbygdens framtid. En hänvisning bör också göras till de utvecklingsdrag i "omgivningen" och "internt" som varit viktiga för de senaste 5-10 årens utveckling och därvid ställa frågan om stabiliteten i dessa förhållanden. Det gäller bl a enligt Brox (1978), Forsström et al (1982), Borgegård (1982), och Ahnström (1982):

- Miljöpreferenser, dvs önskan att bo naturnära, som sannolikt ökat under 70-talet, kombinerat med trängseleffekter i storstäder.
- De förbättrade kommunikationsmöjligheterna.
- Den offentliga sektorns likformiga tillväxt i olika delar av landet.
- Statliga satsningar på näringslivsuppbyggnad.
- Dämpad takt i lantbrukets strukturomvandling.
- Svag arbetskraftsefterfrågan i stora delar av landet.

För att renodla resonemanget kan det således vara fördelaktigt att framhålla *två* alternativa utvecklingsvägar på dessa och andra områden. Samtidigt bör man vara medveten om att dessa vägar inte alltid är varandra uteslutande. Många gånger finns det också en tredje och fjärde väg.

Vissa valda förutsättningar kan ha kombinatorisk, förstärkande effekt, andra åter kan vara neutraliserade på varandra. I knappast något fall är effekten på glesbygdens näringsliv och befolkning helt entydig och självklar, vilket bör obeserveras. Vissa av de nämnda förutsättningarna är mera utslagsgivande än andra, men listan bygger inte på någon betydelseskala. Vissa för glesbygden mycket betydelsefulla institutionella förhållanden har här antagits mer eller mindre "oföränderliga", såsom socialförsäkringssystemets principiella uppbyggnad, skattesystemet och avdragssystemet. Det gäller också den solidariska lönepolitiken, och vissa marknadsförhållanden, såsom efterfrågan på skogsråvara, m m.

Världsekonomin

1. En allmän ökning av den internationella handeln eller en ökad protektionism.

Nationell ekonomisk politik

2. Framför allt ett stärkande av internationellt konkurrenskraftiga branscher *eller* en bredare satsning på mångsidig nationell självförsörjning.
3. Genomgripande nedskärningar av offentlig sektor *eller* sysselsättningsmässig konsolidering inom denna sektor.
4. Produktionsbegränsningar och effektivitetsmålsättningen dominerar jordbrukspolitiken *eller* behovet av geografisk spridning av livsmedelsproduktionen och möjligheter till alternativ produktion betonas.
5. Svag styrning av virkesproduktionen *eller* kraftfulla institutionella och ekonomiska förändringar för produktionsstimulans.

Teknikutveckling

6. Kraftig och ensidig framväxt av kunskapsintensiv "storskalig" teknologi *eller* samtidig bred utveckling av lågskalig teknik.
7. Långsamt och begränsat ianspråktagande av inhemska energiresurser *eller* kraftig expansion av inhemsk arealbaserad energiproduktion.
8. Dyrare och obetydligt förbättrade varu- och persontransporter *eller* väsentliga förbättringar på detta område.
9. Endast långsamt genombrott för ny teknik för informationsöverföring *eller* snabbt genombrott och spridning av sådan teknik.

Levnadsstandard och attityder

10. Strävan efter ökad/bibehållen materiell levnadsstandard dominerar hos breda befolkningsgrupper *eller* betoning av ekologisk balans och miljöförhållanden i vid bemärkelse.
11. Full sysselsättning prioriteras *eller* solidarisk nedskärning av arbetstiden accepteras.
12. Betoning av centraliserad demokrati *eller* försök till mera decentraliserad demokrati och lokal "mobilisering".
13. Starkt sjunkande realinkomster för folkflertalet *eller* oförändrade inkomster.
14. De sociala problemen som uppkommer i större städer blir måttliga och kan hanteras på platsen *eller* stora och svårlösta sociala problem uppkommer i större städer.

Större organisationers och företags agerande

15. Större företag och organisationer ser framför allt agglomerativa fördelar på större orter *eller* ser också och utnyttjar lokaliseringfördelar och underleverantörer i småorter.
16. Statliga myndigheter planerar och handlar framför allt efter sektoriell rationalitet *eller* respekterar i ökande utsträckning lokala krav och territoriell rationalitet.
17. Kommunerna strävar efter koncentration av resurser till centralorten *eller* planerar utifrån en helhetsyn på glesbygd och tätort.

I schemat nedan skisseras två alternativa profiler. *Alternativ I* kan sägas utgöra ett kraftigt hot mot den befintliga strukturen i glesbygden. Den externa kontrollen över resurser i glesbygd ökar. Efterfrågan på dess resurser minskar. De statliga insatserna krymper och koncentreras till vissa orter. De tekniska förutsättningarna för verksamheten i glesbygd blir relativt sett försämrade. Det kommer att resas krav på åtgärder för att dämpa skadeverkningarna och bromsa takten i omvandlingen. Man kommer sannolikt att efterfråga nya former för samverkan mellan glesbygdskommuner och mellan företag i sådana kommuner för att öka den gemensamma styrkan. Det kommer att efterfrågas kunskap om möjligheter att bli av med negativa beroenden till omvärlden, framför allt på det ekonomiska området. Det kommer att finnas ett behov av att klarlägga vilka livsformer som glesbygden representerar och som hotas. Det kommer att finnas ett stort behov av effektiva instrument för att hantera trycket från en ny avfolkningsväg. Samtidigt kommer följande fråga säkert att aktualiseras: Vilka välfärdsvinster uppnås totalt sett vid en smidig "balanserad" avfolkning av stora glesbygdsområden, dvs vid en politik för avveckling? Hur kan en prioritering mellan områden göras så att motåtgärder för maximal effekt?

Alternativ II innebär definitivt en "ny chans" för svensk glesbygd. Med angivna förutsättningar innebär det att behovet av att tillvarata och utnyttja inhemska råvaror av olika slag ökar. Om man i detta läge också vidmakthåller en hög sysselsättning i offentlig sektor ökar möjligheterna till spridning av arbetstillfällen. Kraftfulla insatser för att inom givna ramar prioritera en jordbruksproduktion i marginella bygder och för en minskad koncentration av förädlingsindustrin, har liknande effekter. Särskilt gäller detta om ny areell produktion kan komma till stånd i större skala: vattenbruk, energiproduktion. Åtgärder för att åstadkomma en större virkesproduktion och bättre skogsvård skulle förmodligen ge för glesbygden gynnsamma effekter. Detta alternativ förutsätter också att en användbar lågskalig teknik anpassad efter glesbygdernas speciella förhållanden kan utvecklas på olika områden. En större satsning på att utvinna energiråvaror (skogsenergi,

energigrödor, torv) skapar rikligt med nya arbetstillfällena, både i primär- och sekundärledet.

Ny kommunikationsteknik och informationsöverföring kan minska platsbundenheten i många verksamheter och tillåta miljöpreferenser att få ett större genomslag vid valet av såväl arbetsplatser som bostadsort. Även detta skulle i huvudsak kunna vara gynnsamt åtminstone för vissa glesbygder. En allmän nedskärning av arbetstiden skulle möjliggöra ett flexiblare val av bostadsort och öka möjligheterna att säsonganpassa arbetet, vilket ofta är en fördel vid areell produktion och småskalig verksamhet. En utökad försöksverksamhet med olika former av lokal demokrati och "mobilisering" skulle kanske möjliggöra ett högre uthyttjande av såväl materiella som personella resurser i glesbygd. Starkt sjunkande realinkomster i samhället i stort kan innebära en större betydelse av arbetsbyten, naturhushållning m m, som ofta erbjuds gynnsammare betingelser i glesbygd än i tätort. Om dessutom de sociala och ekonomiska problemen i större städer tenderar att bli svåra, kommer detta sannolikt att leda till starkt intresse för återflyttning till glesbygd för dem som har den möjligheten.

Ny teknik, utvecklingen på arbetsmarknaden, liksom stimulansåtgärder av olika slag kan göra företagen mera benägna att utnyttja de lokaliseringsfördelar som småorter erbjuder. På den kommunala och statliga sidan skulle regionala hänsyn öka vid sektorsbeslut, dvs större inslag av "territoriell rationalitet" ge gynnsammare betingelser för verksamheter i glesbygd. Särskilt gynnsamt skulle det sannolikt vara om kommunerna tillämpade en större helhetssyn på utvecklingen i kommunens olika delar, dvs skapade infrastrukturella förutsättningar för en större integration mellan landsbygden och kommuncentrum. Så långt alternativ II.

Dessa vitt skilda framtidsperspektiv på glesbygdsutvecklingen pekar också på behov av *ny kunskap*, dels för att kunna bedöma vilket alternativ som är det mest sannolika, dels vilka effekterna blir i olika glesbygder och deras omgivning. Hur ser "överföringsmekanismerna" ut, dvs på vilket sätt överförs förändringar i omvärlden till lokalsamhället? Vilken anpassningsförmåga finns i olika lokalsamhällen och hur kan förändringar i omvärlden förutses och bli möjlighetsskapande, sett från den lokala nivån, för hushåll och individer? Vilken roll spelar lokala resurser samt lokal social och ekonomisk struktur, när det gäller att tillvarata de nya möjligheter som hela tiden skapas? Diskussionen pekar här fram mot ett behov av ny forskning om *beroendeproblematiken*, vilket kommer att utvecklas något i avsnitt 8.2.

	Dominerar	Dominerar	
1.	●	●	Ökad protektionism
2.	●	●	Självförsörjning prioriteras
3.	●	●	Konsoliderad offentlig sektor
4.	●	●	Geografisk spridning och alternativ produktion i jordbruk
5.	●	●	Stimulerad virkesproduktion
6.	●	●	Även lågskaleteknik introduceras
7.	●	●	Stor inhemsk energiproduktion
8.	●	●	Billigare transporter
9.	●	●	Snabb spridning av ny informationsteknik
10.	●	●	Ekologi och miljö betonas
11.	●	●	Solidarisk nedskärning av arbetstid
12.	●	●	Decentraliserad demokrati
13.	●	●	Starkt sjunkande realinkomster
14.	●	●	Svåra storstadsproblem
15.	●	●	Företag lokaliseras även till småorter
16.	●	●	Statliga regionala hänsyn
17.	●	●	Större integration glesbygd-kommuncentrum
	↓	↓	
	Alternativ I	Alternativ II	
	↓	↓	
	"Nytt hot"	"Ny chans"	

6. ERU-GRUPPERNAS BEDÖMNINGAR AV FORSKNINGSBEHOV

ERU skall söka fånga upp vad som uppfattas som problem i samband med regional utveckling. Ledamöterna och experterna representerar därför en rad olika erfarenhetsområden och intressegrupper. I början av 1980-talet diskuterades i alla ERU-grupper aktuella och förväntade regionala problembilder och därmed forskningsbehov. I den *centrala kommittén* framfördes därvid särskilt behovet av ny forskning om glesbygdernas utveckling. (ERU-rapport nr 11, Problembilder). Det är viktigt att notera att de synpunkter på glesbygdens situation och utveckling som framfördes skiljer sig kraftigt åt. Det sades bl a att det är nödvändigt att styra de långsiktigt verkande regionalpolitiska insatserna till ett begränsat antal bärkraftiga orter. Detta skulle innebära att ett ökat tätortsboende torde få accepteras på glesbygdens "bekostnad".

En annan uppfattning som framfördes var att sårbarheten i ett alltför tätortsfixerat samhälle allt mera har uppmärksammats. Energifrågans lösning är beroende av hur vi utnyttjar landets areella resurser. Den långtgående utarmningen av glesbygden har medfört att den nu saknar förutsättningar att snabbt öka sitt bidrag till energiförsörjningen och samhällsutvecklingen i stort. Målet för regionalpolitiken måste, framhölls det, vara att med konkreta åtgärder och forskning vända landsbygdens avveckling till "utveckling". Därvid framhölls också behovet av riktad flyttningsstimulans till glesbygdens förmån.

Enbart på basis av detta korta referat av ERU-kommitténs diskussioner kan man dra slutsatsen att just förekomsten av så divergerande uppfattningar om glesbygdens situation och utveckling pekar på behovet av nytt och säkrare kunskapsunderlag.

Även i flera av de *regionala samverkansgrupperna* har glesbygdens problemen uppmärksammats (se även ERU-rapport nr 11). I *ERU-Nord* framhålls de demografiska förändringarnas betydelse för den regionala utvecklingen. Fruktsamhetstalen minskar och de snabbaste förändringarna sker i glesbygdsområdena. En annan aspekt är energikostnadernas inverkan på samhällsstrukturen. Olika bebyggelsestrukturer bör analyseras med avseende på sårbarhet vid förändrade energiförutsättningar och kostnadsrelationer. De lokala energikällorna, exempelvis torvtillgångarnas roll för att uppnå en hög självförsörjningsgrad bör analyseras. ERU-Nords konkreta initierings- och samordningsarbete har framför allt koncentrerats på följande områden med anknytning till glesbygdens problemen:

- Utvärdering av olika stödinsatser till jordbruket och dess roll som regionalpolitiskt instrument.
- Utveckling av alternativ energi i ett regionalt perspektiv.

- En glesbygdskommuns bidrag till samhällsekonomin.
- Ny bosättning i glesbygd och småorter - förutsättningar och konsekvenser för hushållens och kommunens planering.
- Ökande energikostnaders inverkan på olika befolkningsgruppers utnyttjande av olika typer av turism- och rekreation.
- Möjligheter och attityder till kombinationssysselsättningar hos olika individkategorier i områden präglade av de areella näringarna.
- Kust- och skärgårdsområdenas anpassning till förändrade utvecklingsvillkor.

På de fyra förstnämnda områdena bedrivs nu eller har nyligen avslutats forskningsprojekt. Några av projekten beskrivs i avsnitt 7.

Inom ERU-Väst har en grupp länsplanerare utpekat fem forskningsområden som ur länsplaneringens synvinkel uppfattas som gemensamma. Ett av dessa gäller glesbygden. Man menar att forskningen på detta område bör avse de flesta aspekter på sysselsättning, service och boende i glesbygd. Man menar att det behövs ökade kunskaper om t ex det förhållandet att olika medel ofta får bieffekter av olika slag, att åtgärder som inte avses ha några regionalpolitiska effekter ändå får sådana. Ibland kan t o m regionalpolitikens intentioner motverkas. Man vill vidare att den styrande effekten av statliga normer och bidragssystem borde undersökas mer. Mot bakgrund av sådana studier skulle man få underlag för samordning mellan sektorsplanering och regionalpolitik. Betydelsen av sådan samordning blir allt viktigare ju större betydelse den offentliga sektorn har. Det är således viktigt att man försöker utvärdera de regionala konsekvenserna av olika organisationsalternativ innan beslut fattas. Även budgetbesparingarnas konsekvenser för glesbygden bör vara ett intressant forskningsområde liksom glesbygdens roll i en utplanande eller t o m minskande ekonomi. Förslagsvis menar ERU-Väst att man skulle bedriva forskning i form av bystudier. Viktiga frågor är:

- Vilka förhållanden gör att byar och orter utvecklas på olika sätt?
- Landsbygdens sociala och kulturella förhållande som resurs och problem.
- Landbygdens bostadsförsörjning - planering, förtätning, samordnad service, energisystem, bostadstyper, sociala förhållanden.
- Yrkes- och boendepreferensstudier - nuvarande rekryteringsmönster till jord- och skogsbruket, rekryteringsproblem i skogsbruket.

- Landsbygdens småindustri.
- Utbildningssystem för landsbygdsutveckling.

ERU-Stockholm har också tagit upp frågan om forskning kring glesbygdsproblem. Man konstaterar att stockolmsregionen inte bara utgörs av en kompekt storstad. Såväl yt- som befolkningsmässigt uppvisar stora delar av regionen alla glesbygdens karakteristika. Man ställer frågan: Hur klarar dagens planering en så heterogen region? Vilka effekter ger åtgärder som vidtas för att komma tillrätta med centrum situation för de perifert belägna regiondelarna? Många av de frågeställningar som *ERU-Stockholm* härlett är särskilt aktuella på Gotland. Ett exempel är frågan vad som styr byggandet i glesbygd. Från planerarhåll ifrågasätts om det ökade bostadsbyggandet i glesbygd förbättrat möjligheterna att på landsbygden upprätthålla nödvändig service. För att möta framtida förändringar vad gäller resor till arbetet, krav på service, omgivningshygieniska förutsättningar, de areella näringarnas intresse samt kommunalekonomiska förutsättningar krävs en samlad bedömning av byggandet i glesbygd.

Det är angeläget att klargöra om det hittillsvarande spridda byggandet beror på t ex svårigheter att samordna olika sektorintressens normer och krav, brist på planering, avsaknad av tidssamordning i byggnadslovgivning eller om det är hushållens preferenser som styr, menar samverkansgruppen i Stockholm.

ERU-Uppsala initierar och samordnar forskning rörande glesbygdsfrågor. I en förstudie (Malmberg & Persson 1981), preciseras problembilden framför allt i olika delar av Uppsala högskoleregion. Vidare granskas olika teorier om och strategier för glesbygdens utveckling.

I *ERU-Uppsalas* forskningsprogram uppfattas glesbygden som ett kontinuum - en glidande förändring - från den tätortsnära till den mera perifera glesbygden. Många glesbygdsområden omfattar vad som i statistisk mening betecknas som tätort. Vilka de dominerande glesbygdsproblemen är bestäms dels av områdets avstånd ifrån någon robust tätbygd, dels av områdets egna lokala resurser samt karaktären av det utbyte som sker mellan glesbygden och "dess" tätorter. Temat för forskningsprogrammet är därför *beroendeförhållanden mellan glesbygd och tätorter*. Därigenom markeras det starka och ökande beroende som råder mellan de två ortstyperna och som bygger på utnyttjandet av komplementära tillgångar. Frågan är vilka beroenden mellan glesbygd-tätort som är gynnsamma respektive ogynnsamma för att uppnå en robust struktur. Vad är innehållet i slagord/begrepp som "levande landsbygd" och "levande skärgård" och hur åstadkommes detta under nuvarande förutsättningar - dvs med hänsyn till individens krav på valfrihet gällande yrke och service, bristen på teknik för lönsam småskalig produktion etc?

Sex *projektexempel* skisseras av Uppsalagruppen:

- glesbygdernas och småorternas beroende och sårbarhet
- kombinationsföretagens ekonomi och framtid
- lokala organisationer och lokala resurser i glesbygd
- livsstilens förändringar i moderna glesbygdssamhällen
- rekreationssektorns betydelse
- glesbygdsinsatsernas effektivitet.

Ett viktigt syfte med forskningsprogrammet är att stimulera till ny forskning och hithörande frågor och att samordna olika projekt. Forskning har hittills kommit igång på de två förstnämnda projektområdena.

Vid ett *seminarium i Lövestabruk* i december 1981 diskuterade forskare, planerare och andra intressenter en preliminär version av forskningsprogrammet. En rad synpunkter om forskningsbehov och prioritering av projektet framkom. Följande nya idéer och frågeställningar kan nämnas:

- Vid mindre ortsstorlek karaktäriseras sannolikt kopplingen mellan tätorten och dess omland av mångfald, styrka och ömsesidighet. Hur ändras länkarna - kvalitativt och kvantitativt - mellan glesbygd och tätort vid ökande ortsstorlekar?
- Hushållens tidsbudget innebär troligen särskilt starka restriktioner vid spridd bebyggelse. Vad kännetecknar hushållens tidsanvändning i olika glesbygder och hur kan begränsningar undanröjas med olika åtgärder?
- Vilka möjligheter finns när det gäller decentralisering av vård - vilka kostnader uppkommer vid små spridda enheter och hur kan behovet av kvalificerad vårdspersonal fyllas?
- Vilka hinder för glesbygdsutveckling ligger i vägnätets standard?
- Vilka konflikter uppkommer mellan lantbrukets miljöpåverkan och ny glesbebyggelse? Hur kan de lösas?
- Vad karaktäriserar den "informella" ekonomin i glesbygd - vilken är dess betydelse för levnadsnivån?

En *sammanfattande bedömning* av dessa och andra grupper inventeringar och prioriteringar av forskningsbehov visar på ett brett spektrum av frågeställningar. Forskningsbehovet sträcker sig från grundläggande frågor om glesbygdernas resursutnyttjande och beroendeställning

gentemot samhället i övrigt, till dagsaktuella frågor med direkt relevans för den kommunala planeringen av bostäder och service och till sökande efter ny praktisk kunskap genom direkt medverkan i byprojekt. Uppenbart är slutligen att de forskningsbehov som framhålls bara i dessa exempel, är avsevärt mycket större än de resurser som rimligtvis kan komma denna forskning till del. En prioritering och samordning framstår som angelägen.

7. FORSKNINGSLÄGET

Det är knappast möjligt att ge en täckande bild av det aktuella kunskaps- och forskningsläget vad gäller glesbygdens utveckling - dvs att med anspråk på fullständighet ange vilka problemställningar som behandlas eller har behandlats, vilka ansatser och metoder som tillämpas och i vilket stadium teoriutvecklingen befinner sig inom olika discipliner. Vi har i stället valt att ge exempel på forskning och forskningsresultat på några för glesbygdsutvecklingen centrala områden. Syftet är således här att lägga fram en någorlunda representativ provkarta på olika projekt. Genomgången baseras både på avslutade och avrapporterade projekt, preliminära resultat från pågående arbeten, samt i några fall, projektplaner. Vissa kommentarer görs rörande möjliga kunskapsluckor och behov av ytterligare forskning.

Följande huvudområden behandlas:

- . de areella näringarnas kontraktion och samspel med andra näringar
- . industriell utveckling i glesbygdsområden
- . glesbygdens välfärdsfrågor
- . nybebyggelse på landsbygden
- . hushållning och mobilisering av resurser.

Många av de redovisade projekten rör givetvis flera av dessa områden och inplaceringen har gjorts med hänsyn till respektive projekts tyngdpunkt.

Genomgången av forskningsläget omfattar svenska erfarenheter. Det har inte varit möjligt att inom ramen för detta arbete göra en motsvarande granskning av internationell litteratur. Som exempel kan nämnas att varje månads nummer av WAERSA (World Agricultural Economics and Rural Sociology Abstracts) i regel innehåller ett 40-tal nya abstracts av vetenskapliga arbeten bara under huvudrubriken "Rural Sociology", med undergrupper som: Demography and settlement, Social stratification, Rural families, Behaviour and attitudes, Adoption of innovations, Conflict and political movements, Leadership, Cultural factors.

7.1 De areella näringarnas kontraktion och samspel med andra näringar

Under perioden 1974-80 arbetade forskare vid lantbruksuniversitetet i Uppsala och geografiska institutionen i Umeå tillsammans för att undersöka de tillbakagående näringarnas roll i regionala utvecklingsförlopp. En utgångspunkt var att studera strukturomvandlingens effekter i glesbygdsregioner. I första hand inriktades studierna på regioner, där jord- och skogsbruket fortfarande svarar för en betydande andel av den totala sysselsättningen. Ledstjärnan för gruppens arbete var

att visa vilken roll lantbruket skulle kunna spela i regional och sysselsättningspolitisk planering. Olika utvecklingsalternativ för dessa näringar har därför analyserats liksom förutsättningarna att med skilda slag av åtgärder påverka utvecklingen. Resultaten redovisas i ERU-rapporten *samspel för balanserad utveckling i glesbygd* (SOU 1980:4) samt en rad delrapporter.

Studierna bedrevs med Lycksele kommun som huvudsakligt undersökningsområde, men eftersom förhållandena i kommuner i skogslänen till stora delar anses likartade, betraktas resultaten som giltiga även för dem. Bedömningar av olika utvecklingsalternativ för lantbruket tyder på att inom i stort sett samma samhällsekonomiska ram finns det utrymme för principiellt vitt skilda utvecklingsvägar: ett småskaligt jordbruk såväl som ett mera storskaligt. Något väsentligt bidrag till sysselsättningen i glesbygd kan dock inte jordbruket ensamt stå för. En förutsättning för bestående jordbruk är att det finns kompletterande sysselsättning i andra näringar. Hushållen blir beroende av flera näringsgrenar.

Undersökningen visar bl a att en annan fördelning av nuvarande statliga *stödresurser* skulle kunna ge en betydligt högre sysselsättningseffekt. Det förutsätter en flexiblare användning av stödresurser över sektorsgränsen. Sysselsättningsbefrämjande åtgärder i jord- och skogsbruk skulle - åtminstone på kort och medellång sikt - kunna vara samhällsekonomiskt intressanta. Det som främst behövs är dock arbete för kvinnor. Det skulle troligen behövas 2-3 gånger större årlig stödinsats än för närvarande för att yrkesverksamhetsgraden i kommunen för både män och kvinnor vid nästa sekelskifte ska ha nått upp till riksgenomsnittet. Om detta sysselsättningsmål dessutom skall uppnås i alla delar av den ytstora kommunen, så är det tveksamt om detta överhuvud taget är genomförbart med de typer av samhällsstöd som nu kan tillämpas. Undersökningen visar också vilka faktorer som påverkar underlagskravet för vissa typer av basservice och möjligheterna att kompensera bristande underlag med driftsstöd. (Wiberg 1983.)

Lyckseleprojektet ger indirekt underlag för en diskussion om förutsättningarna för och effekterna av glesbygders "avveckling". Den beräkningsmodell (Holm 1980) för fördelning av stödinsatser i tid och rum som utvecklingsvägar, kan utnyttjas till att besvara frågor som: vilken takt i befolkningsminskningen i olika delområden av kommunen är sannolik vid en viss omfattning och fördelning av statliga resurser? Vilket servicelandskap är möjligt och lämpligt vid olika kontraktionsförlopp i näringar och delområden? Det har emellertid inte legat inom projektets syfte att undersöka strategier för *planerad avveckling* av vissa glesbygder.

Hela forskningsprojektet har betonat samspelet mellan näringar i glesbygdsregioner. En aspekt på detta är de *spridningseffekter* som kommer av det lokala jordbruket

- dvs på sysselsättning i andra sektorer dels inom kommunen, dels i angränsande kommuner. Genom tillämpning av sk input-outputanalys (Rabinowicz 1977) har visats hur dessa spridningseffekter blivit allt mindre märkbara på det lokala planet. Det sammanhänger bl a med omstrukturering och koncentration av förädlingsindustrin. En allt större andel av den sekundära sysselsättningen till jordbruket koncentreras till kustnära tätorter. Resultaten pekar här på livsmedelsindustrins stora betydelse för att lokalt tillvarata spridningseffekter av glesbygdsnäringsgar. Ännu har emellertid ingen studie gjorts för att undersöka möjliga effekter av alternativa lokaliseringssmönster för just livsmedelsindustrin.

En senare studie kompletterar på ett intressant sätt dessa undersökningar av en enskild kommuns beroende av omfärlden och betydelse för andra regioner. En undersökning av Westin (1982) visar nämligen *Vilhelmina kommuns* näringsliv och dess länkar till andra regioner. Det är näringslivets handelsmönster 1980 som kartlagts. Leveranser av konsumtionsvaror direkt till kommunen har lämnats utanför den studien, likaså hela den offentliga produktionen och konsumtionen.

Både vad beträffar inköpen av insatsvaror och leveranser av producerade varor är Vilhelmina en mycket öppen ekonomi. När det gäller inköpen är leverantörerna i hög grad - 70 % - lokaliserade till Norrland. Undantaget är sektorn "icke råvarubaserad industri" som framför allt tar sina insatser från mellan- och sydsverige samt från utlandet. Drygt 1/3 av leveranserna till jordbruket kommer från den egna kommunen.

Försäljningen sker förutom till Vilhelmina - 40 % - framför allt till Västerbotten, 25 procent. Jordbruket säljer mer än 2/3 av sina produkter lokalt. Elkraftleveranserna avviker från detta mönster. De har förts till södra och mellersta Sverige som har underskott i de regionala el-energibalanserna. Även sektorn "icke råvarubaserad industri" är ett undantag. Sektorn redovisar en betydligt högre andel leveranser till mellan- och sydsverige samt utlandet än vad övriga sektorer gör. Så långt Westins studie.

Nya forskningsbehov

Lyckseleprojektet har endast i begränsad omfattning tagit upp möjligheterna att kompensera sysselsättningsmässig kontraktion inom traditionella arealbaserade produktionsgrenar med *alternativ* produktion. Förutsättningarna har fr o m slutet av 1970-talet blivit sådana att en exploatering av energiråvara blivit allt intressantare av samhälls- och företagsekonomiska skäl. Sålunda har beräknats (prop 1981/82:113) att de möjliga sysselsättningseffekterna (antal årsarbeten) vid tillvaratagande av skogsenergi och torv skulle uppgå till

ca 7 000 arbetstillfällen. Detta skulle kunna tänkas inträffa omkring år 1990. Två tredjedelar av dessa arbeten skulle då tillfalla skogslänen. Såsom ett annat exempel på alternativ verksamhet kan nämnas vattenbruk. En nyligen publicerad utredning (FRN 1982) pekar på en möjlig expansion av denna produktion som skulle erfordra mer än 2 000 årsarbetsinsatser omkring år 1990. Dessa exempel tyder således på nya möjligheter att skapa arbetstillfällen i glesbygder. Samtidigt måste man komma ihåg att enbart för att kompensera de nuvarande sysselsättningsbortfallen till följd av jord- och skogsbrukets kontraktion erfordras årligen ca 2 500 nyskapade jobb. En stor satsning på energiutvinning och vattenbruk kan således knappt kompensera fyra års fortlöpande kontraktion.

Här återstår emellertid viktiga och intressanta *nya forskningsuppgifter*. Det gäller inte bara tekniska och ekonomiska frågeställningar i samband med ny produktion, utan också organisatoriska. Hur kan nya företagsformer byggas upp? Vilka produktionssystem är möjliga och önskvärda ur olika synvinklar? Vilka former av samverkan mellan företag är möjliga och affektiva? Viktiga och ännu ej besvarade frågor rörande de areella mätningarnas roll i glesbygdens utveckling gäller slutligen ägarförhållanden. Vilka konsekvenser på lokal nivå uppkommer av den ökande andelen utboägd mark?

7.2 Forskning om industriell utveckling i glesbygmiljö

Forskning om industriell verksamhet och särskilt småföretagens villkor i glesbygd har hittills framförallt bedrivits vid företagsekonomiska institutionerna, dels i Umeå, dels i Växjö. I det följande refereras några slutsatser av projekt som rör glesbygdens företagens betydelse, problem och villkor. Framställningen bygger till stora delar på Sundin (1982).

När det - för det första - gäller glesbygdens företagens betydelse, visar det sig att det är nödvändigt att inte enbart granska deras direkta sysselsättningsskapande effekt. Ett fundamentalt problem är givetvis att stora delar av glesbygden saknar en industriell tradition inom de flesta branscher och sektorer. Det har också framförts farhågor för att de arbetstillfällen som utlokaliseras till perifera regioner är av jämförelsevis rutinbetonad karaktär. Det är därför angeläget att arbetstillfällen som skapas i glesbygden bidrar till att bygga upp en industriell kompetens för regionala och lokala beslutfattare.

Företagens betydelse består även i de *spridningseffekter* som utgått från det enskilda företaget via inköp och försäljning. Stora spridningseffekter förutsätter att de lokala företagens tillverkningsprofiler passar in i varandra. Ett exempel från en inlandskommun får belysa resonemanget och exemplifiera forskning på om-

rådet (Liljenäs, I. et al 1981). I Stiftelsen Industri-centras lokaler på en ort finns inflyttade företag med en tillverkning som är helt ny i kommunen och även i länet. Detta företag förlägger endast 1 procent av sina inköp till kommunen. Två andra träföretag med lokalt ursprung, placerar över 30 procent av sina inköp inom kommunen. Företeelsen belyser att det inte är nog med att räkna antalet arbetstillfällen i de aktuella företagen.

Ägarförhållandena i företagen är en annan omständighet som enligt forskningen påverkar företagets roll i lokalsamhället. Generellt uttryckt, finns en tendens till att köpa av dem man är van vid att handla av. Detta innebär att s k inflyttare inte så gärna knyter kontakt med det lokala näringslivet speciellt om inte företagsledaren flyttar med företaget. Denna tendens visar sig bli förstärkt om det flyttande företaget kommer från en centralt belägen och företagstät region till ett mera perifert omland (Sundin 1980).

En annan viktig faktor är *storleken* på aktuella företag. Företag tenderar att föredra kunder och leverantörer av samma storleksordning som de själva, eller möjligtvis företag som är kända och välrenommerade, dvs i första hand stora företag (se t ex Håkansson, H. m fl).

Vilka *problem* har då dessa företag i glesbygden? I en programskrift från NordREFO om "Industrins utvecklingsbetingelser på mindre orter och i glest befolkade områden i de nordiska länderna" (1980) görs en gruppering av relevanta faktorer i *omgivningsresurser* (varmed avses arbetskraft, samarbete mellan företag, marknaden, företagsservice, kapitalförsörjningen på den privata marknaden, allmän offentlig och kommersiell service, transporter, råvaror i lokalsamhället) och *personliga resurser*, dvs egenskaper hos företagarna själva. Här görs inte någon total genomgång av alla dessa faktorer, enbart ett betonande av förhållanden av speciell relevans för glesbygdens företag.

Arbetskraftens *bristande vana* vid industriellt arbete är ofta ett stort problem. Vidare föreligger stundom svårigheter att rekrytera personer i ledande ställning. Speciellt uttalat är detta för företag som ligger långt från större centra. (Liljenäs et al 1981.)

Samarbete mellan företag framhålls ofta som en av de åtgärder som skall rädda småföretagen. Samarbete förutsätter dock att det finns någon att samarbeta med. Ett hinder, av annat slag, i glesbygden är också ofta avsaknaden av lämpliga förebilder. Den psykologiska beredskapen för samarbete föreligger inte. (Se t ex Karelmo, P. et al 1981). Betydelsen av samspelet företag och lokalt samhälle har också studerats av Johannisen (1981).

I detta sammanhang kan framhållas att en erfarenhet av hittillsvarande arbete med glesbygdsutvecklingsfrågor

är, att en svår del i utvecklingsprocessen är att gå från idé till förverkligande. Kooperativa samverksformer kan enligt vissa bedömare få strategisk betydelse som ett sätt att organisera och genomföra idéer och förslag. Det finns möjligheter till olika former av konsument-, producent- och tjänstekooperativ. Till stor del kan det bli frågan om mera lokalanknuten varuproduktion, t ex energiområdet.

Även inom servicesektorn, exempelvis utbildning, barnomsorg, turism kan kooperativa samverksformer bli av intresse. Här saknad emellertid i stor utsträckning såväl praktiska som teoretiska kunskaper.

Företagsservice kan naturligtvis, liksom vad gäller leveranser av varor, vara ett problem för företaget i glesbygd. För tio år sedan gjordes vid den företagsekonomiska institutionen vid Umeå universitet en rad sk servicestudier som speciellt inriktades på de mindre och medelstora företagen och deras serviceutnyttjande. (Se t ex Byström, B-O. et al 1981.) Det visade sig att endast i undantagsfall utnyttjades service som syftade till att på något genomgripande sätt förändra företagens sätt att fungera. Vidare inhandlades främst tjänster som fanns på nära håll. De personliga kontakterna mellan leverantören och företagen var viktig. Endast undantagsvis uppgav företagen att de saknade någon service. Undersökningsledarna amsåg trots det att det dåliga serviceutnyttjandet av kvalificerade tjänster till viss del måste tillskrivas det faktum att sådan saknades.

Vidare kan konstateras att *kaptalförsörjningen* är en strategisk faktor för flertalet småföretag. Småföretagen har oftast en avsevärt sämre soliditet än större företag och är i högre grad hänvisade till upplåning för finansiering av sina investeringar. Flertalet småföretag har uppenbara svårigheter att prestera tillräckliga och fullgoda säkerheter för sin upplåning.

De statliga stödformerna och kreditinstituten är genom sin mångfald, och ofta, speciella inriktning svåra att överblicka för de små företagen. I detta sammanhang kan nämnas att Statskontoret genomför en studie av hela det statliga resursflöde som kommer företag till del (1983).

Enligt den tidigare nämnda NordREFOs problemlista var slutligen *samspelet företag-marknaden* en annan central relation. Tendensen att lokaliseringar alltmer styrs av marknadens utbredning i stället för av råvarornas lokalisering påverkar särskilt negativt företag i perifert belägna mindre orter.

Risken finns att framväxten av nya produkter/verksamheter koncentreras till befolkningstäta regioner. Tillgången på information samt agglomerationseffekter anges ofta som huvudorsak till ett sådant lokaliseringsmönster. Empiriska data för den regionala fördelningen av företag som producerar elektroniska komponenter

förefaller stödja tankegången. (Se Nilsson, J.E. 1981, Tankar om strukturomvandlingen.)

Risken blir då överhängande för att strukturomvandlingens expansiva processer blir förhållandevis svaga i de regioner som starkast påverkas av omvandlingens kontraktiva processer.

Samtidigt är det för glesbygdsföretagen oroande att i den framtid som tycks bli karaktäriserad av en svag ekonomisk tillväxt blir - enligt Nilsson (1981) - varken råvarutillgångar eller tillgång på arbetskraft något som skapar gynnsamma förutsättningar för industriell expansion. Expansionsmöjligheterna torde i stället ligga på marknadssidan med krav på nya kombinationer av produkter och produktpaket. Nya kompetenser, både vad gäller teknik, organisation och marknader, aktualiseras hela tiden.

Nya forskningsbehov

Denna forskningsöversikt rörande *industri i glesbygd* tyder på att det finns åtskilliga intressanta frågor som bör belysas med ytterligare empirisk och teoretisk forskning. Ett viktigt område gäller samspelet mellan företaget och den lokala miljön i glesbygd. Det gäller frågor om vilka lokala faktorer som verkar främjande för nyföretagande och företagstillväxt. Ett annat område gäller marknadsföringsstrategier för perifera företag, varvid möjligheterna till samverkan mellan lokala producerande enheter och distributionsföretag bör undersökas närmare. Ett tredje område gäller de minsta företagens utvecklingsbetingelser. Små familjeföretag är vanliga i glesbygd. Ofta baseras de på flera olika verksamheter som mer eller mindre kompletterar varandra - det gäller kombinationsföretag. Dessa företagsformer har hittills ägnats ett ganska litet intresse från forskares sida, vilket bl a sammanhänger med att företagen är sinsemellan tämligen olika, vilket försvårar generaliseringar. Det sammanhänger troligen också med att småföretagen ofta har starka inslag av informell ekonomi, vilket gör dem svåråtkomliga med tillgängliga analysmetoder. De mindre projekt som genomförts på området (t ex undersökningar av deltidslantbruk av Bolin et al 1976, Fransson et al 1980) och av kombinationsföretag (Harr et al 1983) behöver kompletteras.

Alla de tre hittillsnämnda områdena har anknytning till ett problemområde som man med Bunttes (Bunte et al 1982) terminologi skulle kunna hänföra till den miniekonomiska strukturen. Bunte menar med en sådan struktur det ekonomiska och sociala mönster som ekonomiskt binder individer, hushåll eller arbetsgrupper till varandra inom ett begränsat ekonomiskt fält. Mönstret är givetvis mångfacetterat och svårregistrerat. Ett lokalsamhälle är emellertid dels beroende av sin egen miniekonomiska struktur, dels av den generella ekonomiska strukturen. Även om den minskar i styrka, finns det skäl att analysera i vilken utsträckning den är utvecklingsbar.

Ett fjärde område gäller möjligheterna att utveckla nya kollektiva företagsformer i glesbygd. Vilka förutsättningar och möjligheter finns när det gäller olika slag av löntagarägande? Vilka nya möjligheter till mobilisering av personella resurser kan de innebära? Ett femte område slutligen gäller kommunikationsteknikens förändring och dess betydelse för glesbygdens industrier. Datatekniken kan ge nya förutsättningar för en spridning av industriarbetsplatser. Det är en viktig fråga som borde bli föremål för forskning, både en industriell utvecklingssynpunkt och ur arbetsmiljösynpunkt.

7.3 Välfärdsforskning

Projektet *social utvecklingsplanering* syftade till att ge planeringsansvariga myndigheter ett vidgat underlag som beskriver sociala problem och levnadsförhållanden. Underlaget skulle också visa på sociala konsekvenser av regionens - Norrbottens - utveckling. Nyckelorden var helhetssyn samt samordning av resurser och styrmedel. Inom projektet prövades metoder för att samla in och beskriva kunskaper om välfärden och villkoren för välfärdens utveckling. Projektet har genomfört en rad olika undersökningar, nämligen levnadsnivåundersökning, ortsstudier, kommundokumentation och särskilda studier av sociala problem och planeringsmetoder.

Centralt i projektet ligger en *välfärdsmodell*, som pekar på samband mellan människan och miljön - främst närmiljön - och på att olika faktorer har betydelse för människans handlande. I denna välfärdssyn lyfts fram: människors deltagande i olika verksamheter, deras tillgång till olika resurser samt deras kontakter med andra. Med olika angreppssätt beskrivs och analyseras på detta sätt norrbottningarnas välfärd. En grundläggande princip är att ortsbefolkningen själv skall tala om hur deras levnadsförhållanden är. Därifrån utgår projektets målformuleringar för en social utvecklingsplanering.

Fyra faser urskiljes i denna planering: klagörande av de värderingar som planeringen vilar på, problembeskrivning, åtgärdsbehov och konsekvensbedömning. I den första fasen anser projektet att det är viktigt att ta ställning till och diskutera de värden som planeringen bygger på. Därmed ökar möjligheten att klargöra utsatta människors situation och öppna planeringen för medverkan av människor som vanligen står utanför denna. När det gäller problembeskrivningen menar projektet att denna hittills ofta varit för begränsad. Materiella resurser har överbetonats i förhållande till immateriella värden, som trygghet, inflytande och gemenskap. Den regionala och lokala planeringen har - menar man - i alltför stor utsträckning endast behandlat arbetsmarknadsproblem och befolkningmässiga, fysiska och ekonomiska aspekter. Länsplaneringen har koncentrerats till befolkningsramar och sysselsättningstal i stället för

levnadsförhållanden. Kvantitativ information används mera än kvalitativ. Projektet förordar en alternativ problembeskrivning som även omfattar kvalitativ information och som tar hänsyn till *olika grupper av människor och skillnader mellan orter*.

Särskilt den sistnämnda aspekten betonas: problemen har mycket olika karaktär mellan kust- och inland, mellan glesbygder och tätorter. Enligt projektet förläggs de flesta insatserna av utvecklingskaraktär oftast till de största orterna, där man förutsätter att insatser också skall ge det bästa utfallet.

När det gäller åtgärdsanalysen framhåller man och ger exempel på tillämpning av följande principer: det är viktigt att ange *vilka aktörer* som kan genomföra de åtgärder som behövs för att lösa problemen; man måste ta hänsyn till att de lokala förhållandena varierar, vilket ställer krav på regionalt differentierade åtgärder; oftast behövs insatser i olika sektorer samtidigt och samordnat, för att effekt skall uppnås.

Konsekvensbeskrivningar framhålls som viktiga inslag i den sociala planeringen. Fler synpunkter än rent ekonomiska bör lyftas fram: Leder åtgärderna till fasta och trygga arbeten? Motverkas segregation och instabilitet i boendet av bostadspolitiska åtgärder? Ökar möjligheterna till inflytande och sociala relationer?

De synsätt och arbetssätt som utvecklats inom norrbottneprojektet förs nu vidare både inom regional och kommunal planering. Ett par exempel är landstingets arbete med en hälsoplan och det generalplanarbete som bedrivs i Gällivare. Referatet av projektet bygger på: Så gjorde vi. Arbetssätt och metoder i projektet social utvecklingsplanering i Norrbottens län. Socialstyrelsen redovisar 1982:9, och Norrbotten i välfärdssveriges utkant, Luleå 1981.

Ett pågående projekt vid högskolan i Östersund avsett att studera *livskvalitet och välfärd i Vilhelmina* (Wolvén 1982, pågående arbete).

Utifrån tidigare välfärdsstudier, främst i Norden, har en referensram utvecklats. Avsikten har varit att finna ett någorlunda heltäckande välfärdsmått, för att kunna studera skillnader i välfärdsdimensionerna mellan olika grupper. Särskilt inriktas studien på *resurssvaga grupper*.

I projektet uppmärksammas också särskilt hushållens "konsumentproblem", dvs problem i samband med beslutsfattande, arbetsfördelning, planering hemproduktion och konsumtion. Här görs också jämförelser med tidigare undersökningar i tätort. Slutligen görs ett försök att finna en definition av och metod för att identifiera de verkligt resurssvaga grupperna.

Den referensram som utvecklats omfattar följande komponenter:

- Vad människor har (i form av materiella och immateriella tillgångar)
- Vad människor gör (i form av aktiviteter i hemmet, på fritiden, på marknaden, arbetsplatsen och i "politiken")
- Vad människor tycker (i form av vad som är viktigt i välfärden och vad man är nöjd och missnöjd med)

Undersökningen har utförts i form av en omfattande enkät bland 950 hushåll i Vilhelmina. Materialet har kompletterats med informella intervjuer med ett mindre antal hushåll och fler sådana intervjuer kommer att utföras.

Projektet förväntas ge en ganska fullständig bild av välfärden i en glesbygdskommun, en uppfattning om sambandet mellan olika komponenter i fälfärden, en beskrivning av vilka som är de "verkligt" resurssvaga och dessa gruppers problem samt en ökad förståelse av och insikt i hushållens "konsumentproblem".

Nya forskningsbehov

Det finns ytterligare projekt som berör välfärden och livsformer i glesbygden. En fråga som har tangerats av flera av dessa projekt, men som ännu är mycket *ofullständigt belyst*, gäller den informella eller dolda ekonomin. Frågan har både makro- och mikroekonomiska aspekter. Vilken reell betydelse har den informella sektorn i form av arbetsbyten, egenproduktion m m i glesbygdsområden? På vilka sätt bidrar den till eller försvårar uppnående av välfärds mål? Vilka grupper av människor är resursstarka/svaga i denna ekonomi? Vilka lokala förutsättningar gynnar framväxten av informella ekonomier? En *annan* välfärdsfråga som synes ofullständigt belyst gäller förändringstaktens betydelse för välfärden. Vilken förändringstakt - ekonomiskt och socialt - tillåter en gynnsam anpassningsprocess för hushållen? Vilka välfärdsförluster uppkommer då förändringar går långsammare/fortare? Slutligen synes det finnas behov av nya undersökningar av glesbygdshushållens tidsanvändning, inte minst mot bakgrund av att ny teknologi på informationsöverföringsområdet ständigt förändrar förutsättningarna.

7.4 Forskning om nybebyggelse i glesbygd

I projektet *Boende i glesbygd* (Forsström, Å. och Olsson, R. 1980) vid geografiska institutionen vid Göteborgs universitet, studerades de tre kommunerna Kungälv, Orust och Tanum i Göteborgs- och Bohus län. En del av denna studie omfattar en undersökning, i vilket ett antal hushåll som flyttat ut från Göteborg till rena glesbygdsområden intervjuats.

I första hand utgörs flyttarna av unga familjer med barn. Det visar sig att flyttningarna sällan är helt förknippade med "gröna vågen"-fenomenet. Livscykel-faktorer, negativa boendeupplevelser, som exempelvis dåliga sociala förhållanden, fysiska miljöfaktorer, dragningen till landet, fritidshuset och hemtrakten är också bidragande orsaker.

Studien innehåller också en historisk översikt av flyttning-rörelserna i Sverige under 1900-talet med tyngd-punkt på 1970-talet. Under slutet av 50-talet och början av 60-talet började i undersökningsområdena en återflyttning till glesbygden, vilket delvis kompenserat den naturliga folkminskningen. På vissa platser har därför totalbefolkningen ökat. Samtidigt har befolkning-en i tätorterna minskat i dessa områden.

Nybyggnation av helårsbostäder har i första hand tillkommit i bygdeområdena - områden med ett stort inslag av öppen, odlad mark samt åretruntboende. Inom kustzo-nen har nybebyggelsen varit sparsam. Skärgårdsbosättning-en har fortsatt att minska.

Många politiker och tjänstemän är enligt undersökningen negativa till ökat åretruntboende. Detta har lett till att helårshus uppförs på planer avsedda för fritidshus samt en omfattande bosättning i fritidshus.

I områden med begränsade nybyggnadsmöjligheter har bo-sättningen ökat mest i områdets ytterdelar. I områden med bättre möjlighet till byggande av åretruntbostäder är husen mera jämnt fördelade.

Vid tekniska högskolan i Stockholm pågår ett projekt om *bebyggelsestruktur på landsbygden* - utveckling och konsekvenser (Larsson et al 1981). Dess syfte är att kartlägga och spegla nuläge och utvecklingstendenserna avseende permanent bebyggelse på landsbygden och i mindre tätorter, främst utanför planlagt område. Vidare ska handläggningen av sådana bebyggelseärenden och vilka styrmedel som används vid besluten studeras. Samtliga ärenden - totalt 1 500 - mellan 1977-80 detaljgranskas. Man hoppas här också kunna ge svar på var byggnads-nämnden tillåter byggnation, anförda motiv till beslutet samt vilken bebyggelse som prioriteras.

Exempel på betydelsefulla konsekvenser av den struktu-rella utvecklingen ska också ges, såsom inverkan på ar-betsresor, kostnader för anläggningar, social service, bostadsbidrag, energiförbrukning m m samt hushållens anpassning. Rekommendationer om en bättre utformning av kommunöversikten hoppas man också komma fram till, samt hur pass stabila dessa nya bosättningar är.

Genom en enkät till byggare och flyttare hoppas man få svar på orsakerna till intresset för glesbygdsboende samt var man vill bygga. Sex kommuner i Södermanlands och Gävleborgs län - Nyköping, Strängnäs, Flen, Gävle, Hudiksvall och Ljusdal - har valts ut till undersök-ningsområde.

Preliminära resultat från enkätbearbetningen visar att genomsnittsbyggaren är en barnfamilj som kommer från den egna kommunen och har bott i glesbygd tidigare. Tomten är köp eller gåva av släkt och vänner. Mannen är sysselsatt i sk overall-arbete. En stor del av byggnarna redovisar mycket låga inkomster. Medianavståndet till arbetet är 14 km. Resultatet pekar vidare på miljöfördelar som orsaker till byggandet i glesbygd.

Vid statens institut för byggnadsforskning (SIB) har genomförts ett projekt rörande *bosättning i byar och mindre orter i Arvidsjaurs kommun under 1970-talet*. (Nyström, M. 1982.) Här beskrivs motiven för hushållen att bygga i kommunen och bosätta sig utanför centralorten. Intervjuundersökning med hälften (24 st) av hushållen, som flyttat in under 1970-talet och fram till 1981. Faktorer som berörs är bakgrundsuppgifter, flyttningsmönster, livsformer, levnadsvillkor samt vilka positiva och negativa konsekvenser flyttningen inneburit för hushållen.

Projektets syfte är också att redogöra för hur det politiska agerandet ger förutsättningar till flyttningar samt kommunens planering av bosättning utanför centralorten.

Resultatet visar att det i första hand är unga småbarnsfamiljer som bosatt sig utanför centralorten. Dessa har i stor utsträckning anknytning till trakten sedan tidigare. Motiven till flyttningen har i första hand samband med "hemkänslan och miljön". De flesta arbetar i centralorten men många arbetar också i byn. Nästan hälften av hushållen har kombinationssysselsättning.

Byggnadsloven fördelar sig efter ett visst mönster. Det är huvudsakligen i de största orterna och byarna som nybebyggelse skett. Viss bybebyggelse har också tillkommit i orter inom pendlingsavstånd från centralorten.

Gotlands kommun har i en enkätundersökning - *enkät om boende i småhus* (1981) - klarlagt hur de som flyttat ut på landsbygden ser på sitt boende. 324 (84%) hushåll av alla som flyttat 1971-77 tillfrågades.

Resultatet visar att det genomsnittliga hushållet bor på pendlingsavstånd runt Visby. Familjen är oftast en barnfamilj med två barn. Både mannen och kvinnan förvärvsarbetar, i första hand i Visby. De flesta bodde även tidigare på den del av ön där de nu bor.

De vanligaste orsakerna till att man flyttade till det nya huset var möjligheten att få önskad bostad/boendeform, bättre uppväxtmiljö för barnen samt bättre möjlighet till friluftsliv. De flesta angav allmänna miljöfördelar som mest positivt med det nya boendet. Den individuella friheten nämndes också. Långa avstånd, dyra bilresor och dåliga kommunikationer var faktorer, som upplevdes som negativt med det nya boendet. Endast

ett fåtal (22 st) hade emellertid för närvarande planer på att flytta. Endast 4 procent hade flyttat från fastigheterna, som berördes av enkäten.

I Strömsunds kommun genomförs ett projekt med titeln: *Utbors markinnehav*, problem eller tillgång i en glesbygd. Studie av utflyttare i Bodums församling. (Nils-son, P.Å.). Undersökningen är tänkt att stickprovsvis studera utflyttare som lämnat Bodums församling sedan 1961 och analysera deras benägenhet att flytta tillbaka. Här ska särskilt beaktas deras markinnehav och kommunens möjligheter att därigenom offensivt planera för en tillbakaflyttning.

Eskilstuna kommun har låtit utföra en studie av *Nybebyggelse i glesbygd* (Matsson, I-B, 1979). Projektets syfte är att kartlägga de motiv som ligger till grund för bybebyggelse i glesbygd samt att analysera vilka konsekvenser glesbygdsbebyggelse får för den kommunala ekonomin på kort och lång sikt och om möjligt belysa samhällsekonomiska effekter.

En intervjuundersökning - totalundersökning - genomfördes med 201 hushåll som byggt hus på glesbygden mellan 1971-1978. Resultaten av intervjuerna visar att karaktäristiskt för gruppen är: De flesta har tidigare erfarenhet av att bo på landet (84%) av denna grupp har haft en tätort som senaste bostadsort. Hälften hade bott i hyreslägenhet. Nära 40 procent har fått eller köpt del av föräldrarnas tomt.

Viljan att bo nära naturen samt bra uppväxtmiljö för barnen är de viktigaste orsakerna till att man bosatt sig på glesbygden och är skäl som angetts av så gott som alla tillfrågade. Nästan hälften svarade att de växt upp på orten. Några negativa faktorer förknippade med boendet var svåra att finna. Kollektivtrafiken var det man var mest kritisk mot.

Den kommunalekonomiska delen i utredningen är inte uttömmande. Tillgängliga underlag medger inte möjligheter till rättvisande beräkningar av kostnader för service i glesbygd.

Projektet *Bebyggelseutveckling i små samhällen* (Folkesdotter, G. och Thunwall, Ch.) pågår på SIB. Arbetet inriktas speciellt på beskrivning och analys av fastighetsägarnas handlande och att sätta det i relation till kommunens planering och åtgärder. Främst är det gruppen fastighetsägare, som bor på egen fastighet och har anknytning till orten som ska studeras med avseende på fastighetsägarnas bedömning av hur marken ska användas och vad som är lämplig bebyggelseutveckling.

En stor del av projektet ägnas åt studium av nybildning och överlåtelse av fastigheter samt att analysera fastigheternas och ägarnas samband med befolkningsförhållanden och bebyggelseutveckling m m. Intervjuer görs med politiker, tjänstemän och boende. En studie av jord- och skogsbrukets utveckling i området plane-

ras. Undersökningsområdet ligger i Bollnäs kommun¹⁾.

Nya forskningsbehov

Man kan således på basis av dessa referat konstatera att det under de senaste åren genomförts en rad deskriptiva och i någon mån analyserande projekt rörande fenomenet ny glesbebyggelse. På basis av dessa undersökningar har man ny god kunskap om hushållens sammansättning, motiv och arbetssituation. Fortfarande saknas i stor utsträckning beräkningar av kommunal- och andra ekonomiska konsekvenser av denna nya bebyggelse. Vidare är stabiliteten i dessa bosättningar och vilka förhållanden som inverkar på denna svåra att bedöma utifrån tillgängliga resultat.

En intressant fråga som inte heller blivit särskilt uttömmande besvarad är i vilken utsträckning denna glesa nybebyggelse innebär möjligheter till alternativa livsformer och i så fall vad som karaktäriserar dessa.

7.5 Hushållning och mobilisering av landsbygdsresurser

Det är vanskligt att sammanfatta projekt under så pass bred rubrik. Tentativt har emellertid till detta avsnitt hänförts ett antal projekt med stark inriktning på aktiva insatser för att tillvarata lokala materiella och personella resurser. Det rör sig här om projekt i gränslandet mellan forskning, utveckling, aktivering och planering. Begreppet "rural resource development" kan stå som nyckelterm. Barlowe (1981) *definierar* begreppet på följande sätt:

"One can describe rural resource development as actions or measures designed to encourage, promote and secure desired uses of the natural, man-made and human resources of non-urban or non metropolitan areas. Two assumptions underlie this definition.

Biological development takes place when a plant grows from a seed; but resource development is ordinarily viewed as a human-oriented process. Promotion of desired uses of resources assumes that resources will be used for person- or people-oriented purposes. Moreover, since resources cannot be utilised over extended time periods in violation of the physical and biological laws of nature, resource development programmes must accept ecological constraints. Rural resource development

1) Folkesdotter, G. har nyligen också gjort en litteraturgenomgång rörande spridd bebyggelse - för och emot. Där granskas ett 15-tal arbeten rörande byggande och boende på landsbygden.

accordingly involves actions and measures to use the natural and community resources of non-metropolitan areas in accordance with sound ecological principles for the attainment of human ends. Rural resource development is a process that can be used for the attainment of many different goals."

Intresset för att finna beröringspunkter mellan naturresurshushållning och landsbygdsutveckling ökade mot slutet av 1970-talet. Flera projekt startades. Frågan om ekologisk grundsyn i samhällsplaneringen kom också att bilda en utgångspunkt för de utredningar som bedrevs inom Naturresurs- och miljökommittén (några delrapporter återfinns i litteraturlistan). En delundersökning skall refereras här.

I rapporten *glesbygdens framtid* (Holmgren, U. m fl, 1981) vid Chalmers Tekniska Högskola, arkitektsektionen i Göteborg studeras krismedvetenhet och anpassningspotential på familje- och ortsnivå i en utplanande ekonomi bland lantbrukare och övrig landsbygdsbefolkning i tre socknar i Vetlanda kommun. Projektet är en vidareutveckling av ett tvärvetenskapligt projekt för naturresursplanering, som resulterat i en planeringsmodell med förslag till bygdens framtida utveckling. Ramprojektet kallas eko-utveckling, vilket enligt författarna innebär "lokal självtillit, långsiktig hushållning med resurser samt decentralisering".

Syftet var att klarlägga generella problem på lång sikt och ge underlag för utvecklingsalternativ som kan om sättas i konkreta praktiska försök. Undersökningen tar också upp problem som gäller teoribildning och begrepp inom ekonomi, ekologi, planering och samhällsutveckling.

Forskargruppen har periodvis under två år bott i den bygd som studerats. Tillsammans med invånarna har arbetet skett i studiecirkelform och genom större möten. Intervjuer och enkäter har också utförts.

I studien beskrivs hur arbetsmoment och roller som tidigare överförts till den offentliga sektorn och näringslivet åter införlivats i hushållet och till det lokala arbetslivet. Vidare visas hur delvis nya former för lokal försörjning och arbetsliv påverkar jämställdhet och fördelningsfrågor. En viktig del har också varit omvärderingar av lokala materiella och personella resurser med följdverkningar på socialt liv och status som en anpassningsprocess kan leda till. Motståndet mot detta belyses också.

Projektet har centrerats kring problemet hur valda delsystem kan anpassas till antagna förändringar i omvärlden och vilka konsekvenser och sidoeffekter som följer härav.

Man har också studerat vilka tecken på *krismedvetande* och förhandsanpassning till en utplanad ekonomi som redan nu kan märkas. Studien belyser också hur egenintresse kan leda till eller försvåra en gemensam mål-

uppfyllelse för ortens framtid.

Vidare behandlas hur den kunskap och erfarenhet som funnits hos tidigare generationer ska kunna tas tillvara och vilken betydelse den har. Dessutom har man studerat valet av teknologisk nivå inom olika verksamhetsfält och i vilken grad lokala produkter kan ersätta tidigare import. Man har också undersökt hur naturresursbasens användbarhet ändras med ändrade tekniska, organiska och socioekonomiska villkor.

I rapporten ges en bild av livet i socknarna. Trakten har alltid varit utpräglad jordbruksbygd, men socknarna är sinsemellan ganska olika. Det visar sig att

- medianåldern är hög
- 1/4 av hushållen bedriver lantbruk i någon form
- bristen är stor på kvinnoarbeten
- långpendling är vanlig, särskilt bland nyinflyttade
- många boningshus står tomma och åtskilliga resurser ägs av utbor
- släktingar betyder mycket för umgänge och tjänsteutbyten
- de flesta hushållen är optimistiska vad gäller framtiden
- den krismedvetenhet undersökarna sökt har de knappast kunnat finna.

I rapporten skisseras några alternativa strategier, byggda på förslag från befolkningen. De är antingen inriktade på att ta tillvara de möjligheter som "krisen" kan öppna samt att utnyttja lokala resurser, lokala kunskaper och vissa lokala traditioner, eller förutsätter de ett gemensamt agerande på bygdenivå för att bli effektiva.

Ett antagande, som görs i projektet *glesbygden som utvecklingspotential* (Wahlström, L., 1983, pågående arbete vid kulturgeografiska inst., Göteborg) är att framtiden medför en relativ spridning av befolkning och bebyggelse. Det skulle innebära en ökad betydelse för små orter, samt för funktionella system av sinsemellan kompletterande orter på en relativt låg hierarkisk nivå. Frågan är på vilket sätt och under vilka förutsättningar dessa orter skulle kunna utgöra en tillgång eller utvecklingspotential.

Ett annat antagande är att markens möjlighet till biologisk produktion på lokal nivå skall öka i betydelse. För olika områden och orter kan antalet människor relateras till markens biologiska avkastningsförmåga. Försörjningsberoenden för olika orter och regioner studeras samt den potential som finns i detta avseende.

Vidare studeras, vilka möjligheter det finns i olika orter till en kombination av olika yrkesuppgifter. Uppgifter om detta skall ingå i en bedömning av utvecklingspotentialen för orterna. Genom möjligheter till kompletterande inkomstslag skulle en buffert kunna skapas mot förändringar, dvs riskspridningen skulle öka. Uppgiften är då att studera hur olika organisatoriska regler påverkar dessa möjligheter. En sådan studie avser att visa om en närmare anpassning av vissa regler till lokala förhållanden kan medföra ökade buffringsmöjligheter gentemot förändringar för olika orter.

Faktorer av ovan antydd art, skulle kunna ingå i ett mått eller index som visar olika bygders självförsörjningsgrad i vissa avseenden. Den teoretiska utgångspunkten skulle vara en inverterad centralortsteori, där vertikala i stället för horisontella länknings- och beroenden undersökes.

Sammanfattningsvis undersökes vilken utvecklingspotential som finns i dagens utflyttningsorter och glesbygder. Detta gäller såväl *fysisk potential*, t ex med avseende på energimöjligheter, recipientförmåga, biologisk avkastning etc, *social potential*, t ex existerande släkt- och vänskapsband och *ekonomisk potential*, t ex alternativa och kompletterande sysselsättningsmöjligheter samt redan investerat samhällskapital i form av vägar, bostäder etc. Till detta kopplas en undersökning av möjligheten att använda en omgivnings olika slag av resurser. Till ett områdes fysiska och naturbetingade förutsättningar och potential hör således en uppsättning av regler, restriktioner och ägoförhållanden som kan utgöra barriärer för såväl tillträde som ett visst slag av utnyttjande av marken. En annan forskningsuppgift är att utröna hur olika slag av länkar och beroenden mellan olika orter och mellan orter och omland kommer att påverkas av den antagna framtidsutvecklingen.

Huvuddelen av de empiriska arbetet i projektet genomförs i en glesbygd i norra Värmland. Resultaten av studien avses bli olika framtidsscenarier där olika utvecklingsstrategier kan jämföras med varandra och med den prognostiserade samhällsutvecklingen. Vilken realism som finns i de olika strategierna och hur den framtida samhällsutvecklingen kommer att slå igenom för den lokala samhällsmiljön och hur detta i sin tur beror på val av strategi, är centrala frågeställningar.

I undersökningen av *Lokal resursutveckling och planering* (Kumm, SLU, 1983, pågående projekt) studeras och jämföres sju lokala "landsbygdsprojekt". Flertalet av dessa avser att med utgångspunkt från tillgängliga lokala resurser skapa nya arbetstillfällen i glesbygdskommuner. Flertalet projekt har endast pågått några få år och all utvärdering av effekterna är vanskelig. Undersökningen bygger på sammanställningar av skriftliga dokument och intervjuer med vissa aktörer. Det visar sig att samtliga studerade projekt ursprungligen har initierats av myndigheter, även om det betonas att idéerna och initiativen skall komma från lokal-

befolkningen. I flera fall har konsulter och rådgivare varit verksamma. De lokala problem som framhålls sammanhänger med: brist på arbetstillfällen, sned åldersfördelning, brist på erfarenhet av småföretagsamhet, brist på yrkeskunnig arbetskraft, bostadsbrist, vikan- de serviceunderlag, begränsade avsättningsmöjligheter för bygdens produkter, svårigheter att få produktionen företagsekonomiskt lönsam. I många av projekten framhålls lokala resurser, såsom torv och skog. I många fall är emellertid resursinventeringarna "mera historiska och orelaterade till omvärlden än framtidsinriktade och utåtvända mot de marknader där framtida produktion har att konkurrera".

När det gäller mål som uppställs för bygdernas utveckling relateras de sällan till omvärldens målsättningar och de konflikter som därvid kan uppkomma. Det är ett stort antal idéer om utvecklingsprojekt som framkommit som resultat av dessa lokala initiativ, men enligt undersökaren har hindren för deras genomförande inte beaktats i tillräckligt stor utsträckning. Undersökaren framhåller som en egen bedömning att bristen om verkliga incitament är den främsta hindret för ett mera omfattande och effektivare tillvaratagande av glesbygdens materiella och personella resurser.

Studien kan ses som en första översikt av lokala projekt. Det finns givetvis en rad frågor kvar som ännu inte kunnat behandlas forskningsmässigt, t ex vilken är fördelningen av makt och resurser mellan de aktörer som medverkar? Hur kan lokala projekt inordnas i löpande statlig och kommunal planering? Vad kännetecknar en kreativ landsbygdsmiljö.

I den andra delen av den aktuella undersökningen skall marknadsförutsättningar och möjligheter att uppnå i acceptabel lönsamhet studeras för några produktidéer som framkommit bl a i de studerade projekten.

Ett projekt med titeln *Fysisk planering anpassad till glesbygd* (Alexandersson) påbörjades hösten 1982 vid K-konsult i Östersund. Syftet med projektet är att belysa hur generativ planering - en planering som är anpassad till glesbygdens behov - kan användas som metod inom fysisk planering i glesbygd för att stimulera och aktivera till egna sysselsättningsskapande projekt för lokala förhållanden. Projektet syftar till att vidga den fysiska planeringen så att den blir ett användbart redskap till utveckling för en by eller ett område även vad gäller sysselsättningsfrågor samt behovet av "konsulentverksamhet" avses också studeras.

Resultatet man hoppas nå fram till är konkreta förslag till hur fysisk planering i glesbygd bör utvecklas för att behandla områdets eller ortens resurser, krav och samlade behov av åtgärder.

Vid Högskolen i Östersund bedrivs ett *byutvecklingsprojekt i en församling* i Krokoms kommun. Projektet, som bedrivs av Bergroth, A. och Ström, L-I, bygger vi-

dare på de insatser som länsstyrelsen i Jämtlands län gjorde i samband med presentationen av länsprogrammet 1980. Tanken är att varje hushåll i två byar skall ges tillfälle att påverka utvecklingen i den egna bygden. Detta sker genom intervjuer. Samtidigt med detta förmedlar forskarna de krav på samhällsinsatser som finns i byarna. För att förankra hela processen har bildats byalag, som bär det direkta ansvaret för att nya arbetstillfällen skapas. Till byalagen knyts särskilda grupper av bybor, vars uppgift det är att följa upp arbetet inom t ex skogsbruk, jordbruk och industri och slöjd.

Den första omgången med ostrukturerade intervjuer följs upp med en omfattande enkät, som syftar till att ta reda på de allmänna levnadsvillkoren i byarna. Hur stor roll spelar exempelvis transfereringar för försörjningen, hur hög är graden av självförsörjningen, vilken roll spelar innehavet av jord och skog för den enskildes försörjning? Tanken bakom uppläggningsen är att det inte går att skapa nya försörjningstillfällen om det inte är angeläget för dem som bor i byarna. Om levnadsvillkoren och uppfattningen om livskvaliteten är alltför gynnsamma är det svårt att tänka sig någon högre grad av mobiliseringsvilja för att rätta bot på situationen.

För att ändra den ogynnsamma åldersfördelningen i byarna har en undersökning gjorts beträffande återflyttningsbenägenheten. Genom stickprov har familjer i byarna fått ange personer som skulle vilja flytta tillbaka. Därefter har kontakt tagits med dessa för att kontrollera och följa upp de villkor som är förknippade med en återflyttning. Cirka femton personer har under hösten 1982 återvänt till byarna.

Forskarna använder sig av praxismetoden, som här innebär att man praktiskt påverkar utvecklingen i ett led och använder traditionella undersökningsmetoder i ett andra led.

Nya forskningsbehov

Huvuddelen av den forskning som skett på området "resursmobilisering på landsbygden" har varit begränsad till mindre områden eller byar. Det finns därför ett behov av *nya undersökningar* som utgår från mindre snäv rumslig avgränsning. Tillgången på och möjligheten att effektivt utnyttja lokala resurser framträder måhända tydligare om områden med likartade eller komplementära förutsättningar inkluderas. I mindre byar kan koncentrationen av naturresurser, utbildad arbetskraft och incitament till förändring vara alltför liten för att en "mobilisering" skall komma till stånd. Vilka är möjligheterna till en fruktbarande samverkan mellan spridda lokala aktiviteter? Ett angeläget område för fortsatt forskning synes vidare vara incitamentsstrukturen i glesbygden. Under vilka betingelser är olika grupper

beredda till kollektivt handlande eller individuellt risktagande? Slutligen bör också utbildningssidan beaktas. Många lokala projekt har i stor utsträckning analyserat traditionell kunskap, lokala yrkestraditioner, men fäst ringa avseende vid den brist på relevant ny kunskap som ofta är framträdande. För att kunna tillvarata glesbygdsresurser på ett lönsamt sätt förutsätts inte sällan avancerad teknik och organisation. Vilka är betingelserna för att sådan kunskap skall kunna introduceras i glesbygdssamhället?

8. OMRÅDEN FÖR FORTSATT FORSKNING

8.1 Två slags problembilder

Avsikten med föreliggande forskningsplanering är att markera behovet av nytt kunskapsunderlag för att, med hänsyn till de förutsättningar som 1980-talets allmänna samhällsutveckling ger, förbättra levnadsvillkoren i glest befolkade regioner. Det gäller sysselsättning, stabil inkomst och service samt en god miljö. Det gäller också berörda individers möjligheter att påverka dessa förhållanden. Sådana gynnsamma levnadsvillkor skall upprätthållas eller skapas samtidigt som effektiviteten i utnyttjandet av naturgivna och byggda resurser förbättras, dvs så att samhällsekonomin beaktas. Denna vår målsättning pekar på behov av forskning från två infallsvinklar, båda lika viktiga med hänsyn till olika aktörers behov av underlag för att välja effektiva åtgärder för en önskvärd utveckling. Det behövs kunskap om problem som uppträder dels utifrån individernas synvinkel, dels i ett övergripande perspektiv.

För det första bör problem och möjligheter i glesbygder således granskas ur de närmast berörda *individernas perspektiv*. Nära berörda är inte bara de fastboende, utan också tillresande turister och utbor med mateiell och/eller social förankring i bygden. Vilka är de grundläggande lokala förutsättningar som måste vara uppfyllda för att hushåll av olika kategorier skall uppfatta det som värt att satsa på ett varaktigt glesbygdsboende? Vilka *minimikrav* ställs därvid på det lokala orts- och kommunikationssystemet? Uppenbarligen kan olika kombinationer av förutsättningar uppträda på olika orter och vad som subjektivt uppfattas som likvärdighet i välfärd, grundar sig inte med nödvändighet på likformighet i utbud. Av strategisk betydelse, men svåra att kartlägga, är hushållens dagliga aktivitetsfält, de sociala nätverken och den subjektivt upplevda lokala arbetsmarknaden. Genomsnittsdata för större sammanhängande områden fångar som regel inte upp de skilda levnadsvillkoren för individerna. Glesbygder och tätorter ingår som delar i ett gemensamt system, inom vilket hushållen upplever valmöjligheter och incitament. Utan ingående förståelse av *incitamentsstrukturen*, dvs vad som ligger bakom människors individuella och kollektiva strävanden, är det uppenbarligen svårt att planera en bygds utveckling och genomföra förbättringar.

Nya undersökningar är motiverade med hänsyn till att omgivningsfaktorer hela tiden förändras och nya grupper glesbygdsbor uppträder. Nya möjligheter skapas. Samtidigt som hushållens genomsnittliga realinkomster minskar, ökar *den informella sektorn* - åtminstone enligt vissa bedömare - åter i betydelse för människors välfärd. Vilka speciella effekter har detta i glesbygdsområden? Karaktäriseras glesbygds-hushåll och de resurser de förfogar över, av unika anpassnings- och kombinationsmöjligheter som gör dem motståndskraftiga vid ekonomiska påfrestningar? Flexiblare arbetstider

för vissa yrkeskategorier medför ny frihet i fråga om bostadsval. Samtidigt som kostnaderna för individuella förflyttningar ökar, så byggs den regionala kollektivtrafiken ut. Hur förändras därvid levnadsvillkoren i olika lägen? Det ekonomiska utrymmet för att decentralisera kvalificerad offentlig service minskar, men på vissa håll sker en utbyggnad av lokalt anpassade *servicekombinationer*, som kan innebära samordningsvinster och ge grund för en ny stabilitet. Det sker en återflyttning av hushåll till vissa bygder, vilket medför att *nya livsstilar* introduceras i glesbygdsområden. Leder detta till konflikter och gradvis förändrade anspråk? Vilka möjligheter, slutligen, har människor i små perifera samhällen att hävda sina intressen i närmiljön och gentemot omvärlden?

Alla dessa förändringar skapar behov av ny kunskap om vad som betingar goda levnadsvillkor i glesbygder och hur dessa åstadkommes. I bilaga 1 ges ytterligare exempel på frågeställningar under rubriken *förutsättningar för välfärd i glesbygd*.

För det andra behövs kunskaper om problem som framträder i ett *övergripande perspektiv*. Här är frågor om den samlade *effektiviteten* i utnyttjandet av ojämnt fördelade materiella och mänskliga resurser framträdande. En viktig fråga gäller de *överföringar* som sker mellan regioner med olika betingelser för ekonomisk och social aktivitet. Det gäller överföringar av material, tjänster, pengar och information, som kan vara medvetet eller omedvetet styrda till olika platser. Ny teknik, inte minst på det datatekniska området, skapar nya förutsättningar härför och förändrar sannolikt de rumsliga *spridningsmönstren* av olika aktiviteter. Nya ekonomiska villkor skapar nya krav på och möjligheter till sådana överföringar. De påverkas också av maktstrukturens förändringar, vilket i glesbygder särskilt berör markägandet. Frågan om *kontrollen över lokala resurser*; åker, skog, torvmarker och vatten, framhålls av vissa bedömare som avgörande för utvecklingen i glesbygd. Frågan är särskilt aktuell i regioner med omfattande naturresurser som ökar i samhällsekonomiskt värde, såsom energiråvara. Här saknas emellertid ännu mycket kunskap.

För förståelsen av utvecklingen i olika glesbygder är begreppen *territoriell* respektive *sektoriell* rationalitet (se även sid 3) användbara. Glesbygdens näringsliv rationaliseras i stort sett i den takt som bestäms av nationella sektorskrav, även om vissa territoriella hänsyn tas inom några reglerade branscher, såsom jordbruket. Ett sektoriellt eller funktionellt synsätt kan framstå som oförnuftigt på lokalsamhällesnivå, där integrationen mellan sektorer upplevs som stark, medan ett utpräglat lokalsamhällesperspektiv kan leda till orimlig resursanvändning på nationell nivå. Det är en uppgift för forskningen att uppmärksamma de konflikt-situationer som detta leder till och därvid klarlägga den rumsliga *nivåns* betydelse i analysen. Många gånger kan en resursanvändning vara optimal både på företags-

och nationell nivå, men oacceptabel på mellanliggande nivåer, t ex i den by eller kommun som berörs. Att göra nödvändiga avvägningar till ledning för praktisk planering måste emellertid ytterst bli politikernas uppgift.

En central fråga gäller vidare hur långt det är tillrädligt att gå mot lokal specialisering respektive diversifiering av näringslivet utan att nackdelar uppkommer i form av ökad sårbarhet respektive minskad effektivitet. Är det möjligt att precisera kriterier på en "robust" glesbygd? Vilka är då kraven på produktions- och transfereringssystemen? På den offentliga sektorn? Vilka är vidare kraven på de institutionella ramarna - kan arbetslagstiftning och beskattningssystem anpassas efter speciella omständigheter som råder, t ex i form av säsongsarbete, udda småföretagande etc?

För att sålunda kunna precisera vad som karaktäriserar stabila glesbygder krävs dels kunskaper om relationer mellan lokalsamhälle och omvärld (se vidare avsnittet om beroendeproblematiken), dels förståelse för den lokala arbetsmarknadens natur. Glesbygdens arbetsmarknad är komplex och delvis oreglerad; baserad på dags- och veckopendling, säsongsarbete, kombinationsyrken, hel- och del- och fritidslantbruk, hemarbete, arbetsbyten m m. En stor del av omsorgsverksamheten sker i privata former. Begrepp som förvärvsfrekvens, friställning och undersysselsättning har begränsad relevans och nya beskrivningssystem behöver utvecklas. Nya begrepp behövs också för att kunna beskriva och analysera integrationen mellan de sociala, kulturella och ekonomiska systemen - "den mikroekonomiska strukturen" - i fungerande småorter och byar. Det är möjligt att man där kan finna eller utveckla organisationsformer (t ex i samspel mellan företag och lokal miljö) som kan ge konkurrens- och motståndskraft åt små avlägsna samhällen. Det är också möjligt att man kan åstadkomma yrkesutbildningar som är adekvata med hänsyn till glesbygdens arbetsmarknad.

Ytterligare konkreta frågeställningar på detta område redovisas i bilaga i under rubriker som *företagsutveckling i samverkan och glesbygdernas beroendeförhållanden*.

8.2 Beroendeproblematiken, tidsaspekten och möjligheterna till påverkan

Båda de två ovan nämnda problembilderna visar att glesbygdproblem är förknippade såväl med glesbygden som dess geografiska och ekonomiska omgivning. De naturliga förutsättningarna varierar mellan olika bygder, men en utvecklingsplanering för dessa bygder kan inte ske isolerat utan häntyn till det strka ömsesidiga beroende som råder mellan glesbygdsområdet och - i första hand - dess tätorter. I planeringen krävs det då ingående kunskap om hur arbetsfördelningen är mellan gles-

och tätbygder och hur den lämpligen bör vara organiserad. Flera bedömare pekar på den ökande integrationen mellan glesbygden och dess omvärld, i form av arbetspendling, transfereringar, varu- och informationsflöden, m m.

Vissa av dessa flöden är enkelriktade och kan bidra till att glesbygden hotas av utarmning. Det är en uppgift för forskningen att identifiera sådana *riskabla länknings*. Finns det risker inbyggda i t ex transfereringssystemet och i den externa kontrollen över vissa lokala resurser? Andra flöden kan vara nödvändiga för att även avlägsna resurser skall kunna tillvaratas på ett rationellt sätt. Det är likaledes en uppgift för forskningen att klarlägga dessa *fundamentala länkar* och anvisa hur de skulle kunna stärkas.

Dedekam (1978) *definierar beroende* som en situation i vilken en Orts ekonomi betingas av utvecklingen i en annan region. Ömsesidigheten betonas och det är uppenbart att även tätbygder i viss mening är beroende av sina glesbygder. En Orts sårbarhet definieras som brist på möjlighet att "ta tillvara förändringar på ett förnuftigt sätt, som har alternativa lösningar på olika problem samt har relationer till omvärlden som är överblickbara och kontrollerbara" (Forsberg, 1981). Särskilt viktigt är det kanske i forskningen att analysera *alternativa lösningar*, detta mot bakgrund av många glesbygders ensidiga inriktning på råvaruproduktion. I vilken utsträckning är det t ex möjligt och lämpligt att öka den lokala vidareförädlingen av jordbruks- och skogsprodukter?

Det finns olika möjligheter att klassifiera beroenden. Manifesta beroenden kommer till uttryck i fysiska flöden, vilka kan vara marknadsbetingade eller icke marknadsbetingade, t ex av institutionell karaktär. Många beroenden är dock mera diffusa och latenta, dvs av immateriell karaktär: kulturella, politiska, maktrelaterade, men minst lika viktiga att analysera. (Se vidare Blomström et al, 1981, Malmberg et al, 1981). I bilaga 1 ges några konkreta exempel på frågeställningar under rubriken *Glesbygdernas beroendeförhållanden*.

Vid analyser av glesbygdsutvecklingen är det nödvändigt att fästa avseende inte bara vid rumsliga, utan också vid tidsmässiga karaktäristika. Uppmärksamhet måste ges åt *takten* i de förändringar som sker. I vissa avseenden karaktäriseras processerna på glesbygdernas arbetsmarknad och befolkningsutvecklingen av långsam förändringstakt. Särskilt tydligt blir detta i jämförelse med snabbt uppdykande sysselsättningskriser i vissa ensidiga industriorter. En långsam förändringstakt kan dels leda till mindre kraftfullt motagerande, både från lokalbefolkningen och planerande organ, dels till att anpassningsprocesser underlättas. I vissa fall är det tänkbart att den långsamma förändringstakten innebär hinder för en utveckling - som exempel kan anföras den långsamma omsättningen av privata skogsfastigheter, vilket enligt flera bedömare konserverar

strukturen och håller nere avverkningsbenägenheten (se t ex SOU 1981:81). Det bör således vara en uppgift för forskningen att klarlägga betydelsen på olika områden av takten i glesbygdernas omvandling. Nära sammanhängande med detta är *skalan* i de förändringar som sker. Utmärkande för glest befolkade områden är att jämförelsevis små händelser kan få avgörande konsekvenser på lokalsamhället. Etablering av enstaka arbetstillfällen och servicefunktioner kan ha väsentlig betydelse. Det bör vara en angelägen forskningsuppgift att identifiera sådana "nyckelfunktioner" i olika typer av glesbygder.

Slutligen är det angeläget att forskningen bedrivs med sikte på att skapa underlag för *åtgärder* på olika nivåer. Det blir sannolikt frågan om åtgärder såväl för att aktivera lokala materiella och mänskliga resurser, som för att omfördela nationella tillgångar. Det blir sannolikt frågan om åtgärder som måste initieras av lokalbefolkningen själv, deras organisationer, företagen, kommunala organ, länsmyndigheter och nationella organ. Det som efterfrågas är kunskap om hur hushållens levnadsvillkor kan förbättras och om hur små samhällens sårbarhet kan minskas på olika områden, genom att alternativa lösningar utarbetas. Från såväl politiker som forskare märks vidare ett ökande intresse för studier av verkningarna av offentliga åtgärder. Detta kan till stor del ses mot bakgrund av den försämrade statsfinansiella situationen. Det är således aktuellt att också granska de - i vid bemärkelse - glesbygdspolitiska insatserna. Det gäller här att inte begränsa studierna till insatser som går under *benämningen* glesbygdsstöd. Med hänsyn till de areella näringarnas betydelse skulle exempelvis en studie av samspillet mellan jordbrukspolitik och glesbygdspolitik vara av intresse. Ytterligare exempel på konkreta frågeställningar ges i bilaga 1 under rubriken *Modeller för påverkan*. En sänkning är angelägen med ERUs forskningsprogram rörande utvärdering av regionalpolitiskt stöd. (Se vidare Eriksson, A, 1983.)

8.3 Hur uppnå ny kunskap?

Föreliggande forskningsplanering pekar på behov av nya kunskaper på en rad områden som rör glesbygdernas framtid. Samtidigt är det uppenbart att möjligheterna är begränsade att få till stånd forskning på alla dessa fält. I dagsläget är också antalet aktiva forskare på området begränsat. En bedömning ger vis handen att det i Sverige f n bedrivs projekt som sysselsätter omkring 10-15 personer med den typ av glesbygdsvetenskap som behandlats här, dvs forskning som syftar till att förbättra levnadsvillkoren i glesbygd och skapa ett - med territoriella hänsyn - effektivare utnyttjade av resurserna där. Indirekt berör givetvis mycket annan forskning glesbygden, både på det natur- och samhällsvetenskapliga området.

Exempel: FoU på lantbrukets område omsätter årligen av storleksordningen 300 milj kr, FoU på transport- och kommunikationsområdet ca 170 milj kr och på energi- och vattenområdet ca 570 milj kr (Källa: Hjort, C. m fl 1981). För att uppnå ny kunskap om problem i glesbygder gäller det kanske därför inte bara att prioritera bland frågeställningar som redovisats t ex föreliggande arbete, utan också att undersöka möjligheterna att mera explicit beakta glesbygdsfrågor inom angränsande forskningsfält.

Samtidigt är det viktigt att framhålla att alla frågor om glesbygdens framtid inte primärt är forskningsfrågor. I vissa fall finns kunskap, men beslut om åtgärder saknas. I andra fall är problemen akuta och systematisk kunskap hinner inte inhämtas. I en skrift rörande ett dynamiskt och händelserikt område, nämligen datoranvändningen i samhället, har detta uttryckts på följande sätt:

"... framtiden låter sig endast delvis utredas. Under tiden *inreds* framtiden genom rader av handlingar. Beslut på hög och låg nivå. Val och bortval. Det är därför viktigt att inte gömma sig bakom krav på mera utredande och fördjupad forskning och under tiden passivt invänta framtiden. ... Medan kunskapen växer måste handlingar komma till stånd". (Hedberg, R. m fl, 1982.)

Frågan är emellertid hur den forskning som ändå kan komma till stånd lämpligen bör genomföras. Frågan om *teori och praktik* i glesbygdsforskningen aktualiseras allt oftare. I en skrift från socialstyrelsen anknys till detta på följande sätt - det gäller här socialtjänsten, men i princip skulle resonemanget passa väl in på andra områden:

"Man talar idag ofta om kunskapsproduktion, om problemlösningar, modeller och organisationsformer. Men en mycket viktig fråga som sällan ställs är, *var* och *för vem* produceras kunskapen? ... Det är inte någon överdrift att påstå att denna 'produktion' i mycket stor utsträckning sker i de stora tätorterna och *för* folk i de stora tätorterna. Det är de största kommunerna, de centrala ämbetsverken, organisationer som kommunförbundet och landstingsförbundet etc, som har resurserna och möjligheterna att arbeta med denna 'produktion'. Detta blir inte mindre påtagligt i tider av ekonomisk åtstramning. Men det är långt ifrån alltid, som de konventionella lösningarna, utformade i de stora tätorterna och för de stora tätorterna, kan användas i glesbygden.

För att få en användbar kunskap krävs i regel ett växelspel mellan teori och praktik. Då det gäller att samla kunskaper, som kan gälla i glesbygden, sker naturligtvis detta växelspel mellan teori och praktik bäst just i glesbygden. Det är där man bäst känner glesbygdsbornas behov, där man har

störst förutsättningar att fundera ut hur man ska kombinera ihop sina begränsade resurser...".
(Visst lever glesbygden, Socialstyrelsen 1982:15.)

Citatet aktualiserar frågan om under vilka villkor s k praxisforskning, dvs med väsentligt inslag av dialog mellan forskare och praktiker i en aktionsdel, är en lämplig forskningsansats. Ett försök till svar på denna fråga ges av Sandberg (1982). Han menar att "När det gäller synen på vilka typer av kunskap som är de väsentligaste som stöd för förändring är det förstas avgörande hur man ser på samhälle och samhällsförändring. Mycket förenklat kan man kanske urskilja tre synsätt. Menar man att samhällsförändring väsentligen är resultatet av unikt skapade lokala förändringar drar man slutsatsen att den relevanta kunskapen skapas direkt i den lokala dialogen och 'aktionsforskning' blir då den centrala forskningsansatsen. Ser man samhällsförändring som en medveten förändring av strukturella förhållanden blir generell kunskap om orsakssammanhang och strukturella motsättningar och möjligheter central. En sådan kunskap kan utvecklas och användas i en 'experimentansats' i anslutning till en 'uppifrån styrd' förändring. Men det kan också ske i en process med brett deltagande. Samhällsförändringen sker i ett samspel mellan planerad strukturell förändring och lokal aktivering och problemlösning. Delar av forskningen kan då vara en praxisforskning med en dialog- och aktionsdel."

Den citerade författaren pläderar således här för "praxisforskning" som en avgränsad fas i en större forskningsprocess. Samtidigt kan det uppenbarligen vara svårt att klart urskilja olika "sätt att forska" från varandra. Ett begrepp som exempelvis praxisforskning synes ibland ges skiftande innebörder. Det ligger inte inom ramen för denna forskningsplanering att ta ställning för det ena, andra eller tredje synsättet, utan snarare peka på spännvidden mellan olika perspektiv hos olika forskare och praktiker som direkt eller indirekt berörs av problemen.

Avslutningsvis finner vi det emellertid lägligt att åter framhålla de synpunkter på problemens komplexitet och forskningens roll som framfördes i ERUs forskningsrapport "Samspel för balanserad utveckling i glesbygd". Där framhålls "ett grundläggande demokratiskt dilemma. Planering med hjälp av (forskarnas) formella metoder kan lätt bli en planering enbart för medborgarna som kan komma i motsatsförhållande till en planering som utgår från medborgarna. Inte för att (forsknings-) resultatet i och för sig skulle vara dåligt eller medvetet manipulerat. Utan just för att det har ett så stort egenvärde att få vara delaktig i besluten. En 'enklare' process som via ett vidgat deltagande i beslutsprocessen ger ett 'sämre' resultat är då ändå totalt sett bättre ... Forskarens roll kan dock inte vara att låtsas som om denna enklare procedur baseras på en likvärdig verklighetsbeskrivning. Mekanismerna i ett komplicerat samhälle blir inte enklare att förstå och avbilda bara för att man önskar att det vore möjligt."

Man kan självklart ha helt andra uppfattningar om forskarens roll och möjligheter än vad som antyds i den sist citerade rapporten. Slutligen bör dock sägas att detta axplock av citat framför allt ger ytterligare indikationer på behovet av ny forskning om glesbygder utifrån olika problemuppfattningar. Ny kunskap uppstår inte sällan vid konfrontation mellan ilka synsätt.

Exempel på forskningsområden

För framtida forskning torde det vara angeläget att ägna uppmärksamheten åt (a) grundläggande studier av interrelationer mellan glesbygd och omvärld - det gäller frågor om beroende och sårbarhet - åt (b) produktions-systemens och arbetsmarknadens utveckling i glesbygd, åt (c) möjligheterna till yttre och inre påverkan på glesbygdssamhällellenas utveckling - bl a effektiviteten i olika åtgärder - samt åt (d) levnadsvillkoren, dvs välfärden i glesbygd. Nedan ges *exempel* på frågeställningar. De skall närmast betraktas som *diskussionsunderlag* inför olika forskningsgruppers fortsatta arbete med att precisera och prioritera projekt.

Det första området (a) kan ges rubriken *glesbygdens beroendeförhållande* och omfattar frågeställningar av följande typ:

- Vilka konkreta innebörder kan läggas i begreppet sårbarhet? Vilka faktorer påverkar sålunda olika områdens sårbarhet?
- Vilka är de möjliga konsekvenserna för bosättningsmönstret och hushållen av trender och beslut rörande kommunikationssystem och teknik för informationsöverföring?
- Vilken betydelse har den offentliga sektorn för medborgarnas välfärd (med avseende på exempelvis sysselsättning och service) inom olika kommuner och glesbygdsområden? Hur fortplantas beslut om rationaliseringar i den offentliga sektorn till lokalsamhällesnivån?
- Under vilka förutsättningar kan den offentliga sektorn utgöra en stabiliserande faktor i en lokal ekonomi?
- Vilka är möjligheterna till och konsekvenserna av en starkare lokal kontroll över naturresurser (åker, skog, torvmarker, vatten)? Vad kännetecknar i övrigt de institutionella hindren för att utnyttja hela den produktions- och sysselsättningspotential som landsbygdsresurser kan besitta?

Det andra området (b) benämns *företagsutveckling i samverkan* och omfattar frågor av följande typ:

- Hur kan utvecklingsbara produktionssystem byggas upp som minskar det ensidiga beroendet av ren råvaruproduktion? Vilka alternativa lokaliseringar av t ex livsmedelsindustrins arbetsställen är möjliga? Vilka möjligheter skapas här av ny teknik? Vilka sysselsättningseffekter kan uppkomma?
- Vilka är förutsättningarna för att bygga upp en företagsmiljö i glesbygd? Hur sker interaktionen företag-härsamhälle dvs, hur integreras produktion och socialt/kulturellt liv i en fungerande och utvecklingsbar miljö? Vilken service från den offentliga sektorn påverkar produktionsbetingelserna inom företagssektorn?
- Vilka ekonomiska och organisatoriska möjligheter finns för olika företagsformer såsom kombinationsföretag av familjeföretagets storlek, kooperativa lösningar m m ? Kan sådana företagsformer anpassas efter areella näringars säsongsmässiga fluktuationer i arbetsåtgång, t ex skogsvårdsarbete? Vilka företagsledarresurser finns och kan skapas för dessa företag?

Det tredje området (c) benämnes *modeller för påverkan* och följande frågor är aktuella:

- Hur inverkar utvecklingsförloppens hastighet på det lokala agerandet?
- På vilka områden och hur kan samordning åstadkommas mellan olika lokala projekt så att en större total effektivitet uppnås? Kan ett närmande mellan lokala och sektoriella mål komma till stånd?
- Vilka är förutsättningarna för och konsekvenserna av alternativ lokalisering av kommunala verksamheter? Kan sysselsättningsvinster uppnås? Vilka konsekvenser för närdemokratien?
- Vilka effekter av glesbygdspolitiska insatser - i vid bemärkelse - uppnås i olika bygder? Vilka lokala faktorer påverkar effektiviteten av olika former av glesbygdsstöd? Vad karaktäriserar incitamentstrukturen hos hushåll och företag?

Det fjärde området (d) rubriceras *förutsättningar för välfärd* och innehåller bl a följande frågeställningar:

- I vilka avseenden erbjuder olika slag av glesbygder en "alternativ" livsform? Hur utnyttjas och kombineras unika lokala tillgångar för ökad välfärd? Vad betyder olika resurser för hushållens agerande?

- Vad innebär informell ekonomi i glesbygd och vilka lärdomar kan dras därav för andra regiontyper? Vilka faktorer påverkar möjligheterna till kombinationsverksamhet? Under vilka förutsättningar innebär hushållens tidsanvändning en restriktion eller en möjlighet?
- Vilka konflikter uppkommer t ex mellan olika intressegrupper i samband med ny glesbebyggelse för bostads- och fritidsändamål?
- Vilka förutsättningar har hushåll i glesbygd att erbjuda alternativa lösningar på sociala problem som uppkommer i andra regiontyper?
- Vad kännetecknar en glesbygds arbetsmarknad? Vilka begrepp är relevanta för en meningsfull analys? Vari består och hur förklaras skillnader mellan subjektivt upplevd och existerande lokal arbetsmarknad? Vilka krav på yrkesutbildning kännetecknar glesbygdens arbetsmarknad?

Tabell 2:1 Glesbygder enl. industridepartementets avgränsning.
Utveckling 1970-80 av vefolkning i vissa åldergrupper
och antalet förvärvsarbetande. Procent länsvis.

Län	Procentuell förändring 1970-80 av			
	Befolkning i åldern		totala antalet	
	0-15 år	65-w år	förvärvsarb.	därav kvinnor
Stockholms	48,6	10,9	58,8	118,0
Uppsala	2,7	-10,8	6,4	50,9
Södermanland	3,7	- 2,9	5,5	50,7
Östergötland	10,4	- 3,0	25,6	77,0
Jönköping	- 2,0	8,7	- 1,4	38,7
Kronoberg	0,7	12,3	- 0,5	24,8
Kalmar	-12,7	4,6	- 7,8	32,1
Gotland	-12,2	4,9	5,1	39,3
Blekinge	36,9	10,6	17,7	60,4
Kristianstad	-	-	-	-
Malmöhus	-	-	-	-
Hallands	- 2,1	10,4	0,7	26,1
Göteborgs och Bohus	21,2	28,5	39,1	45,1
Älvsborg	16,3	31,3	36,6	37,5
Skaraborg	-11,8	5,8	8,7	35,4
Värmland	- 3,8	1,6	4,4	44,1
Örebro	-15,6	7,6	- 4,1	37,6
Västmanland	0,3	4,1	9,2	53,2
Kopparberg	-14,7	3,1	- 8,0	36,3
Gävleborg	- 5,7	9,9	15,1	46,8
Västernorrland	- 8,4	14,2	4,8	36,9
Jämtland	- 6,6	10,4	6,4	51,1
Västerbotten	-11,8	8,9	9,2	68,9
Norrbotten	-16,8	38,5	12,3	53,0

Källa: Bearbetning av FoB -70 och -80 av Warnström, M-L.

Tabell 2:2 Förvärvsarbetande dagbefolkning (=antal arbetstillfällen) efter näringsgren på glesbygden total i riket 1970, 1975 och 1980, 20-w timmar/vecka. Glesbygd= utanför tätort med mer än 200 invånare.

Näringsgren	Förvärvsarbetande dagbefolkning			Ökning 70-80		Ökning 75-80	
	1970	1975	1980	Abs.ant.	%	Abs. ant.	%
Jord o. skogsbruk	231 433	175 511	166 853	-64 580	-27,9	- 8 658	- 4,9
Gruvor o. mineralbrott	6 244	5 060	4 152	- 2 092	-33,5	- 908	-17,9
Tillverkningsind.	57 169	55 169	65 947	- 8 778	-15,4	+10 778	+19,5
El-, gas- o. vattenverk	3 568	4 018	5 649	+ 2 081	+58,3	+ 1 631	+40,6
Byggnadsverksamhet	35 569	34 918	25 260	-10 309	-29,0	- 9 658	-27,7
Handel, restaurang	18 070	19 176	23 840	+5 770	+31,9	+ 4 664	+24,3
Samfärdsel, post, tele	20 554	17 414	21 018	+ 464	+ 2,3	+ 3 604	+20,7
Bank-, försäkrings- o. uppdragsverksamhet	1 533	2 831	4 960	+ 3 427	+233,5	+ 2 129	+75,2
Offentlig förvaltning o. andra tjänster	48 989	49 666	61 442	+12 453	+25,4	+11 776	+23,7
Totalt	423 129	363 763	379 121	-44 008	-10,4	+15 358	+ 4,2

Källa: SCB.

Tabell 2:3

Nybyggnation av lägenheter i småhus (SM) och flerfamiljshus (FH) 1971-75 och 1976-80. Länsvis. Glesbygd = utanför tätort med mer än 200 invånare.

1981-75

1976-80

Län	Tot.ant. lägenheter			Lägenheter på glesb.			Tot.ant. lägenheter			Lägenheter på glesb.		
	SM	FH	S:a	SM ant.o.o.% av tot. ant.SM	FH	S:a ant.o.o.% av tot. ant.lgh	SM	FH	S:a	SM ant.o.o.% av tot. ant. SM	FH	S:a ant.o.o.% av tot. ant. lgh
Stockholm	33747	62823	96570	1649 4,9	627	2276 2,4	22102	15371	37473	1896 8,6	72	1968 5,3
Uppsala	6973	6751	13274	8,5 11,7	-	815 6,1	6702	2177	8879	1521 22,7	4	1525 17,2
Söderman- land	7032	4430	11462	932 13,3	4	936 8,2	5243	1804	7047	1280 24,4	=	1280 18,1
Östergöt- land	10259	10951	21210	732 7,1	83	815 3,8	8658	2607	11265	1248 14,4	58	1306 11,6
Jönköping	8601	6657	15258	744 8,7	8	752 4,9	6966	2123	9089	904 13,0	26	930 10,2
Kronoberg	5372	3373	8745	719 13,4	49	768 8,8	5570	517	6087	956 17,2	29	985 16,2
Kalmar	6975	4222	11197	666 9,5	5	671 6,0	5793	749	6542	1159 20,0	13	1172 17,9
Gotland	932	1085	2017	340 36,5	-	340 16,9	1333	426	1759	646 48,3	-	646 36,6
Blekinge	4531	1855	6386	517 11,4	6	523 8,2	3578	371	3949	776 21,7	=	776 19,6
Kristian- stad	9348	3715	13063	1000 10,7	19	1019 7,8	8348	3696	12044	1313 15,7	80	1393 11,6
Malmöhus	20626	27254	47880	521 2,5	19	540 1,1	14657	7174	21831	1095 7,5	152	1247 5,7

1971-75

1976-80

Län	Tot. ant. lägenheter			Lägenheter på glesb.			Tot. ant. lägenheter			Lägenheter på glesb.		
	SM	FH	S:a	SM	FH	S:a ant.o.% av tot. ant.lgh	SM	FH	S:a	SM	FH	S:a ant.o.% av tot. ant.lgh
Halland	8723	5406	14129	1606 18,4	107	1713 12,1	6947	1512	8459	1324 19,1	21	1345 15,9
Göteborg & Bohus	15066	24824	39890	2053 13,6	164	2217 5,6	12133	5423	17556	2802 23,1	275	3077 17,5
Älvsborg	13218	7551	20769	1900 14,4	23	1923 9,3	10092	1921	12013	2517 24,9	32	2549 21,2
Skaraborg	7804	5274	13078	847 10,9	80	927 7,1	8167	1223	9390	1423 17,4	48	1471 15,7
Värmland	7821	6820	14641	982 12,6	65	1047 7,2	7159	2311	9470	1366 19,1	63	1429 15,1
Örebro	6789	6438	13227	639 9,4	11	650 4,9	5979	1301	7280	982 16,4	4	986 13,5
Västmanland	6255	4376	10631	373 5,9	-	373 3,5	5883	4375	10258	526 8,9	24	550 5,4
Kopparberg	7129	6830	13959	880 12,3	90	970 6,9	7465	2863	10328	1270 17,0	64	1334 12,9
Gävleborg	5893	8790	14683	464 7,9	-	464 3,2	6866	2657	9523	1312 19,1	=	1312 13,8
Väster-norrland	6113	7121	13234	777 12,7	52	829 6,3	5529	3159	8688	1173 21,2	124	1297 14,9
Jämtland	2890	4355	7245	397 13,7	60	457 6,3	2807	2328	5135	765 27,3	67	832 16,2

1971-75

1976-80

Län	Tot.ant. lägenheter		Lägenheter på glesb.			Tot.ant. lägenheter			Lägenheter på glesb.			
	SM	FH	S:a	SM ant.o.% av tot. ant.lgh	FH	S:a ant.o.% av tot. ant.lgh	SM	FH	S:a	SM ant.o.% av tot. ant.lgh	FH	S:a ant.o.% av tot. ant.lgh
Väster- botten	6158	6046	12204	918 14,9	543	1461 12,0	6987	3417	10404	1468 21,0	404	1872 18,0
Norrbottnen	6931	7330	14261	604 8,7	68	672 4,7	8883	4006	12889	1259 14,2	48	1307 10,1

Källa: SCB Folk- och bostadsräkningen 1980, tab L 1

Referat av yttranden

ERUs regionala samverkansgrupper, Byggeforskningsrådets jämtländska kommungrupp och Svenska Sällskapet för Landsbygdsutveckling (SSL) bereddes i mars 1983 möjlighet att ge synpunkter på en preliminär version av föreliggande rapport. Yttranden som inkommit återges här i korta referat.

ERU-Uppsala framhåller att glesbygdsforskning prioriterats under de tre år gruppen verkat. En strävan har därvid varit att ge forskningen en inriktning som anknyter till den speciella mångsidigheten i Uppsala högskoleregion samt till de forskningsresurser som finns, framför allt vid Sveriges lantbruksuniversitet med dess kompetens inom de areella näringarna. ERU-Uppsala finner det därför angeläget att glesbygdsforskningen framgent förankras i ERUs centrala forskningsprogram. Därvid är det viktigt att även glesbygdsforskningen inom Uppsala högskoleregion understöds och kan repliera på SLUs institutioner i Ultuna och Garpenberg, på SIB i Gävle och på Dalarnas Forskningsråd. Detta, menar ERU-Uppsala, gäller även om man väljer att ge glesbygdsforskningen en tyngdpunkt på CERUM i Umeå.

Det framhålles som angeläget att inte gränsen mellan utredning och tillämpad regional forskning helt suddas ut. Som exempel anføres vad som sägs i rapporten angående behov av nya beskrivningssystem, bl a för att mäta den informella ekonomin. Där kan endast en forskning ge det nödvändiga underlaget.

Utredningen skiljer mellan två typer av insatser för att främja utvecklingen i näringssvaga regioner, dels en omfördelningsambition, dels en strävan efter lokal resursmobilisering. Det är, enligt den arbetsgrupp inom ERU-Uppsala som utarbetat yttrandet, nödvändigt att forskningen särskilt visar hur de platsbundna fysiska och mänskliga resurserna ska kunna utnyttjas på bästa sätt. Det är detta som skall ge någorlunda bestående effekter och förutsättningar för att en bygd skall överleva av egen kraft.

Slutligen framhålles att det är angeläget att genom fortsatt forskning utreda förutsättningar och hinder för kombinationsföretag. Ett intressant följdproblem är att se vilket som är det verkliga tröskelproblemet när det gäller att utveckla sådana företag utöver familjens ram. Andra problem som hittills inte tillräckligt beaktas är den spridda bosättningsens effekter på den kommunala ekonomin, på energikonsumtionen, m m.

SSL har i ett kort yttrande framhållit två "huvudfrågeställningsområden" vilka man anser vara otillräckligt beaktade i utredningen. Det ena gäller "människan - den viktiga faktorn". De viktiga frågorna gäller därvid förutsättningarna för att "frigöra den egna kraften,

entusiasmera andra samt uthålligt samverka med andra". Det andra området gäller de samhällsekonomiska konsekvenserna av ett ökat utnyttjande av landsbygdens resurser. Det inrymmer frågor som: "Vad betyder det om arbetslösa, handikappade och/eller ålderspensionärer ges möjlighet att bidra till sin egen försörjning genom att arbeta i landsbygdsnärningar?"

ERU-Nord observerar att forskningen om glesbygdsservice är knapphändigt behandlad i rapporten. Flera forskningsprojekt inom detta område pågår eller har nyligen avslutats. Som exempel framhålles projektet "Samordnad stationär service i glesbygd". Dess konkreta syfte är att bygga/upprusta serviceanläggningar i fem orter. Avsikten är därvid att uppnå lokal- och delvis personalmässig integration av både privat och offentlig service. Vidare bör nämnas Wibergs (1983) studier av "Service i glesbygd", Jonssons samhällsekonomiska undersökningar (t ex Jonsson, E., 1979, Lönar sig glesbygdsbutiker? Företagsek. inst. Stockholms universitet) samt Lundins studier av serviceutnyttjandets mekanismer (Lundin, G. 1981, Individier och omgivning. BFR R75:1981). Företagsekonomiska studier av glesbygdsservice bedrivs också i Umeå (Strandberg, C. påg. arbete). Nordiska erfarenheter finns redovisade t ex i Vanberg, V., 1982, Service-näringene i svakt utbygde kommuner. NIBR 1982:13.

BFRs kommungrupp i Jämtland anser att de svårigheter som framhålls i utredningen angående hur glesbygd bör definieras troligen sammanhänger med att det är något fel med det nuvarande beskrivningssystemet. Gruppen menar att i de flesta fallen har statistiken utformats för tätortsändamål. "Skall man vinna framgång /i forskning och planering/ måste språket kunna täcka verkligheten när diskussioner förs och planer framställs." Andra exempel på språkliga problem: i utredningen används ordet "undersysselsättning", vilket gruppen anser bör ersättas med "mångsyssleri" när glesbygdsförhållanden diskuteras. I dagsläget är mångsyssleri kanske tryggare än mångt industriarbete, menar gruppen.

BFR-gruppen menar också att den informella ekonomin i glesbygd bör betraktas som en viktig och stark resurs.

Gruppen finner slutligen att den inventering av forskning som gjorts bör vara av stort värde vid fortsatt forskning. De fyra forskningsavsnitt som skisseras i bilaga (1) är enligt gruppen av stort intresse. Flera projekt pågår redan på dessa områden, bl a vid Högskolan i Östersund. Till sist framhåller BFR-gruppen att det finns tre frågor som är angelägna och som skär tvärs igenom de i utredningen framhållna. Det gäller frågorna om planeringens organisation, dess planeringssystem och dess Beslutssystem.

LITTERATUR

- Allwood, K, Frängsmyr, T, Hjort, A och Svedin, U, 1981: Natural resources in a cultural perspective. The Committee for Future Oriented Research, FRN.
- Ahnström, L, 1980: Turn around-trenden och de nordiska huvudstadsregionernas utveckling efter 1950. I NordREFO, 1980:3-4.
- Bidrag till en landsbypolitik, 1981. Landsbykommissionens delbetänkning Nr 6.
- Blomström, M, och Hettne, B, 1981: Beroende och underutveckling. Prisma.
- Bolin, O, Olsson, B och Persson, L-O, 1977: Deltidslantbrukets betydelse och framtid. Rapport Nr 100 från inst. för ekonomi och statistik, Lantbrukshögskolan, Uppsala.
- Bolin, O och Persson, L-O, 1978: Lantbruk i glesbygd. Rapport Nr 133 från inst. för ekonomi och statistik, Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Borgegård, L E, 1982: Glesbygdsbefolkning tar tur och retur. I Byggforskning Nr 7, 1982.
- Brox, O, 1978a: Regionala integrationsprocesser i NordNorge. Projektrapport Nr 1. Phases in the development of north Norwegian settlement structure.
- Brox, O, 1978b: Regionala integrationsprocesser i Nord-Norge. Projektrapport Nr 2. Ekonomiska processer: Från Peasant Economy till institutionerad kapitalism.
- Brox, O, 1980: Mot et konsolideret busettningsmønster? I Tidsskrift for Samfundsforskning, 1980, Bind 21.
- Bunte, R, Gaunitz, S och Borgegård, L-E, 1982: Vindelns. En norrländsk kommuns ekonomiska utveckling 1800-1980.
- Byström, B O och Glader, M, 1971: Industriell service i Kristianstads och Hässleholms A-regioner. Företagsekonomiska institutionen, Umeå universitet.
- Cloke, P J, 1979: Key settlement in rural areas. London.
- Dedekam, A, 1977: Poor regions in rich societies: Towards a theory of community development in backward and remote areas in advanced countries. Cornell.
- Dillman, N L, 1982: Se Southern Journal of Agricultural Economics.
- Eriksson, A, 1983: Politikanalys - om kunskap för 1980-talets regionalpolitik. Förslag till forskningsprogram. ERU-rapport Nr 25, våren 1983.
- Folkesdotter, G, 1982: Boende på landsbygden. Uppsats i Statens Institut för Byggnadsforskning: Årsbok 1982.

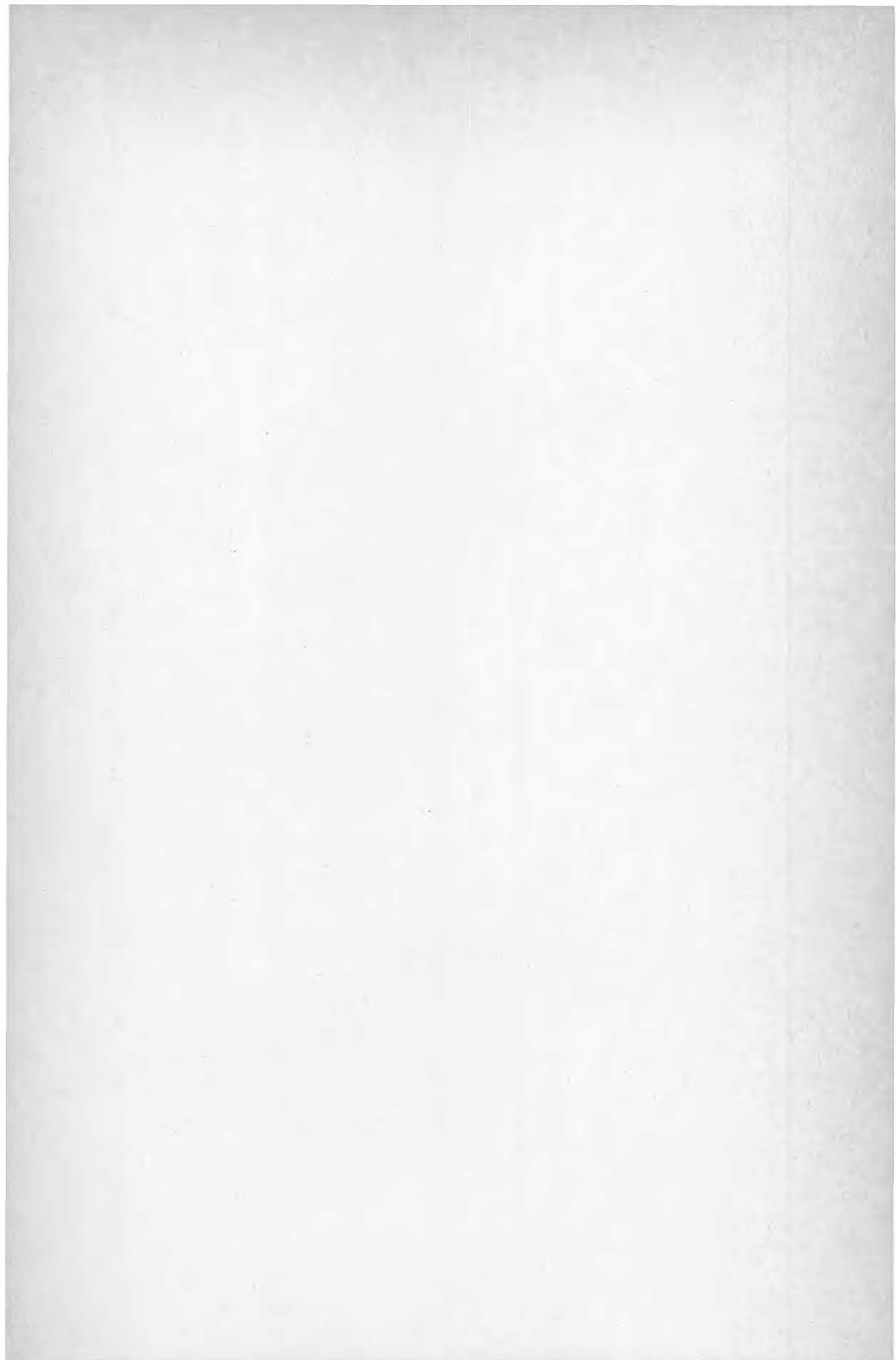
- Folkesdotter, G och Thunwall CH, 1983 (pågående arbete): Bebyggelse-
utveckling i små samhällen. SIB.
- Forsberg, G, 1982: Beroenden inom livsmedelssektorn. Stencil. Kul-
turgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Forskning om turism och rekreation. Rapport från Forskarseminariet
i Umeå 28-29 oktober, 1980. Information från Re-
kreatjonsberedningen.
- Forsström, Å och Olsson, R, 1982: Boende i glesbygd. Bosättningsför-
ändringar i Bohuslän ur ett nationellt perspektiv.
Rapport R100:1982, BFR.
- Fransson, G och Persson, T, 1982: Deltidslantbruket i Gävleborgs län.
Examensarbete. Inst. för ekonomi och statistik.
Sveriges lantbruksuniversitet.
- Friedmann, J and Weaver, C, 1979: Territory and function. The evolu-
tion of regional planning.
- Först tar vi vara på det vi har - exempel på lokala utvecklings-
projekt. Glesbygdsdelegationen, 1983.
- Förslag till ett regionalpolitiskt experiment. Stencil. Odaterad.
LO-sektionerna i Pajala och Torneå kommuner.
- Gilder, M, 1979: Rural planning policies: An economic appraisal.
Progress in planning, Nr 11.
- Glesbygdsstödet. Revisionsrapport 1981. Riksrevisionsverket.
- Gunnarsson, J, 1980: Från glesbygdsproblem till storstadskris.
- Hammarqvist, S, 1980: Planeringsproblem i glesbygd. BFR.
- Hansen, N M, 1977: Human settlement systems: Development and
strategies. Status report and examination of
future options. (Laxenburg, IIASA.)
- Harr, M och Klingofström, 1983: Kombinationsföretagande i glesbygd.
En undersökning i två områden. Examensarbete, Inst.
för ekonomi och statistik Sveriges lantbruksuniv.
- Hedberg, B, Mehlmann, M, Parmund, M, Stadler, B och Stjernberg, T,
1982. Bra affärer med datorer?
- Hjort, C, Kjöllnerström, B, Nycop, C-A m fl, 1981: Ut med forskningen.
En debattbok om forskningsinformation. Liber.
- Hodge, I och Whitby, M, 1981: Rural employment. Trends options,
choices. Cambridge.
- Holm, E, 1980: Lokal sysselsättningsplanering - experiment med
en fördelningsmodell i Lycksele. Rapport Gerum,
B:5, Geografiska institutionen, Umeå universitet.
- Holm, P, Fredlund, A och Holm, M, 1982: Hur välja 6-10 för framtids-
studier intressanta och representativa svenska
kommuner? Stencil. Ekonomisk planering. Stockholm.

- Holmgren, B m fl, 1979: Skatteavdrag för arbetsresor. Avdragens betydelse för bebyggelsestruktur och inkomstfördelning. En förstudie. Kulturgeografiska- och Nationalekonomiska institutionerna vid Göteborgs univ.
- Holmgren, U m fl, 1981: Glesbygdens framtid. Chalmers tekniska högskola. Göteborg.
- Hottovy, T, 1982: Kommunikationsteknologins rumsliga konsekvenser. Framtidsstudie. Projektskiss. Daterad 1982-06-01. Statens Institut för Byggnadsforskning.
- Håkansson, H och Wootz, B, 1973: Företags inköpsbeteende.
- Hägerstrand, T, 1981: Swedish planning and countryside development: The role of research. I Introductory Papers, The Bäckaskog Conference, June, 23-30, 1981. Arbetsgruppen Lantbruk och Samhälle. (Opubl.)
- Hellspång, M m fl, 1976: Land och stad: Svenska samhällstyper och livsformer.
- Här vare' fisk och skaldjur. Vattenbrukets ekonomi och marknadsfrågor. Forskningsrådsnämnden. Rapport 1982:9.
- Iger, S, 1980: Självförtroende - kommentar till några texter om alternativ utveckling. Stencil. Sekretariatet för framtidsstudier.
- Industrins utvecklingsbetingelser på mindre orter och i glest befolkade områden i de nordiska länderna. NordREFO, 1980.
- Johannisson, B, 1978: Företag och närsamhälle - en studie i organisation. Högskolan i Växjö.
- Jonsson, I (red), 1982: Geografi och samhällsplanering. Studier tillägnade Erik Bylund.
- Karelmo, P, Bergström, B och Larsson, H, 1981: Projekt Fredrika. Utvärdering av ett lokalt industri- och regionalpolitiskt utvecklingsprojekt i Västerbottens inland. FE-publikationer Nr 19, Umeå Universitet.
- Kommunaktuellt 1983:4.
- Kumm, K-I, 1982: Lokal resursutveckling och planering. Pågående projekt vid Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Källtorp, O, 1979: Produktionssätt och perifera lokalsamhällen. I Sociologisk Forskning, Nr 3, 1979.
- Larsson, G och Mattsson, H, 1980: Bebyggelsestruktur på landsbygden - utveckling och konsekvenser. Projektplan till BFR.
- LBS 1981: Skärgårds- och Glesbygdsstöd 1976-79. En uppföljning av skärgårdsstödet i Stockholms och Göteborgs och Bohus län.

- Liljenäs, I och Sundin, E, 1981: Stiftelsen Industricentra. Företags-ekonomiska, Kulturgeografiska institutionerna, Umeå Universitet.
- Lindmark, L och Lundmark, K, 1981: Implementering av närings- och regionalpolitiska program i Sverige. Företagsekonomiska institutionen, Umeå Universitet.
- Listerus, J, 1979: Ortsstruktur, persontransporter och energikonsumtion. Rumsliga konsekvenser av counter-urbanization-processen i väst-Sverige under 1970-talet. Chorus, Nr 123, 1979. Kulturgeografiska institutionen, Göteborgs Universitet.
- Länsstyrelsen i Kalmar län, 1980: Utvärdering av glesbygdssstödet. Stencil, daterad 1980-05-29. Regionalekonomiska enheten.
- Länsstyrelsen i Skaraborgs län, 1980: Glesbygdssöd i Skaraborgs län. Preliminär stencil 1980-05-29.
- Malmberg, B och Persson, L-O, 1981: Beroendeförhållanden i glesbygd - tätort. Ett forskningsprogram för ERU-Uppsala. Rapport Nr 192 från Institutionen för ekonomi och statistik, Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Matsson, I B, 1979: Nybebyggelse i glesbygd. Inst. för samhällsplanering och kulturgeografi vid Högskolan i Örebro.
- Naturresurs- och miljökommittén: Bakgrundsrapport Nr 1. Naturresurser - några olika perspektiv, 1980.
- Naturresurs- och miljökommittén.: Bakgrundsrapport Nr 9. Ekologisk grundsyn, av Lars Emmelin, 1982.
- Nicholson, B, 1980: Is a migration decision a migration decision? Stencil. The 5th World Congress for Rural Sociology.
- Nicholson, B, 1981: Rural migration patterns in Norway. Some observations concerning recent trends. Paper presented at The 11th European Congress for Rural Sociology.
- Nilsson, J-E, 1981: Tankar om strukturomvandling. ERU-rapport Nr 9.
- Nilsson, P-Å, 1982: Byggeforskningsrådets kommungrupp i Jämtlands län. En presentation.
- Nilsson, P-Å, 1983: Utbors markinnehav (pågående arbete). Högskolan i Östersund.
- NordREFO, 1979:1: Ortssystemets framtida utveckling.
- NordREFO 1980:3-4: Regionala strukturanalyser. Bosättningsmönstrets förändring i Norden.
- Nyström, M, 1982: Bosättning i byar och mindre orter i Arvidsjaur kommun under 1970-talet. SIB.

- Offentlig sektor - en förstudie. ERU-rapport Nr 19, 1982.
- Olander,L-O, 1980: Förnyelse och variation i ortssystemet. Kommunaldemokratiska kommittén, kommundepartementet. Ds k 1980-6.
- Politik för glesbygden. Rapport från Glesbygdsdelegationen. Ds I 1981:24.
- Problembilder. ERU-rapport Nr 11, 1982.
- Proposition 1977/78:40: De mindre och medelstora företagen.
- Proposition 1981/82:113: Program för regional utveckling och resurshushållning.
- Rabinowicz,E, 1977: Samspel mellan näringar i en glesbygdsregion - en input-output-studie av Lycksele kommun. Rapport Nr 101 från Institutionen för ekonomi och statistik, Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Reviving rural Europe, 1980: European Regional Planning Studies Series No 29. Council of Europe.
- Richardson,H W, 1978: Regional and Urban Economics.
- Rodling,G, 1982: Fler jobb i skogsbygden. En dokumentation och utvärdering av det kommunanpassade skogsprogrammet i Bräcke. Sekretariatet för framtidsstudier.
- Sandberg,A, 1982: Se Sociologisk forskning 1982 Nr 2-3.
- Sismondo,S, 1973: Applications of structural indicators for the measurement of development.
- Socialstyrelsen m fl 1979: Social utvecklingsplanering i Norrbottens län. Rapport Nr 16: Framtid i Norrbotten. 4 bilder.
- Sociologisk forskning 1982, Nr 2-3.
- SOU 1970:14: Urbaniseringen i Sverige.
- SOU 1980:47: Samspel för balanserad utveckling i glesbygd. En forskarrapport.
- Southern Journal of Agricultural Economics, 1982. Volume 14.
- Strukturomvandling och regionalpolitik, 1982. ERU-rapport Nr 10.
- Sundin,E, 1980: Företag i perifera regioner. Fallstudier av företagstradition, företagsmiljö och företagsframväxt i Norrbottens inland. Umeå.
- Sundin,E, 1982: Den industriella verksamheten som en del i glesbygdens ekonomiska struktur, Umeå Universitet. Institutionen för företagsekonomi, FE-publikationer Nr 36.

- Svenska Kommunförbundet, 1983: Enkätundersökning om näringslivs- och sysselsättningsfrågor (prel. version).
- Svensk Lantmäteri-tidskrift, 1981:2: Tema: Byggande på landsbygden.
- Symes, D G, 1981: Social aspects of rural planning. Settlement and infra-structural development. Stencil. Department of Geography, Hull.
- Så gjorde vi. Arbetssätt och metoder i projektet Social utvecklingsplanering i Norrbottens län. Socialstyrelsen Redovisar 1982:9.
- The University and Rural Resource Development. The road between theory and practice. International Conference at Bäckaskog, Sweden, 1981. ALA, The Swedish University of Agricultural Sciences.
- Thomson, J M, 1977: Great cities and their traffic. London.
- Utveckling i glesbygd - glesbygden en samhällsresurs. Rapport från Symposium i Östersund, mars 1982. Glesbygdsdelegationen.
- VBB, 1982: Regional efterfrågan på turism i Sverige.
- Visst lever glesbygden. Social service i glesbygd 1968-79. Socialstyrelsen Redovisar 1982:15.
- von Hofsten, E, 1940: Hur den svenska landsbygden avfolkas. Studentföreningen Verdandis Småskrifter Nr 432. Stockholm.
- Wahlström, L, 1981: Diskussion om en framtidsbild och dess betydelse för kulturgeografisk forskningsinriktning. Choros Nr 131, 1981. Kulturgeografiska institutionen, Göteborgs Universitet.
- Westin, L, 1982: Produktion och regionala leveranser - en studie av näringslivet i Vilhelmina kommun. Nationalekonomiska institutionen, Umeå Universitet.
- Wiberg, U, 1983: Service i glesbygd - trender och planeringsmöjligheter. GERUM, rapport B:8.
- Wolvén, L E, 1983: Livskvalitet och välfärd i Vilhelmina (pågående arbete), Högskolan i Östersund.
- Öström, K, 1979: Periferins problem. Sekretariatet för framtidsstudier.

**Denna rapport hänför sig till forskningsanslag
820445-8 från Statens råd för byggnadsforskning
till Expertgruppen för forskning om regional
utveckling (ERU), Uppsala.**

R70: 1983

ISBN 91-540-3952-5

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.nr: 6700770

**Abonnemangsgrupp:
X. Samhällsplanering**

**Distribution:
Svensk Byggtjänst, Box 7853
103 99 Stockholm**

Cirka pris: 35 kr exkl moms